P. Cornelii Scipionis

ÆMILIANI AFRICANI

MINORIS, AC NVMANTINI VITA,

Vel eius dispersæ potius reliquiæ ex multis probatissimorum Auctorum scriptis collectæ,

ET IN ORDINEM, ET MODICVM *quoddam corpus redacta,*

Per Antonium Bendinellium Lucensem.

ADDITA PRAETEREA SVNT QVAEDAM, quæ sequens pagella indicabit.

Accessit quoque rerum memorabilium Index.

Lucæ apud Vincentium Busdracum.

1568.

Loci controuersi.

Comparatio Minoris Africani, & Maioris.

Disputatio quædam breuis, qua Libri Rhetoricorum ad C. Herennium Ciceronis non esse ostenduntur.

Caroli Sigonii errata permulta.

Antonius Bendinellius

NOBILISS. FRATRIBVS GERMANIS

CHRISTOPHORO, ET LAELIO VIDICIONIBVS.

S. P. D.

VIGINTI iam, & amplius sunt Anni, cum Mutinæ cæpi meis auditoribus explicare diuinum illum Ciceronis de Amicitia librum. in quo cum multa loca, in quibus Africani Minoris fit mentio, propter obscuram antiquitatis cognitionem difficilia, mihi essent explicanda: tantum abest: vt interpretes, quòd memoriam rerum Romanarum non tenerent: & alij, quorum testimonijs ea erant illustranda, quòd inter se dissentirent, interdum mihi satisfacerent: vt ipse etiam Cicero non

diuersa solum ab alijs commemorare, sed interdum non sibi etiam constare videretur: & ego ob eam causam ita hærerem; vt quem potißimum sequerer, ignorarem. Qua quidem interpretum antiquitatis imperitia, & aliorum scriptorum inter se varietate, ac dissensione commotus, atque etiam admiratione quadam maximarum ipsius Africani, clarißimarumq; virtutum mihi legendis antiquorum scriptis cognitarum omninò statui: quicquid apud probatißimos tum Latinos, tum Græcos scriptores inueniretur in codicem ad id comparatum, quanta maxima possem, diligentia transcribere: vt aliquando, & mihi, & alijs, omnem, si possem dubitationem tollerem: atq; ita rem illustrarem: vt facilè alter Africanus (nam idem vtriusque cognomen multos in historia parum versatos, vel non satis attentos sæpè fefellit) ab altero distingueretur, atque dignosceretur. Et iam permulta collegeram, ac sperare cæperam, me suo tempore aliquid non prorsus inutile, & ingratum parere posse: cum ad me est allatum Carolum Sigonium, qui & si antea mecum discendi causa aßiduè consueuerat esse, multaq; à me beneficia acceperat, ac mei consilij particeps fuerat: tum tamen, quòd me propter eas causas, quas ipse probè nouit, & ego suo loco exponam, à se abalienatum videret, infestus mihi maximè, atque inimicus erat:

Commen-

Commentarium de vita, & rebus gestis (ita enim inscribebat) eiusdem Africani penè confecisse. Hic ego, quippe qui non ignorarem hominis naturam, & aliorum scripta compilandi, & ea, paucis immutatis, additis, vel detractis, vel alio ordine pro suis edendi consuetudinem, animumq; beneficiorum parum memorem; statim, vt anteuerterem, & hominem adolescentem eo conatu repellerem, & ne quaerendi laborem frustra suscepisse viderer; quicquid ad eam diem collegeram, & in librum permixtè, & confusè transtuleram: notatis, conseruatisq; temporibus, in ordinem redigere, eo animo sum aggressus: vt id quam primum ederem. Sed vix extremam operi manum imposueram, cum & consilium mutaui; & famae potius esse inseruiendum, quàm ambitioni iudicaui. Nam praeterquam quòd abortum illud potius esse iudicabam, quam ingenij partum: intelligebam etiam, id me propter angustiam temporis (spatio enim viginti quatuor dierum absolui) nec satis elimare, nec perpolire potuisse: Quare & si his adductus causis, tam praecipitata editione supersedere malui, quàm inuidis, & maleuolis obtrectandi causam dare: & quid Sigonius de suo nobis daret, expectare: tamen eiusmodi vitam, vel collectas Africani reliquias diutius apud me esse non sum passus. eas enim Nicolao patri ve-

ftro amplißimo viro, atque clarißimo, deq; me opti mè merito, qui tum Florentiæ legati munere apud Cosimum Florentinorum Ducem Illustrißimum, & ad verè imperandum natum, meâ manu scriptas ar gumentum animi grati, & summæ obseruantiæ in illum meæ vt ut erãt misi. Quas tamen illæ reliquias intra paucos dies de sententia Petri Victorij viri admirabili ingenij prudentia, ac celeritate, et solida, cumulataq; omnium ingenuarum artium cognitione, omni doctrinarum genere, ac virtute ornatißimi, hominisq; integerrimi: & aliquot etiam aliorum doctißimorum virorum (vt ad me postea scripsit) qui bus legendas dederat, typis imprimendas ibi curauit. Quod quidem & si, me penè inuito, factum fuit; tamen sic accepi: vt, si Sigonius suum vel edidisset cõmentarium uel non, auctiores aliquando, lon geq; limatiores, & emendatiores iterum exirent in lucem. Quod iam tandem anno vigesimo post, ita mi hi videor consecutus: vt nihil sit (vt opinor) amplius in ijs desiderandum. Neque hoc mihi vitio da ri posse putaui: vt, si, quod rude, & imperfectum pater vester edidisset: ego, ad quem omnis eius rei criminatio, si qua erat futura, pertinebat, id tanto interuallo post, perpolitum, et emendatum, emitterẽ. Quis.n. tam paratus, tam probè subductis rationibus omnibus ad opus aliquod scribendum accessit vnquã

qui

qui si idem aliquot annis, post argumentum tractandum suscipiat: non multò id & absolutius praestare possit, & limatius, & copiosius? Quis neget verissimum esse, & quouis oraculo certius, quod à Solone iam senescente vsurpatum accepimus? πολλὰ διδασκόμενοι γηράσκομεν. Neque mehercule iniuria. Nulla enim est aetas aut tam exacta, aut tam multiplici rerum, & artium maximarum praedita, cui non multò quoque plura perdiscenda supersint, idq; cum in omni vitae ratione perpetuum sit, nescio tamen quo pacto in optimarum disciplinarum studijs potissimũ appareat. quippè quarum tam latus est campus, tã vastus Oceanus: vt cum plurimum spatij in ijs confeceris: multò tamen plus sanè relinquatur. Quarè cum ea semper praeclarissimis ingenijs non fuerit negata venia (sexcenta possem exempla proferre) vt quoties visum esset, scripta sua sub incudem reuocarent: ego quidem eam mihi quasi meo quodam iure vendicare potui. Nam, vt omittam temporis breuitatem, qua id mihi edere necesse fuit, quod de Horatij sententia, nonum in annum eram pressurus; cum bona pars rerum ab Africano gestarum à Graecis esset petenda, et in primis ab Appiano Alessandrino, qui non dum Graecus Impressus fuerat: coactus sum Latinam sequi Petri Candidi versionem (nec alia tum extabat) barbaram, ac tot flagitijs refertã:

Vtsi

Vt si eam cum Græco Appiani codice conferatis: latinum Appianum negetis, Appianum esse: tot sunt omissa: tot malè, ac sæpè in contrarium versa: tot obscuritate sententiarum inuoluta: vt mihi sæpè diuinandum fuerit, sæpè nihil profuerit coniectura. Libellum verò eiusdem Appiani de rebus à Romanis in Hispania gestis cũ Carthaginiensibus, multò post inuentus est, & excussus, quàm nos scripsimus: qui non solum in Latinam, sed in Hetruscam etiam linguam conuersus fuit. Sed ita tamen: vt eum quoque esse Appiani negari poßit illa versione. Nam, præter cætera, hæc habet, vnde coniectura de reliquis ad id quod dixi confirmandum fieri poßit. Hic, inquit, Imperator Romanorum (Scipionem intelligit) his duabus captis vrbibus expugnatu difficilibus Carthaginem propter vrbis, atque Imperij magnitudinem, propterq; terræ, marisq; commoditatem Romanorum decreto conseruauit: Numantiam euertit, paruam vrbem, & paucorum capacem cum de ea nihil dum constituissent Romani. Si hæc versio vera narrat, statuere necesse est, aut hunc librum non esse Appiani, aut eum, qui Libycus inscribitur, in quo Appianus diligentißimè persequitur euersionem Carthaginis, lippis, & tonsoribus notam. Sed nec hîc aliud, quam illic narratur. Nam in hoc Græcorum Appiani verborum hæc

est

est sententia. Scipio Romanorum Imperator decreto Senatus euertit Carthaginem: Numantiam verò solo aequauit, non expectato Senatus consulto. Sed hoc vitium malè vertendi, & omnia vertendo peruertendi latè patet, & est in multis hoc quidem tempore. Quorum partim falsa de se ipsis opinione decepti, partim vel auaritia, vel ambitione, vel vtraque simul impulsi longè maiora aggrediuntur, quàm vires ipsorum ferre possunt: longè plura, & maiora in suis illis titulis, & praefationibus pollicentur: quàm praestare queunt. qui tamen omnes profitentur, se eiusmodi laborē conuertendi suscepisse: ut studiosis, & posteritati, prosint. Qui, etiam si negari non posit, quin aliquam imperitis afferant vtilitatem; tamen ea non est tanta: vt non longè maius sit damnum, quo praeclara studia literarum afficiūt. Nam praeter quàm quòd multa male conuertendo corrumpunt, obscurant, peruertunt, pulcherrimasq; saepè sententias turpissimis inscitiae maculis inquinant: efficiunt etiam, ut pauci admodum (omnes enim libenter laborem fugimus) ad studium Graecarum literarum se conferant, illis vtentes versionibus: & ut permulti, qui vix primis, vt dicitur, labris gustarunt elementa Graecorum, audeant, vel ipsum Homerum, ac Demosthenem intra domesticos parietes interpretari miseris pueris. sed vela contra-

 ham

ham, ut eò redeat, unde discessit Oratio: aliâs fortasse de hoc toto genere hominum, & de correctoribus, & emendatoribus librorum plura disputabimus. Vitam igitur hanc Scipionis, vel reliquias, iam ni fallor, emendatas, perpolitas, & ita auctas: ut iustam corporis cuiusdam magnitudinem sint assecutæ in vestro nomine apparere, cur nolim nulla causa est. Nam iniustè mihi facere videbar: si quod iampridem patri vestro dicaram, ut apud se haberet: id nunc alteri, quasi vellem ex eadem, ut aiunt, fidelia duos parietes dealbare, offerrem, vosq; legitimos hæredes eò spoliarem, quod iure donationis inter uiuos vestrum esset. Huc accedebat amor singularis in vos meus, & obseruantia, qua me ex quo in meam disciplinam traditi fuistis, sicut alterum parentem coluistis. Neque verò nostrum hoc munusculum ingratum vobis futurum mihi persuasi: non solum quòd meas nugas (quæ vestra est humanitas, amorq; in me summus) aliquid putare semper consueuistis: sed eo etiam nomine, quòd ambo parentem imitantes historiæ lectione, tam vehementer delectamini ut nulla tanta sit antiquitas, nulla tam recondita, nulla tā recens rerum gestarum memoria, quæ vos fugiat: quod etiam effecit: ne vobis historiam commendarem, quantamq; utilitatem, ac delectationem in se habeat, ostenderem. Qui enim fieri potest: ut tan-

tum

tum studij, & operæ in legendis rerum gestarum monumentis poneretis; si non ex ijs summam, & voluptatem, & utilitatem perciperetis? & experti sciretis, historiam testem esse temporum, lucem veritatis, vitam memoriæ, magistram vitæ, nunciam vetustatis? haberetq́; præterea temporum uarietates, fortunæ uicissitudines? quibus nihil est aptius ad delectationem lectoris, animosq́; retinendos. Quare vobis offero hoc, quicquid est à me concinnatum, & auctum maxime. exiguum quidem certè munus. at ab animo grato profectum: at in vos, familiamq́; vestram vniuersam maxime propenso, atque ad omnia parato, quæ ad utilitatem, honorem, & amplitudinem vestram pertineant. Valete Cal. Octob. 1568.

Scriptores à quibus hæc sumpta sunt, & Scipionis fit mentio.

M. Tullius Cicero. Salustius.
Horatius. Liuius.
Velleius Paterculus.
L. Florus, qui Liuianas cõfecit Epit.
Valerius Maximus.
Florus.
Eutropius.
Eusebius.
Iustinus
A. Gellius.
Plutarchus.
Plinius secundus.
Cornelius Tacitus.
Macrobius.
Appianus Alexandrinus.
Athenæus.
Strabo.
Cassiodorus.
Paulus Orosius.
Augustinus de ciuitate Dei.
C. Solinus. Iulius Obsequens.
L. Anneius Seneca. Iulius Firmicus.
Amianus Marcellinus.
Seruius Grammaticus.
Pandectæ iuris.
Lodouicus Cælius Rhodiginus.
Blondus Flauius Foroliuiensis.
Antonius Sabellicus.
Raphael Volateranus.
Alexander ab Alexandro.
Frontinus. Otto Phrysing.
Messala Coruinus. Sex. Rufus.
Lactantius Firmianus.
Nicolaus Grucchius.
Franciscus Petrarcha.
Aelianus. Lapides Capitolini.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

Cicero

L.

Q

Tabellariam

V

X

FINIS.

P. Cornelii Scipionis

ÆMILIANI AFRICANI MINORIS VITA,

Vel eius dispersæ potius reliquiæ ex multis probatissimorum Auctorum scriptis collectæ,

Et in ordinem, ac modicum quoddam corpus redactæ

PER

ANTONIVM BENDINELLIVM Lucensem.

GENS Aemilia patricia fuit, & antiquissima, multisque viris honoribus, ac fama illustribus etiam floruit. Aemilios enim dictos à quodam Aemilio Ascanii Troiani filio Festus affirmat. Plutarchus autem à Marmerco Numæ regis filio, quem Numa, & Mamercum propter Mamercum Pythagoræ filium, & Aemilium appellauit: vt alluderet ad Pythagoræ in dicendo suauitatem, atque gratiam, quæ Græcè αἱμυλία dicitur. Consulatus vndeuiginti, Tribunatus militum consulari potestate decem, dictaturas quinque, duas censuras, & triumphos nouem con-

secuta fuit ad L. Aemilium Paulum, qui Consul cum C. Terentio Varrone fortiter apud Cannas in acie periit. Hic autem duos habuit filios, Aemiliam, quam P. Cornelio Scipioni, qui primus Africanus dictus est, collocauit: & L. Aemilium Paulum, qui Aedilis, Prætor, Augur, bis Consul, & censor fuit, bisque triumphauit, semel proconsul de Liguribus Ingauneis: iterum etiam proconsul ex Macedonia, & Rege Perseo: vnde Macedonicus est appellatus. Qui ex Papyria vxore C. Papyrii Maslonis viri patricii minorum gentium, consularis filia duos suscepit filios Q. & P. Aemilios Paulos, quos in Fabiam, Corneliamq; nobilissimas familias adoptandos dedit. Q. enim Fabius Q. F. Maximus Q. sibi adoptauit: P. verò Cornelius Scipio Africani filius valetudinarius P. qui postea P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor ab euersa priore consulatu Carthagine dictus est. Paulus, deinde facto cum Papyria diuortio, duos item ex altera vxore filios suscepit, totidemque filias: filios nominis sacrorum, familiæque hæredes retinuit domi: ex filiabus autem Tertia Aemilia nupsit M. Porcio Catoni Liciniano: Altera Aemilia Q. Aelio Peto Tuberoni viro consulari, Sed Scipio Aemilianus, de quo hæc scribenda suscepimus, natus est Ap. Claudio Pulchro, M. Sempronio Tuditano coss. Qui iam inde à pueritia cum eximiæ indolis, ac virtutis specimen præ se ferret: ab ipso patre Romanis disciplinis, quibus non mediocriter erat instructus, erudiri cœpit. qui postquam ea filium, quæ illi tradere ipse potuit, à se arripuisse cognouit: græcis vt etiam artibus institueretur studiose curauit. Non .n. grammaticos solum excellentissimos, sophistas, rhetores, sed fictores etiam, atque pictores ex longinquis regionibus accersendos curauit: & omnes magna mercede conductos cũ magistris equorum, canum venationumque domi semper habuit: apud quos tamen Scipio cum Q. Fratre in iis exercebatur, ad quæ natura magis factus, propensusque videbatur: ipse verò Aemilius filiorum exercitationibus, semper nisi cum aliquo Reipublicæ negotio distinebatur, interesse

 voluit.

voluit: tantam adhibebat diligentiam, vt & bonis artibus, & optimis moribus instituerentur. In quibus quidem exercitationibus, ac studiis cum maiorem Scipio suæ pueritiæ partem consumpsisset, tantum profecit: vt & omnes, quibus erat notus in sui admirationem traheret, & summam futuræ tum domi, tum militiæ probitatis, ac virtutis expectationem concitaret. Et iam natus decem, & septem annos (hæc enim apud Romanos erat ætas militaris) sub ductu, auspicioque patris prima stipendia meruit. Tertius.n. tum agebatur annus, ex quo Romani Perseo Macedonum Regi potentissimo bellum intulerant. Cum enim competissent, illum florentem opibus regni, & fultum aliquot Regum; & populorum Asiæ, & Europæ societatibus, & amicitiis summa vi parare bellum: P. Licinium Crassum consulem cum exercitu validissimo in Macedoniam miserunt: post hunc A. Hostilium Mancinum, cui Q. Marcius Philippus successit. Sed horum imperitia, & ignauia cum aliquid incommodi potius esset acceptum, quam illatum: traheretur que diutius ipsorum spe tam incommodum, & difficile bellum: L. Aemilium patrem iterum consulem ad id finiendum creauerunt: & illi Macedoniam extra ordinem decreuerunt. Quò præter cæteros, secum duxit filios Q. Fabium, & P. Scipionem. qui quo die Persei exercitus xxxix. millium peditum, & quatuor equitum fusus fugatusque fuit, adeò effusè, auideque hostes insectatus est: vt, cum longè plura passuum millia progressus fuisset (ad quindecim millia passuum fuerunt) quam quisquam aliorum, in castra se cum cæteris minimè recipere potuerit. Vnde factũ est, vt consul vnus, cum se in castra victor recepisset: & filium, quem vnicè diligebat, quòd ingenio, & progressione ad virtutem fratres longè superare cernebat, nusquam apparere intellexisset: eumque, quod esset, gloriæ cupidus, & laudis auidus, mortuum suspicaretur: omnibus lætitia tantæ victoriæ militibus (cæsa ad xx. millia hostiũ, & ad xii. capta dicuntur) exultantibus, gaudioque triumphantibus in maximo luctu, lamentisque versabatur. cuius quidem

rei fama per omnia castra perlata, maximus arcæna militum prosilientium fit concursus, partim in prætorium ad ipsum ducem consolandum, partim ad eum facibus incensis perquirendum inter cadauera hostium. Diu perquisitus, nec inuentus tandem ad multam noctem, cum iam de illo desperassent omnes, cum tribus, aut quatuor familiaribus ouans gaudio, & hostium sanguine perfusus tanquam generosus Catulus ab hostium persecutione in castra, atq; inde in prætorium ad patrem venit. Qui tum demum, recepto sospite filio, tantæ victoriæ gaudio, quo ne ad eam horam syncero frueretur, cura de illo stimulauerat: sentire cæpit. Perseus interim fugæ princeps cum sacris equitũ alis Pellam fugit: & inde Amphipolim tertio die, quàm pugnatum est, peruenit: atque non multo post Samotracham traiecit. Consul, nunciis victoriæ Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam missis, propius mare ad Pydnam castra mouit. A Pydna profectus com toto exercitu die altero Pellam venit: & castris mille passus inde positis, per aliquot dies ibi statiua habuit: in quibus legationes frequẽtes, quæ ad gratulandum conuenerant, audiuit. Nuncio deinde accepto, Persea Samotracham traiecisse, profectus à Pella quartis castris Amphipolim peruenit. Cumque castra ad Siras terræ Odomanticæ haberet: conspectis literis à Rege Perseo per treis ignobiles Legatos missis, illacrymasse dicitur humanæ sorti: quòd qui paulò ante non cõtentus Regno Macedoniæ Dardanos, Illiriosque oppugnasset: Bastarnarum asciuisset auxilia: is tum amisso exercitu, extorris regno in paruam insulam compulsus, suplex fani religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam literarum inscriptionem huiusmodi: Regem Persea Consuli Paulo. S. legit: miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque, quanquam literæ preces rege indignæ continebant: tamen sine responso, & sine literis legati sunt dimissi. Sensit Perseus cuius nominis obliuiscendum victo esset. Itaque alteris literis cum priuati nominis titulo, missis, quibus petebat: vt aliqui ad se mitterentur

rentur, quibuscum loqui de statu, & conditione fortunæ suæ posset, impetrauit. Missi sunt tres legati, sed frustra: cũ Perseus regium nomen amplecteretur: Paulus autem, vt se suaque omnia in fidem, & clementiam P. R. permitteret, omninò contenderet. Dum hæc ita geruntur, Io Thessalonicensis Liberos Persei paruos Cn. Octauio, qui classe samotracham appulerat, tradidit. qua re audita, Perseus se se, Philippumque filium natu maximum, quem secum habebat, eidem Octauio tradidit: quo in prætoriam nauim imposito, Octauius Amphipolim repetit. Inde Regem in castra ad consulem misit, literis ea de re præmissis. Secundam eam Paulus, sicuti erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio: & concilio aduocato, literas prætoris cum recitasset: Q. Aemilium Tuberonem obuiam Regi misit: cæteros manere in prætorio frequenteis iussit. Cum iam Perseus ingressus esset in castra, consurrexit consul, & iussis sedere aliis, progressus paulum introeunti Regi dextram porrexit: summittentemque sese ad pedes sustulit: nec attingere genua passus introductum in tabernaculum aduersus aduocatos in consilium considere iussit. Quem cum græco sermone esset percunctatus, nec vllum tulisset responsum: ad suos conuersus exemplum insigne cernitis, inquit mutationis rerum humanarum, vobis hoc præcipue dico iuuenes. Ideo in secundis rebus nihil in quenquam superbè, ac violenter consulere decet: nec præsenti credere fortunæ: cum quid vesper ferat incertũ sit. Is demum vir erit, cuius animum nec prospera flatu suo efferet: nec aduersa infringet. Deinde filios admonuit: vt fortunam, cui tantum liceret, reuererentur. Scipio non multo post in Græciam cũ patre profectus est ad ea visenda, quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quàm oculis noscuntur. Primum per Thessaliam Delphos iter fecit inclytum oraculum: inde Lebadiam, vbi in templo Iouis Trophonii vidit os illius specus, per quod oraculo vtentes sciscitatum Deos descendere solebant. Inde Chalcidem ad spectaculũ Euripi, æuoq; ante Insulæ ponte continenti iunctæ, descendit. A Chalcide

de Aulidem traiecit trium millium spatio distantem: vbi portum inclytum statione quondam mille nauium Agamemnoniæ classis spectauit: Dianæque templum, vbi nauibus cursum ad Troiam, filia Iphigenia victima aris admota, rex ille regum tenuit. Hinc Oropum Atticæ ventum est: vbi pro Deo vates Amphilocus colebatur, templumque vetustum erat fontibus, riuisque circa amænum. Ab Oropo Athenas recta peruentum multa quidem visenda habentes, arcem portus, muros, Piræeum vrbi coniungentes, naualia magnorum Imperatorum, simulachra deorum, hominumque omni genere, & materiæ, & artium insignia. Athenis profectus altero die Corinthum peruenit. Vrbs erat tum præclara, ante Mumii excidium: Arx quoque, & Isthmus iucundum præbuere spectaculum: Arx in immensam edita altitudinem fontibus scatebat: Isthmus autem duo maria ab occasu, & ortu Solis finitima arctis dirimit faucibus. Sicyonem, & Argos nobiles vrbes adiit: Inde haud parem opibus Epidaurum, sed celebre Aesculapii templo nobili: quod ab vrbe quinque millibus passuum distans donis diues erat, quæ remediorum mercedem salutarium ægri ei sacrauerat Deo. Inde Lacædemonem non operum magnificentia, sed disciplina, institutisque memorabilem: vnde per Megalopolim Olympiam ascendit. Quo loco inter cætera spectacula, Iouem veluti præsentem intuens animo nonnihil motus est. Peragrata tandem Græcia Demetriadem, inde in castra ad Amphipolim se contulit: vbi ludis à patre magnificentissime editis interfuit. Quibus confectis, & rebus Macedonicis de sententia decem Legatorum illuc à Senatu ad id missorum compositis, in Italiam cum eo traiecit: & regia naue ingentis magnitudinis, quam sexdecim remorum versus agebant, ornata Macedonicis spoliis aduerso Tyberi ad vrbē est subuectus: ac eā paucis post diebus post illius triumphalē currum cum Q. fratre, & aliis illustribus viris est ingressus. Sed vno, ac pene eodem tempore, & patris triumphum & duorum fratrum funera, nobile maximè sortis humanæ exemplum, spectauit. Alter enim duodecim fermè natus annos

diebus quinque ante patris triumphum è vita decessit: alter quartumdecimum agens annum triduo post triumphum. Quam tamen familiæ orbitatem eo animo tulisse fertur, quo debuit is, qui posteà duas vrbes Imperio Romano inimicissimas summa virtute esset euersurus. Quod quidem vt facilius præstare posset, in vrbe non luxui, non inertiæ se corrumpendum dedit: sed, & quod adolescentiæ reliquum fuit: & omne etiam vitæ tempus (vbi per negotia tum publica, tum priuata licuit) libentius in bonarum artium studiis posuit: idque in dicendi facultate maximè, & in stoica disciplina, auctoribus, ac præceptoribus Metrodoro pictore, & philosopho excellentissimo, Panætio Stoicæ sectæ Principe, & homine penè diuino, & Polybio Lyci filio Megalopolite ex Archadia. Cùm enim L. Paulus, deuicto Perseo petisset ab Atheniensibus, vt sibi quamprobatissimum philosophum mitterent ad erudiendos liberos; itemq; pictorem ad triumphum excolendum: Athenienses Metrodorum elegerunt, professi eundem in vtraque re præstantissimum: id quod edicto quoque Paulus indicauit. Sed Scipio domi tantum opera Metrodori est vsus. Panetium verò & Polybium non domi solum, sed foris etiam secum ferè habuit. In dicendi autem facultate tantos fecit progressus: vt cumulata bellica gloria ipsa eloquentia summus, & grauissimus habitus orator fuerit. Atque in stoica disciplina illud in primis est consecutus: vt omissa illa, quæ est eius sectæ propria, seueritate, humanissimus, & lenissimus sit factus. Cui tamen philosophiæ ita semper operam dedit: vt vix intelligerent homines, id eum agere, cum ageret tamen. Poeta quoque haud contemnendus euasit. Versus enim ornatissimos ex tempore fundere, & scribere solebat. Vnde gaudens aliquando præteritis laboribus, ita cum patria locutus est.

Desine Roma tuos hostes.

Nanque tibi monumenta mei pepepere labores. Alio loco

A sole exoriente supra Mæotis paludes,

Nemo est qui factis me æquiparare queat.

Hæc

Hæc profectò ratio, confirmatioque doctrinarum, & si naturæ ipsius habitu propè diuino per se moderatus,& grauis erat: tamen cum ad naturam eximiam, illustremque accessit, omnia præclara,atque singularia extiterunt. Libros illos quidem à Xenophonte non ad historiæ fidem scriptos, sed ad effigiem iusti Imperii, prudenter de manibus deponere non solebat. Cuius in primis laudabat illud, quòd diceret: eosdem labores non esse æque graues Imperatori, & militi: quòd ipse honos laborem leuiorem faceret imperatorium. Dum verò in his artium studiis liberalissimis, doctrinaque versatur: totusque animo excolendo deditus est: pater tum Censor è vita decesit: cuius abstinentia, vt cæteras innumerabiles illius eximiasque virtutes,& optimam, ac beatissimam funeris pompam silentio prætercam, tanta fuit: vt, cum ex Hispania, deuictis Lusitanis,magnas opes retulisset, tamen ex auctione bonorum ipsius vix redactum fuerit,vnde vxori Papyriæ, quam non multo post repudiauerat, dos redderetur. Cumque omni Macedonum gaza,quæ maxima fuit, potitus fuisset: nihil in domum suam intulit: sed tantum in ærarium pecuniæ inuexit (bis enim millies centies HS.) vt vsque ad Hircium, & Pansam consules finem attulerit tributorum. eius verò mortem tanto animi robore Scipio tulit: vt vniuersa ciuitas eum a sapientia, & virtute paterna non degenerasse dictitaret. Patrimonium reliquit vix mille octingentorum scutatorum. quod integrum Scipio, quòd in locupletionem ipse familiam adoptatus fuerat, Q. Fratri reliquit. summa est etiam vsus in matrem Papyriam cum semper, tum verò post patris diuortium pietate: summa in sorores liberalitate. quas cum viris tenui admodum patrimonio nuptas videret: eas ipse, quantum potuit, suis opibus semper iuuit. in suos autem tum propinquos, tum amicos summa fuit bonitate. Nam & Q. Fabii fratris filii suffragator in comitiis quæstoriis in campū descendit: P. Rutilium consulem effecit: C. Lelio in consulatus petitione nulla re defuit. Hic est ille C. Lælius cum multis, & maximis virtutibus, tum

stoica

stoica ratione præditus, eloquentissimus cognomento sapiens: quocum tanta beneuolentiæ charitate conuinctus erat: tam amantissimè, coniunctissimeque viuebat: vt eadem essent studia: vna esset domus, idem victus, isque communis; eadem & de Republica, & de priuata cura: neque solum militia, sed peregrinationes etiam, rusticationesque communes fuerint. Nam omissis paulisper studiis cognoscendi semper aliquid, ac discendi, in quibus remoti ab oculis populi omne ocium, tempusque conterebant, rus ex vrbe tanquam ex vinculis euolabant, adeò incredibiliter repuerascere solebant: vt concas, & vmbillicos ad Gaietam, & Lucrinum lacum legere, & ad omnem animi remissionē, ludumque descendere consueuerint. Nugari etiam ambo cum Lucilio poëta, & discinti, vt ait Horatius, ludere donec decoqueretur olus soliti. Quod quidem factitare Scipio ferebatur: vt & inuidiæ, quæ illustres viros sequitur (alta enim, vt ignis, semper petit) aliquid detraheretur: & iis respirandi locus daretur, qui splendore virtutum illius, & gloria rerum gestarum opprimi videbantur. Atque cum nonnulli, qui Scipionis gloriæ inuidebant, eiusque obtrectabant laudibus, actorem illum quidem esse iactarent, poëtam verò Lælium esse dicerent: Lælius eiusmodi vocibus nihil sublatus nunquam virtutibus, atque gloria Scipionis nō studuit. Idem ferè in dicendi facultate eueniebat. Nam etsi plurimum tribuebatur ambobus; dicendi tamen laus erat in Lælio illustrior: cum esset multò vetustior, & horridior quam Scipio: & delectari magis antiquitate videretur: & libenter verbis etiam paulò magis priscis vteretur. Sed est mos hominum: vt nolint, eundem pluribus rebus excellere. Nam vt ex bellica laude aspirare ad Scipionem nemo poterat: sic ingenii literarum, eloquentiæ, sapientiæ deniq; etsi vtrique primas, priores tamen libenter deferebant Lælio. Nec cæterorum iudicio solum, sed etiam ipsorum inter ipsos contensu tribuebatur. Nunquam alter alterum vel minima re offendit: nunquam quicquam alter ex altero audiuit, quod nollet: ac tandem id inter ipsos erat,

in quo consistit omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, ac sententiarum summa consensio. Quod quidem maximè causa fuit: vt in eo doctissimo, & elegantissimo de amicitia libro Lælium de amicitia disputantem induxerit: & de beneuolentiæ, coniunctionisque necessitudine, qua inter se deuincti erant, sæpè mentionem facientem, atque se sperare dicentem: Scipionis, & Lælii amicitiam notam posteritati fore. sed amicitiarum ineundarum Scipio, & colendarum adeò studiosus fuit: vt non solum è foro domum ante se conferre non consuesset, quam aliquem ex iis, qui, quoquo modo occurrissent, sibi, vt Polybius præceperat, familiarem, amicumque fecisset: sed omnis etiam illius sermo esset de amicitia. Nam præter cætera, nihil difficilius esse dicebat: quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere: vel quòd non idem expediret vtrique vel quòd non idem de Republica sentirent: & quòd etiam mores hominũ sæpè mutarentur aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. Dirimi etiam sæpè inter adolescentes contentione, vel luxuriæ conditione, vel commodi alicuius, quod idem adipisci vterque non posset. in viris etiam labefactari sæpè honoris contentione. Pestem enim maiorem esse nullam in amicitiis, quam pecuniæ cupiditatem, quam honoris certamen, & gloriæ. Magna etiam dissidia, & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam. Hæc ita multa quasi fato impendere amicitiis: vt omnia subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Negabat etiam, vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse proferri, quam Biantis, aut Chilonis (huic Gellius ascribit) qui dixisset: ita amare oportere: vt aliquando sis osurus. tamen affirmabat, non tam in amicitiis, quam etiam in odiis, atque inimicitiis mediocritatem quandam esse tenendam. Quærebatur interdum, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: vt capras, vt oues quot quisque haberet, dicere posset: amicos autem quot haberet, non posset: & in

illis.

illis quidem parandis curam adhibere: in amicis autem diligendis negligentes esse: nec habere signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Cum amicis ita se humane gerebat; ita se summitebat (sciebat enim esse maximum, in amicitia superiorem esse parem inferiori) vt quamuis eos præstantia virtutis, ingenii, fortunæ longe superaret: tamen nunquam (vt supra dictum est) Lælio, nunquam Rutilio, nunquam Mummio, nunquam inferioris ordinis amicis sese anteposuit. Q. vero Maximum fratrem egregium virum omnino illi nequaquã parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat. Et iam peruenerat ad trigesimum annum, cum Athenienses P. Scipione Nasica, M. Marcello coss. Romam ad Senatum legatos de suis maximis rebus miserunt, Carneadem Academicum, Critolaum Peripateticum, Diogenem Stoicum tres illius ætatis nobilissimos philosophos. Quos dum Romæ fuerunt, de rebus variis differentes cum multis aliis ciuitatis principibus audiuit: atque in primis Carneadem eo die, cum vel exercendi sui causa, vel ingenii ostendendi, in vestibulo curiæ elegantem, & accuratam habuit orationẽ pro iustitia: postero autem die pro iniustitia contra iustitiam dixit. Quæ quidem disputatio adeo eũ delectauit: vt sæpe postea dicere consueuerit: Athenienses nihil sibi iucundius, nihil gratius eo tempore facere potuisse, quam huiusmodi legatos mittere. Cum interim res in Hispania Romanis non satis prospere procederent: & ciuitas ita metu suspensa, ita debilitata esset: vt nullus iuueniretur, qui aut tribunus militum, aut legatus L. Luculli consulis in Hispaniam ire vellet: Scipio tum trigesimum quartum agens annum in medium processit: atque professus est, se quodcunque genus militiæ esset imperatum, excepturum. quo quidem exemplo ad militandi studium omnes incitauit. Legatus igitur Luculli in Hispaniam profectus contra Celtiberos, præter cætera facinora, quæ in eo bello præclara edidit: illud ad Intercatiam maxime memorabile fuit. Nam barbarus quidam (Regem L. Florus appellat) In-

tercatiensis corporis magnitudine, atque armis insignis cũ sæpè in medium procederet: quemuis vnum è Romanis, qui secum ferro decerneret, prouocabat. Sed cum nemi nẽ aduersus se perduci videret: tripudians, & hostes illudens atque etiam ab risu linguam exerens ad suos se recipiebat. Mouit tandem ferocem Scipionis animum seu tacita ira, seu detrectandi certaminis pudor. Atque prius sciscitatus consulis voluntatem (ex lege enim militari nullus extra ordinẽ cum hoste iniussu imperatoris decertare poterat) armis habilibus magis, quam decoris, media militaris statura, in medium processit: ipsumque barbarum interfecit. Quo facinore Romanis animus maximè additus fuit. Huius quidem pugnæ effigie eius barbari filius (in gemmam enim quandam eam pugnam incidendam curauit) quoad vixit, signauit. Vnde Stilo Præconinus homo facetus satis salsè dicere solebat: quidnam fuisse facturum eum, si Scipio à patre interremptus fuisset? Atque etiam in eiusdem vrbis expugnatione maius multo periculum adiit. Dum enim vehementer vtrinque pugnatur: ipse omnium primus, murum transcendit. ex quo egregio facinore à Lucullo murali corona donatus est. M. etiam Alienum Polignum in acie scuto suo protexit. Non multo post ab eodem Lucullo in Africam missus est ad Massanisam elephantos petitum, & milites. Erat Massanisa Numidarum rex, & P. R. & Corneliæ gentis iustis de causis amicissimus, bellumque gerebat cum Carthaginiẽsibus Asdrubale duce. Forte accidit, vt quo diẽ Scipio peruenit eò, Massanisa, & Asdrubal ad pugnam crastinam se pararent: Massanisa, cognito Scipionis aduentu, cum ipse corpori curando daret operam, aliquot filios cum omni equitatu obuiam misit: eisque mandauit, vt Scipionem venientem exciperent. ipse verò, orta luce, suos in aciem eduxit: nec Asdrubal detrectauit pugnam. Qua re cognita Scipio in editiorem quendam ascendit locum: vnde eam pugnam, quæ ab aurora vsque ad noctem perducta est, non sine magna voluptate spectauit. Sæpè enim postea dicere consueuit: se quidem in variis prælijs versatum fuisse, sed

nunquam

nunquam maiorem percepisse voluptatem: quàm cum decem supra centum millia hominum prælio decertantium ipse omni periculo, curaque vacuus spectauit. Addebat præterea, vt rem ampliorem faceret: duos tantum ante se in bello Troiano simili interfuisse spectaculo, Iouem ab Ida, Neptunum ex Samothracia. Victori tandem Massanisæ gratulabundus occurrit. Quem senex (octauum iam, & octogesimum agebat annum) vt amicum, quòd esset Africani nepos, honorificè excepit, atq; officiosè. Carthaginenses autē cognito Scipionis aduentu, ad eum oratum miserunt: vt pacem inter se, & Massanissam conciliaret, resque componeret. qui libenter suscepto negotio, vt vnum in locum conuenirent, ibique congrederentur studiosè curauit: quò vbi ventum est, prolatis a Massanisa postulatis, Carthaginenses, quicquid agri erat circa Emporium, id Massanisæ se relicturos dicebant, & argenti talenta ducenta in præsentia numeraturos: lxxx vero ad tempus daturos: sed Massanisam, transfugas, vt omnes etiam sibi traderent, petentem ne audire quidem sustinuerunt: atq; infecta re discesserūt. Scipio acceptis à Massanisa elephantis, & nonnullis cohortibus ad Lucullum rediit. à quo tandem pacatis omnibus Celtiberiæ populis, & quibusdam etiam incognitis nationibus in Hispania subactis Romam, L. Quinctio Flaminio, & M. Acilio Balbo cōsulibus, reuersus est. quibus Cato apud Ciceronē de senectute locutus cū Scipione, & Lælio fingitur. quo quidem tempore cum patres, auctore in primis Catone, bellum Carthaginensibus inferre statuissent: Scipio Tribunus militum quartæ legionis Manii Manilii in Africam cum eo, & L. Marcio Censorino coss. traiecit. Quò vbi applicuit, nihil ei potius fuit: quàm vt Massanisam conueniret. ad quē vt venit, complexus eum senex aliquanto post effusas nonnullas lacrymas suspexit in cœlum: & Soli, reliquisque cælitibus gratias egit: quòd ante in suo regno, suisque tectis Scipionem iterum conspiceret, quàm è vita discederet. Deinde Scipio illum de suo regno, ille vicissim Scipionem de sua Republica percunctatus est: multisque verbis vltro citroq;

troque habitis, illum diem consumpserunt. Post autem apparatu regio accepti, nullis in aliis, nisi de Africano sermonibus ad multam noctem versati sunt: cum senex omnia illius non facta solum, sed dicta etiam commemoraret. Deinde vt cubitum discesserunt, Scipionem & fessum de via, & quòd ad multam noctem vigilasset: arctior, quàm consueuerat, somnus complexus est. Hinc Cicero occasionem arripuit: vt Scipionis somnium comminisceretur, vnicam ex vniuerso sex de Republica librorum naufragio tabulam. In quibus quidem libris inducebatur Scipio, cum etiam P. Furius, Philus, & C. Lælius Sapiens, & M. Manilius adesset, Q. Tubero, & P. Rutilius, ac duo etiam Lælii generi Q. Scæuola, & C. Fannius (quamquam non affuisse dicatur in libro de amicitia) qui triduum in suis hortis de Republica, & optimi ciuis officio disputabat: ac statum optimæ ciuitatis conformabat. De optimi ciuis officio hæc sunt illius verba ex quinto de Rep. libro. Vt enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori Reip. beata ciuium vita proposita est: vt opibus firma, copiis locuplex, gloria ampla, virtute honesta sit. huius enim operis maximi inter homines, atque optimi illum esse effectorem volo. Reuerso Scipione in castra, Consules acceptis trecentis, quos Carthaginensibus imperauerant, obsidibus, armisque, & omnibus bellicis instrumentis, ex auctoritate patrum, Carthaginenses, si salui esse vellent, in alio loco procul à mari decem millia passuum alterum oppidum facere iusserunt. Qua re audita, Carthaginienses, quippe qui indigna sibi imperari, & minimè tollerandа arbitrarentur, multis nequicquam fusis lacrymis, & præcibus ad bellum, se, suaque defendenda, rebus omnibus ad id necessariis spoliati, præterquam pecunia compelluntur: qui tamen tanto studio, ac certamine fabrorum, mulierum, puerorum arma omnium generum facienda curauerunt: vt singulis diebus centum, & quadraginta clypei confecti in armamentarium referrentur, enses trecenti, tragulæ, & lanceæ quingentæ, mille tela ex catapultis mittenda

da cum ingenti catapultarum, & sagittarum numero. Hæc Strabo, & Appianus. Florus autem eò furoris eos deuenisse refert: vt in vsum nouæ clasis tecta, domosque rescinderint: in armorum officinis aurum, & argentum pro ære, ferroque conflauerint: in tormentorum vincula, vt tendi possent, matronæ, alia deficiente materia, suos capillos cōtulerint. Dum igitur hæc Carthagini geruntur, Consules aliquot diebus cum aliis de causis, tum verò maximè, vt rei frumentariæ consulerent, absumptis, ad eam exercitum instructum oppugnandam ducunt. Patebat Carthago in circuitu millia passuum xxiiii. sita in secessu magni cuiusdam sinus peninsulæ similis. Iugum enim eam à continente separabat xxv. stadia latum. Strabo Carthago, inquit, sita est in peninsula quadam describente ambitū, qui murum habebat ccc. & lx. stadiorum, cuius lx. stadiorum longitudinem occupabat iugum, quod à mare in mare descendit. Qui verò dicit, eam patuisse in circuitu mille xxiiii passuus, videat quam probabilia scripserit: cum nulla sit vrbs tam parua, quæ non habeat tantum ambitus. ab iugo quædam lingua angusta, oblonga, trecentos duodecim pedes lata excurrebat in occidentem inter stagnum, & mare simplici muro per rupes præruptas munita. pars verò, quæ ad meridiem, & continentem spectabat, vbi etiam erat Byrsa (tumulus hic erat satis editus in cuius vertice erat Aesculapii templum, maximè illustre, & opulentum) triplici muro & ipsa circummuniebatur triginta cubitos alto præter propugnacula, & turres, quæ interuallo quingentorum pedum inter se distabant, quæque tabulatorum quatuor, nixæ fundamentis triginta pedum. altitudo verò cuiusque muri primum æquabat tabulatum: & in parte inferiori fornicata, atque firma trecenti stabulabantur elephanti cum locis idoneis ad ea, quæ ad ipsos alendos pertinerent, conseruanda. supra ipsos erant quatuor millium equorum stabula cum suis pabulis, & hordei penuariis: virorum quoque domicilia viginti millium peditum, quatuor millium equitum: tantus apparatus belli eo ordine collocatus in solis muris fuerat. Angu-

lus

ſus verò, qui præter linguam ab hoc muro ad portus circū flectebatur, ſolus erat debilis, & humilis, & à principio neglectus. Portus verò ita erant conſtituti: vt ex alio in alium nauigaretur: & ab alto vnum commune os pateret latum pedes ſeptuaginta, quod ferreis cate nis claudebatur. primo portu, in quo erant multæ, ac variæ tabernæ mercatores, vtebantur. Interioris verò portus in me dio erat inſula, quæ vti portus, magnus habebat crepidines naualibus refertas, quæ naues ccxx. capiebant. in his triremium armamentaria. duæ autem vnicuique nauali columnæ Ionici operis prominebant: quæ & portum, & inſulam circunſpicientibus ſpeciem porticus repreſentarent. Erat autem in inſula præfectus claſsis domicilium, vnde & tubicen dare ſignum, & præcò edicere, & præfectus proſpicere conſueuerat. Iacebat hæc inſula contra oſtium, aditumque portus, & erat vehementer elata: vt & præfectus quæcunque venirent ex alto, procul videret, & ab iis, qui naui accederent, etiam acriter intuentibus partes intimæ portuum non conſpicerē-tur: ac ne mercatoribus quidem in ſuum portum inuectis ſtatim naualia ſeſe oſtendebant. quòd erant duplici circundata muro, portaque negotiatores à primo portu in vrbem inferebat non tranſeuntes per naualia. Sic igitur ſita Carthago, ſic munita oppugnari, obſiderique cæpta eſt. In qua oppugnatione deiecta tandem parte quadam muri à conſule Cenſorino, campus latè patens, & ad pugnam aptus intus apparuit: vbi à Carthaginenſibus milites conſtituti fuerant, partim in fronte armis inſtructi, alii poſt hos lapidibus, & lignis muniti: permulti etiam in ædificiis ipſi campo iminenbus diſpoſiti expectabant, vt Romani irrumperent. Quod orta luce, cum duo Tribuni cum aliquot cohortibus latis temerè feciſſent, ac maximè iam ab hoſtibus premerentur, Scipio, qui iam id animaduerterat, de ſalute illorum maximè ſollicitus, diuiſis ſuis cohortibus in plures partes, & iis iuxta murum ex interuallo collocatis, & Romanos ingredi in vrbem prohibebat, & ingreſſos excipiens ab hoſtium vndique prementium impetu tutos reddebat. Quare nomen

eius magna esse cæpit apud omnes gloria, cum militibus cõsulendo prudentior ipso consule existimaretur. Castellum quoque Romanorũ nocte ab hostium incendio, paucis equitibus iuuantibus, liberauit. Non multo post Carthaginienses discessu Censorini (Romam ad comitia profectus erat) audaciores facti cũ omnibus copiis noctu vrbe egressi sunt partim armati, alii inermes asseres tantum ferentes: quas cũ proximæ castrorum Manlii fossæ iniecissent, strenuè vallum diuellere, ac perumpere cæperunt. Qua re perterritis quòd nox erat, Romanis, Scipio ea porta, quæ longius ab hostibus, ac prælio aberat, egressus cum equitibus tanta vi in hostes irrupit: vt, omisso incæpto, intra mœnia sese fuga recipere cogerentur. Quo egregio facinore Romanis in tanta trepidatione iterum saluti ea nocte fuisse, vna omniũ voce ferebatur. Erat quidam Phamæas Himilconis filius, iuuenis, & ad pugnandum audax. qui cum præfectus equitum Libycorum esset, & equis vteretur illis quidem paruis, sed cursu maximè velocibus, herbaque, cũ nihil aliud erat, vescentibus, ac sitim, cum opus erat, famemque facilè tolerantibus, magno erat impedimento, atque incommodo Romanis, ductu Tribunorum (consuerant enim Tribuni eos ducere milites, qui frumentatum, & pabulatum mittebantur) in frumentationes, ac pabulationes proficiscentibus. Nam ex syluis, & conuallibus, in quibus latitare consueuerat, ex improuiso, vbi quid negligentius agi videbat, frumentant inuadebat Romanos: & aliquo iis illato damno è conspectu in tutum euolabat: cum nusquam tamen, Scipione id muneris obeunte, prodire auderet. Pedites enim Scipio instructos, & equites in equis paratos semper ducebat: ac vbi ad locum, vbi erat pabulandum, atque frumentandum, acie instructa peruenerat: non ante ordines dissolui patiebatur, quàm equitibus eum, peditibusque circundatum firmasset: quo facto, eundem ipse campum cum reliquis equitum turmis continenter lustrabat: & si quem ex frumentatoribus longius vagantem, aut è circulo egressum deprehendebat, in eum grauiter animaduertebat. Vnde fa-

D ctum

ctum est, vt cum eo Phamæas congredi non auderet, quod in primis metueret eum, ac reuereretur: id quod etiam Asdrubal alter Pœnorum dux faciebat: quòd Scipionem, & paratissimum ad pugnandum, & consultissimum videret. Hoc modo magis, magisque quotidie gloria excellebat. Hinc cæterorum Tribunorum inuidia impulsorum crebræ voces audiebantur, inter Scipionem, & Phamæam amicitiam iam inde ab auo Africano institutam permanere. Cum verò Libyci in turres, & castella, quibus abbundabat ea regio, confugerent: alii Tribuni eos, interposita fide, cum dimisissent, deinde tamen in itinere ex insidiis aggrediebantur: Sed Scipio domum eos deducendos curabat. Ex quo nemo Libycorum ante cum Tribunis pactionem faciebat, quàm Scipio accederet. tanta erat illius egregiæ virtutis opinio, & fidei, & apud suos, & apud hostes. Reuersis autem Romanis à pabulatione in castra Pæni classis præsidium cum noctu inuasissent, tumultusque varius esset, tollentibus vna clamorem in vrbe de industria ad incutiendum Romanis terrorem Carthaginiensibus: Manilius, vt qui eius rei causam ignoraret, copias non temerè educendas ratus intra vallum sese continebat. At Scipio duas equitum turmas haud mediocri occupatas metu cum facibus incensis educit, simulque his præcipit, ne cum hostibus in nocte cõgrediantur: sed circumcurrerant cum facibus, ac speciem multitudinis præ se ferant, hostibusque irruentibus terrorem sine intermissione incutiant. Quo facto, duplici metu Carthaginienses in vrbem compelluntur. pro quo, reliquisque iam editis præclaris facinoribus Scipio erat omnibus in ore: vt solus patre paulo Persei Macedonum regis imperii euersore, & Scipionibus, in quarum familiam adoptatus fuerat dignus. Sed Manilio ab irrita Carthaginis oppugnatione ad Nepherim (distabat hæc vrbs à Carthagine vigiginti quatuor millia passuũ, natura munita, quòd in cacumine montis, cuius erat ascensus quindecim millium passuum, in saxo quodam condita fuerat) aduersus Asdrubalem, qui cum suis copiis iniquum occupauerat saltum, ex-

ercitum ducente, Scipio, cum id non probaret, vehementer angebatur animo: quòd per rupes, conualles, & pleraque edita, & prærupta loca, & iam ab hostibus infessa, iter esse faciebdum videret. Et iam ab Asdrubale trecentos septuaginta quinque passus aberant, & flumen quoddam erat transeundum, & inde ascensu difficili, ad hostes veniẽdum: cum de reditu agere, & consuli suadere cæpit; vt ab eiusmodi desisteret incepto, quasi opportuniore tempore, aliaque ratione, & apparatu id esset agendum. Sed in primis cæteris aduersantibus Tribunis, qui illius prudentiæ, & virtuti inuidebant, atque etiam dicentibus, id non prudens consilium, sed animi mollitiem, & ignauiam esse, conspectis hostibus, retrocedere, & esse periculum, ne se fugientes per contemptum hostes insectentur: cum nihil proficeret, iterum suadere conatus est: vt saltem exercitus ad ripam fluminis sisteretur, vallumque excitaretur; vt, si forte premerentur, & hostium vim ferre nequirent, aliquem tutum haberent receptum, cum fugæ alius sibi nullus relinqueretur locus. Hæc non solum risu excepta sunt sed quidam etiam è tribunis minitatus est, se ensem abiecturum, si Scipionis Tribuni arbitrio, non autem Manilii consulis Imperio exercitus esset ducendus. Victus tandem eiusmodi vocibus cum Manilio, ac cæteris flumen traiecit. his obuius fit Asdrubal. inita extemplo pugna, magnaque cædes vtrinque facta, Asdrubal in locum munitum sese recepit, ibique tutus ab omni Romanorum vi in eam occasionem iminebat: vt hostes inde abeuntes inuaderet. Qui tandem non sine facti pœnitentia flumen (vti Scipio prædixerat) integris ordinibus repetunt, quod cum propter angustiam vadi locique asperitatem instructi transire non possent, id dissolutis ordinibus facere coguntur. Quod conspicatus Asdrubal eos aggressus apertè omni vi vrgere cæpit: multi fædè cædebantur, qui in fugã potius, quàm in virtute spem salutis collocauerant. Et iam tres ex illis tribunis, qui illius pugnæ auctores Manilio fuerant, ceciderant: cum scipio trecentos equites, quos circa se habebat, & aliis, quos cogere tũ

numero longè superiores erant, cum insequi noluisset, quòd satis superque visum esset, suos, qui iam prorsus de salute desperauerant, ab iminenti periculo liberasse, reuersus in castra ingenti plausu, ac lætitia, quod & ipse præter spem incolumis esset, & alios conseruasset, omnibus, Deum aliquem opinantibus illi auxilio esse, exceptus fuit: & ab iis, quos obsidione liberauerat, corona obsidionali è viridi gramine donatus. Quod posteà statuæ illius Cæsar Augustus in foro suo adscripsit. Hac quidem graminea corona nulla apud Romanos nobilior fuit: hæc splendore, nobilitate, atque decore longè superauerit gramineas, aureas, vallares, murales, rostratas, ciuicas, ac triumphales: hac pauci admodum donati, illis penè infiniti: hac nullus ferè in vita, nisi semel, illis sæpè multi. L. Sicinius Dentatus ciuicas quatuordecim accepit, cum depugnasset centum & viginti præliis semper victor. Gramineam S. P. Q. R. Q. Fabio Maximo Cunctatori dedit: quòd vrbem Romam obsidione hostium liberasset. hac eadem donatus fuit P. Decius Mus, M. Calpurnius Flamma Tribuni militum, & Augustus ipse Cæsar consul cum M. Cicerone filio. In hac danda corona obseruari solebat; vt è viridi gramine conficeretur decerpto ex eo loco, vbi obsessi liberati fuissent: & ab iis ipsis daretur, qui obsidione, vitæque periculo liberati fuissent. Etenim summum erat apud antiquos victoriæ signum herbam porrigere victos: hoc est terra, & altrice ipsa humo, & humatione etiam cedere. Manilius autem cùm iam satis pœnarum dedisset, quòd Scipionis consilium eam expeditionem dissuadentis, sequi noluerat, ad exercitum, quem ad Carthaginem reliquerat, rediit. Versantibus autem omnibus in magno mœrore, cum omnium, qui in eo certamine ceciderant, tum verò maximè Tribunorum causa, quòd eorum corpora insepulta iacerent: Scipio vnum ex captiuis liberum ad Asdrubalem dimisit; qui ab eo verbis suis peteret vt Tribunos sepeliendos curaret. Quod Asdrubal conquisitis, ac facilè inuentis corporibus propter anulos aureos, quos Tribuni gestabant (reliqui enim dignitate inferiores

ferreos

ferreis vtebantur) non grauatè fecit; vel quòd humanum, communeq́ue cum hostibus id esse crederet: vel quòd Scipionis gloriam iam tum reuereretur, & illi obsequi maximè cuperet. Per idem ferè tempus legati, qui Roma, dum hæc gerebantur, à Senatu in Africam missi fuerant ad omnia, quæ ibi fierent, diligentissimè exploranda, atq; cognoscenda, in castra cum peruenissent, Manilium ipsum, prætoriũ, reliquos Tribunos, extincta iam prosperis rerũ successibus inuidia, vniuersos denique milites verissimũ, & grauissimũ Scipionis virtutibus, rebusq́ue gestis testionium dantes audiuerunt. Quod vbi Romam reuersi in Senatu retulerunt, atque etiam addiderunt, quam omnium ferè militum voluntas in Scipionem esset propensa, gratumq́ue senatoribus esse apparuit, Cato ille sapiens, qui sibi, atq; animo suo nullius vnquam turpitudinis gratiam fecit: & ob eam rem non facilè alterius libidini malefacta condonabat: lingua ad vituperandum promptior interrogatus, quid sentiret de iis, qui in Africa militabant, illius virtutem tantis laudibus est prosecutus: vt illud protulerit Homeri carmen ex decimo libro Odisseæ de Tiresia.

οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσι.

Soli sensus in est, alij simulachra feruntur.

Quam diuinam hominis vocem non multo post res ipsa cõfirmauit. Populus autem Romanus ob hanc ipsam causam tanto illum studio complexus fuit: vt proximis comitiis plurimæ tribus consulem scriberent, cum id per illius ætatem minimè liceret. His ita gestis in Africa, creantur Romæ Consules SP. Postumius, & L. Piso. M'. Manilio prorogatum est imperium. Per idem ferè tempus Massanisa Rex iam ætate confectus (septimũ enim, & nonagesimũ agebat annum) cum grauiter iaceret; à Manilio proconsule per literas petiit, vt ad se quamprimum Scipionem mitteret, mortem suam ratus feliciorem futuram; si in amicissimi complexu extremum vitæ spiritum edidisset: mandata dedisset: & regni, ac filiorum diuisorem atque consultorem reliquisset. Qui tamen supremam iam adesse horam cum sentiret;

hæc vxori, filiisque mandasse memoriæ, literisque proditũ est. vt in terris vnum P. R. noscerent, & obseruarent; in P. autem R. vnam Scipionis domum: his duobus eniterentur domi militiæque, vsui quam maximo esse: hos duos sibi cognatorum, hos affinium loco ducerent: se de regno nihil in præsentia statuere: integra omnia Scipioni reseruare: eum diuidendi regni arbitrum haberent: quod ille statuisset, id perinde, vt testamento cautum immutabile, sanctumque conseruarent. Hæc locutus è vita demigrauit. Scipio autem cum paulo post Massanisæ mortem eò peruenisset, regnum inter eius filios hoc modo diuisit. iis, qui è concubinis nati fuerant (erant enim xliiii) alia tribuit bona: legitimis verò, qui tres tantum erant, Micipsa, Gulussa, & Manastabal, pecunias omnes, aurum, & argentum factum, & infectum, cũ vectigalibus asignauit: ac regium nomen commune inter eos esse voluit. Gulussæ natu maximo, cui pacis studium in primis curæ fuit, Cirtam vrbem præcipuam, & quæcunque regia ibi essent, concesit. Gulussæ artibus militaribus erudito, qui secundus ætate ab illo fuit, pacis faciendæ, belliq́ue inferendi potestas data est. Manastabali verò natu minimo, & græcis literis prædito; exercendæ iustitia, cuius erat cultor, & iudiciorum munus asignatum. Hac igitur ratione Massanisæ imperii administratione, gazaq́ue diuisa, Gulussam belli sibi asciuit socium secũq; duxit: & egregia eius opera (duxerat enim secum Numidarum auxilia) in primis vsus est ad repellendas insidias Phamææ, quibus asiduis infestos reddebat Romanos, easq; effugiendas, atque comprimendas. Qui tamen Phamæas paucis post diebus ad Romanos auctore Scipione, defecit. Nam cum Scipio aliquando, & Phamæas iter ita fecerent: vt alter contra alterum iret, sed inter vtrunque vallis in uia, & accessu difficilis interesset, vt alter alterum nec inuadere, nec offendere vllo modo posset: Scipio veritus hostium insidias agmen cum tribus antegradiens omnia diligentisime explorabat. Quod cum Phamæas animaduertisset, cum vno ex suis amicis obuiam ei procesit. idem Scipio ratus illum

loqui

loqui velle, ascito vno tantum comite, fecit. Sed vbi ita appropinquauerunt, vt alter alterum audire posset (Carthaginienses enim præcesserat) cur, inquit, Scipio, ô Phamæa saluti non consulis tuæ, cum communi non possis? tum ille, quæ mihi spes salutis esse potest, rebus Carthaginiensium sic accisis, & Romanis tot à me iniuriis, & incommodis affectis? tum Scipio, tibi spondeo, inquit, ac in me recipio, (si tamen fide dignus, atque idoneus sum) salutem, veniam apud Romanos, & gratiam tibi non defuturam. & ille, dignissimus omnium tu quidem es, cui omnium consensu fides adhibeatur: sed ego, inquit, deliberabo: & si putabo hoc fieri posse, tibi significabo. His dictis, dilapsi sunt, quisq; ad suos. Reuerso iterum Manilio cum cibariis quindecim dierum ad Nepherim, castrique, vbi propius accessit, munitis, vt esse faciendum in priore expeditione Scipio admonuerat: à quodam ex Gulussæ militibus in castra ad Scipionem affertur epistola: quam obsignatam, vt erat, Manilio duci legendam tradidit: quæ in hanc sententiam erat scripta. Ego ad talem diem veniam ad talem locum; tu verò cũ quot placuerit accedito; & primis excubitoribus impera, vt eum, qui ad se noctu veniet, accipiant. in hac epistola nullum erat nomen adscriptum. vnde Scipio eam esse Phameæ arbitratus est. Manilius autem ob eam ipsam causam maximè timebat, ne qua strueretur Scipioni fraus ab homine ad insidias faciendas calidissimo. Tamen cum Scipionem benè sperare videret, eò inclinauit ipsius sententia: vt iret ad eum locum: & de salute Phamæam animo bono esse, atque confidere suo nomine iuberet: sed nihil de gratia affirmaret, nihil statueret: verum, quæ essent honesta, ea Senatũ facturum polliceretur. Sed nulla opus fuit pollicitatione. Vbi enim in conspectum Scipionis venit, se illius fidei suam committere salutem dixit: gratiæ verò referendæ arbitrium Senatus esse. Hæc locutus discessit. Postero die, habita concione ad suos, qua eos ad defectionem ad Romanos, hortatus est, cum duobus millibus, ac ducentis equitibus ad Scipionem transiit, summa cum lætitia non solum ipsius pro-

consulis, sed totius etiam exercitus. qui obuiam profectus Scipionem cum Phamæa redeuntē bonis ominibus, lætisq; clamoribus prosecutus est. Iam cœperat exercitus Romanus fame laborare (decem enim iam, & septem erant dies, cum ad Nepherim ventum est, ac tribus ad reditum opus erat) cum Scipio ascitis Phamæa, & Gulussa cum equitibus vtriusque, & aliquot etiam Italicis ad campum, quem incolæ Magnum Baratrum appellant, processit, & inde magnam frumenti vim in castra, sub noctem attulit. Manilio autem, accepto nuncio, L. Calpurnium Pisonem sibi successorem mitti, non alienum visum est, Scipionem (reuocabatur enim à Senatu) cum Phamæa Romam præmittere. quare per castra perlata, milites ad nauem concurrere, ac Scipionem nō laudibus solum in cœlum tollere, sed etiam deos præcari, vt Consul in Africam ad se rediret, quasi solus natus esset ad interitum, exitiumque Carthaginis. diuinitus enim hæc oppinio animis ipsorum illapsa fuerat; solum Scipionem Carthaginem euersurum: id quod Romam ad suos scripsere. Senatus collaudato Scipione, Phamæam plurimis honestauit muneribus, purpurea veste, aurea fibula, equo phaleris aureis instrato, solida armatura, argenti drachmarū decem millibus, vasorum argenteorum pondo centum, & tabernaculum cum lauta suppellectile: longeque plura se etiā daturum pollicitus est, si in reliquo bello strenuam Romanis operam nauasset: ille se id facturum pollicitus in Africam in castra Romana trasmisit. Appetente autem verè L. Piso Consul in Africam traiecit cum L. Mancino classis præfecto. Qui plurimis in ea acceptis incōmodis reque sæpè infeliciter gesta, tandem ab Hippone Regio, quā per totam æstatem obsederat, Vticam in hiberna turpiter est compulsus. Erat hæc vrbs inter vticam, & Carthaginem, magna, mœnibus, arce, portubus, naualibus, ab Agathocle Siculorum Tyranno instructa, & ornata. Hæc diuum Augustinum Episcopum habuit per annos xl. Qui, cum in Africam Vandali, duce Genserico, magna vi hominum irrupissent, & expugnatis, ac direptis multis oppidis, Hip-

ponem graui obsidione cinxissent: septimo obsidionis mense mortuus est anno ætatis lxxv. anno verò salutis nostræ cccc xxx iii. His igitur rebus Romam perlatis, omnes in summa tristitia, ac trepidatione versari cæperunt: nō solum quod bello in dies crescenti, ac omnium difficillimo, nullum finem expectabant futurum: sed etiam quòd quotidie referebantur maiores Carthaginiensium apparatus, & per eosdem multos ex finitimis populis mercede, & pollicitationibus sollicitari, non pecuniam, non arma iis deesse. Quarè Scipionis primum res in Hispania, deinde in Libya gestas cogitatione, & animo repetentes, easque cum præsentium rerum statu conferentes, domesticorum, atque amicorum literas, Catonis verba, legatorumque commemorantes eum primo quoque tempore consulem facere, & in Libyam mittere, constituerunt. Cum igitur iam adesset comitiorum tempus, Scipio, quoniam per ætatem (septimum enim, & trigesimum agebat annum) nequaquam ei consulatum assequi licebat, ædilitatem petiit: populus verò eum consulem dixit. Cui quidem rei Patres aduersari cæperunt, vtque esset iniqua, & contra legem, qua Anno vrbis conditæ 574. à L. Villio Tribuno plebis lata cautum erat: nequis minor Annis xliii. consul fieret. At ciues rogare, instare, clamare demum incipiunt, ex Romuli, & Tullii legibus populū comitiorum esse principem, & legum, quæ in iis ferentur ita: vt & eas abrogare, & confirmare ad arbitrium suum possit. Quidam tandem è Tribunis dixit, comitiorum, atq; creandorum Magistratuum facultatem patribus auferendam nisi populo assentirentur. Victi tandem his vocibus patres, Tribunis, vt Scipionem lege soluerent, permiserunt, modò eam post annum iterum ferrent. Itaque Scipio lege solutus ex candidato ædilitatis consul factus est cum C. Liuio Druso, atque extra sortem ei prouincia Africa data. Eam verò iubente collega, vt inter se sortirentur, vnus è Tribunis eū docuit: præficiendi quoque prouinciæ populi iudicium esse, populum Scipionem delegisse. Supplementum exercitus Scipioni ex delectu concessum est, ex sociis tot volun-

tarios educere, quot persuadere posset: ad Reges, & ciuitates tot literas Populi Romani nomen scribere, quot vellet. quod non frustra fuit. nam eo modo aliquot à regibus, & ciuitatibus auxilia impetrauit. Hoc tempore cum ab eo quidam vetus assectator ex numero amicorum non impetraret, vt se præfectum in Africam duceret, idque molestè ferret: noli, inquit, Scipio mirari, si tu à me hoc non impetras: ego iam pridem ab eo, cui meam existimationem caram fore, arbitror, peto, vt mecum præfectus proficiscatur, & adhuc impetrare non possum. His ita administratis ab vrbe tandem profectus in Siciliam primum, inde Vticam sub occasum solis appulit. L. Mancinus classis præfectus, qui cum Pisone, ante Scipionis aduentum in Africam traiecerat, aggressus est interea partem muri Carthaginis ab oppidanis neglectam propter rupes continentes, asperas, & inaccessas: admotis scalis, & aliquot iam militibus strenuè murum tenentibus, Pœni eruptione facta hostes inuadunt. At Romani eos fusos, fugatosque in vrbem ea porta, qua eruperant, persecuntur. Et iam sol ad occasum peruenerat, cum Romani occupato iusta murum loco quodam munito, quiescebant. Hic Mancinus, & inopia cibariorum, & quod periculum erat, ne prima luce præceps à pœnis per rupes ageretur, vbi se in maximum periculum adductum intellexit: nocte iminente, nuncium ad Pisonem, & Principes Vtinensium rogatum misit: vt sibi laboranti opem ferant, commeatumque statim mittant. Quo nunico circa mediam noctem accepto, Scipio tubicem extemplo tuba canere iussit: & præcones eos ad mare conuocare, quos secum ex Italia adduxerat, & pubem Vticensem: eos autem, qui essent ætate prouectiore, comeatum, ad naues comportare. Deinde mancipia, aliquot ex Carthaginiensibus dimisit, qui suis nunciarent, Scipionem Mancino venire subsidio. Misit præterea equites alios post alios ad Pisonem, qui tum mediterranea loca obsidebat, properè accersendum: ipse vero de quarta vigilia soluit, militibus præmonitis, vt cum

hoſtibus appropinquarent, erecti conſiſterent in tabulatis, vt iis ſe ſe oſtentarent, & longè plures viderentur. Mancinus, orta iam luce, & irruentibus vndique Carthaginienſibus, quingentis, quos ſolos armatos habuit, circundedit inermium tria milia, qui pridie relictis nauibus opem ſuis laturi illuc concurrerant. & iam accepto vulnere, eò loci compulſus fuerat: vt parum abeſſet, quin præceps ex muris ageretur, cum Scipionis naues impetu, pulſuque remorum terribili venientes, in alto viſæ ſunt, militibus vndiq; extantibus refertæ, & Carthaginienſibus quidem, re cognita ex mancipiis, non improuiſæ, ſed Romanis præter ſpem ſalutem ferentes. Cum enim Pæni paulum retuliſſent pedem, & Romanos oppugnare deſtitiſſent; Scipio, Mancino cum omnibus ipſius militibus in naues acceptis, & eo ſtatim Romã (iam enim ſucceſſor illius venerat) dimiſſo, haud procul Carthagine conſedit. Pœni quoque ad ſexcentos viginti quinque paſſus ab vrbe progreſsi caſtra ex aduerſo locarunt. Huc ſe ſe contulit Aſdrubal cum ſex millibus veteranorum peditum; & Bythias equitum præfectus cum mille exercitatiſsimis equitibus. Hic Scipio cum nullam in militibus à Piſone acceptis ineſſe modeſtiam, nullum ordinem, nullam obedientiam animaduerteret: ſed ignauiæ, auaritiæ, rapiniſque illius Conſulis indulgentia omnino deditos: & interdum cum his magnam inſtitorum multitudinem verſari, qui prædæ cauſa ſequentes audaciores è caſtris iniuſſu conſulis abeuntes (cum lex in hoſtium numerum referret eum, qui longius diſceſsit, quàm tubæ ſonum audire poſſet) rapinas exercebant: quæque hi deliquiſſent, ea in exercitum conferri: & quæ rapuiſſent, noui certaminis, ac mali principium eſſe: quòd multi prædæ ſocios iniuſtè verberabant, vulneribus, morteque afficiebant: hos ſibi paucis eſſe monendos, & caſtigandos putauit. Intelligebat enim hoſtes difficilè ſuperari poſſe, niſi milites dicto audientis, moderati, atque continentes fuiſſent. Quare aduocata concione, in editiorem ipſe conſcendit locum, ac facto per præconem ſilentio, ita milites allocutus eſt. Ego milites, cum ſub

Manlio

Manlio duce, ſtipendia merebam, vos mihi teſtes eſtis, quod ſpecimen obſeruantiæ meæ dederim, & quam me obedientem præbuerim: id qnod nunc à vobis repeto Conſul. qui quamuis eos, qui mihi non paruerint, ſummo etiam afficere ſupplicio poſsim: tamen meas eſſe partes, nec inutile futurũ putaui, vos præmonere. Vos quæ facilis, probè ſcitis: ego verò ea dicere, quæ mihi ſunt dicenda, erubeſco. eo militiæ genere vtimini: vt latrones dici verius poſitis, quàm milites: in caſtris cum eſt manendum, ad arbitrium veſtrum huc, & illuc diſcurritis: & ob auaritiam cauponantibus, atq; nundinantibus ſimiles eſtis, non vrbem obſidentibus, ac oppugnantibus: deliciis, ac voluptatibus, cum adhuc bellum geratis, perfrui vultis. Iccircò res hoſtium, animiq́ue præter omnium ſpem, & celeriter, ex quo à vobis diſceſsi, tantum creuerunt: & nobis ab huiuſmodi indulgentia, atque deſidia labores facti ſunt difficiliores, atque grauiores. Horum culpam ſi vobis eſſe aſcribendam intelligerem, ſine vlla mora mihi pœnas daretis: ſed quoniam in alterum eam confero, quæ adhuc comiſiſtis, ea nunc miſſa facio, vobiſq́ue condono. De me vero ſic habetote: veniſſe me huc, non vt pecuniis coaceruandis inſeruiam ante victoriam, ſed vt, euerſis primum hoſtibus, eam conſequar. Diſcedite igitur hodie ab exercitu omnes, qui ſtipendia non facitis, exceptis iis, quibus ego manendi poteſtatem permiſſero: nec quiſquam in caſtra redire poſthac audeat, niſi qui commeatum ferat, eumq́ue militarem, ac tenuem. His autem tempus præſcribetur, quo res ſuas diſtribuant, atque diuendant: quod vt rectè fiat ego, & quæſtor curabimus. Atque hæc dicta ſint iis, qui militiæ ſacramento non ſunt obligati. Sed vobis militibus vnum ſit in omnibus muneribus obeundis, cõmune præceptum, meus mos, meuſq́ue labor. Hũc ſi intuebimini, voſq́ue dirigetis, nec ardens ſtudium, & animi præſentia nec etiam gratia vobis deerit. Nunc in iis eſt nobis elaborandum, in quibus eſt plurimum periculi: lucrum vero, & voluptas in tempus magis opportunum reiiciatur. Hæc ego & lex imperamus: qui ſeſſe obedientes præbuerint, multa

consequentur commoda; qui verò dicto non paruerint, debitas mihi pœnas dabunt. His dictis, omnem statim inutilium hominum turbam: & quæcunque militibus nocere, & ad victoriam impedimento esse poterant: è castris eiecit. Purgato tandem exercitu, & ad pristinam militiæ disciplinam reuocato, locum intra vrbem amplum, muroque coniunctum nocte quadam aggressus est insidiis bifariam dispositis. Nam ex altera parte quibusdam ex suis præmissis ipse ex altera sine vllo strepitu, cum securibus, vectibus, scalis, ad xx. stadia maximo cum silentio processit. Sed perceptis ab iis, qui proximè in muro excubabant, insidiis, clamor ab iisdem statim editur: contra & ipse Scipio primus deinde omnis exercitus ipsius clamorem tollere cæpit: id ipsum cum vehementius præmissi ex altera parte etiam fecissent; maximus est iniectus Carthaginiensibus terror, nocturno tot hostibus vndique tam repente exorientibus. Scipio intereà quamuis nihil circa muros intentatum relinqueret; tamen haud quicquam proficere potuit. Erat fortè priuati cuiusdam turris extra vrbem derelicta, cuius altitudo mœnia æquabat; in hanc iuuenes intrepidi ascendere iussi, cum murum coniectis pilis propugnatoribus nudassent: à turri iactis in murum lignis, & asseribus, factoque ponte, in eum transierunt, ac Megara occupauerunt; portaque perfracta, & Scipione cum quatuor millibus recepto, adeo perterriti sunt non solum ii, qui in muris, & vrbe erant, sed ii etiam qui ei vallo præerant, quod post Mancini profectionem quinque stadia procul ab vrbe Pœni fecerant: vt relicto vallo, velut si reliqua vrbs capta esset, cum cæteris in Byrsam confugerint, locum totius vrbis munitissimum. At Scipio cum animaduertisset omnia intra Megara hortis, arbustis æstiuos fructus ferentibus, maceriis, sæpibus ex ruribs, & aliis spinis, riuis quoque flexuosis referta, veritus, ne inuium, ac difficile militibus esset, hostem persequi, cum præsertim vias ignorarent, noxque insidiis occasionem daret, progredi noluit. Asdrubal ægrè ferens irruptionem Scipionis in Megara, vbi illuxit, omnes Romanos

captiuos, quos habuit, in murum, vnde à suis conspici possent, produxit: & eos aut oculis, aut lingua, aut neruis, aut pudendis crudelissimè mulctauit vncis ferreis ad id comparatis: aliorum etiam succidit plantas, aliorum amputauit digitos, aut pellem detraxit toto corpore, atque ita ad huc spirantes ex eo loco præcipitauit: vt Carthaginiensibus nulla spes pacis à Romanis impetrandæ relinqueretur, & exasperatis eo modo animis in solis armis salus omnis reponeretur. Scipio egressus è Megaris, die insequenti, vallum nocte superiori ab hostibus desertum succendit; & Isthmum, quo vniuerso potitus fuerat, fossa à mari ad mare ducta tria millia passum longa muniuit, pugnantibus eodem tempore (iactu enim teli ab hostibus id operis impedire conantibus distabant) & fodientibus militibus. Hoc perfecto opere, alteram duxit fossam haud multum à priore distantem, longitudine parem contra externum hostem. Duas præterea transuersas his maximè similes addidit, vt quadrati formam vniuersum opus habere videretur. Has omnes sudibus acutis præmuniuit: atque post has perduxit alias fossas. ad eam verò fossam, quæ ad vrbem spectabat, murum eadem, qua erat fossa, longitudine, altitudine vero duodecim pedum crassitudine sex, extruxit, præter pinnas, atque turres, in muro per interualla excitatas. in medio turris erat altissima, cui tectum ligneum testudinatum impositum fuerat: vnde, quæ in vrbe fierent, videri poterant. Hæ omnes munitiones diebus viginti, totidemque noctibus perfectæ sunt à militibus vniuersis modò opus facientibus, modò pugnantibus & vix somnum, & cibum ad sustentandum corpus necessarium capientibus. Huc statim suas duxit copias, & eodem tempore castra suis militibus muniuit, & Carthaginienses obsidione premenre cœpit, cum obiecta tam longa munitione, aditus in vrbem nullus cuiquam pateret, vt commeatus ex continenti comportari posset. Hinc Carthaginiensium fames, hinc omnium malorum causa orta est.

Nam

Nam cum ex ciuibus ad septuaginta hominum millia obsiderentur, & magna in vrbem (vt fieri solet) agrestium multitudo confluxisset, nec quisquam ferè propter obsidionem egredi, nec ingredi posset: quicquid commeatus summo cum periculo, ac difficultate aut terra supportaretur, aut mari, cum tranquillum erat, veheretur, cito conficiebatur: ex quo fames indies crescebat. Erat Bithyas quidam, qui cum octingentis equitibus à Gulussa ad Pœnos transierat, tum equitum Carthaginiensium præfectus: Hic iam pridem ad commeatus supportandos missus cum neque clam accedere auderet, neque vi Scipionis vallum trascendere posset: commeatu in naues imposito, ventum ex alto obseruabat: quo vehementiore flante, naues illius onerariæ plenis velis, tanta celeritate in portum ferebantur: vt Romanæ triremes magnitudine, & pondere tardiores, eas neque possent assequi, neque impedire: quòd starent propè vrbem nec continentes, atq; coniunctæ, nec frequentes, vt in mari importuoso, & prærupto: nec accederent propius, id scopulis, quibus ea pars maris erat referta, & Pœnis, qui tum maxime in muro consistere consueuerant, prohibentibus. Erat tamen permodicum quicquid commeatus eo modo inuehebatur; & id ipsum Asdrubal triginta millibus hominum, quos ad bellũ sibi delegerat, cætera neglecta, & exclusa multitudine, suo arbitratu distribuebat. Quod cum Scipio animaduertisset, eo aditu portus, qui erat ab occidente, neque multum aberat à continente, hostes excludere statuit. Aggerem itaque rectum iacere, ac struere cœpit à Tænia, quæ inter stagnum, & mare sita lingua appellabatur: progressus inde in pelagus est, & vsque eò, quà in eum portum ex alto inuehebatur. quem vt perfecit saxis ingentibus crebrisque firmauit, ne æstu dissolueretur. Huius aggeris pars superior patebat in latitudinem quatuor, & viginti pedes, inferior autem sex, & nonaginta. Carthaginienses primum ridere, atque contemnere: vt qui arbitrarentur tantum opus in loco tam difficili aut perfici non posse, aut ad perficiendum longo temporis spatio opus esse: Deinde vbi

nec

nec nocturna quidem tempora ad militum laborem intermitti viderunt: ac magno totius exercitus studio paucis diebus effectum, magnitudinem eius admirari cæperunt: admiratio tandem in magnum timorem est versa. Hoc enim opere portus vetus obstructus fuit. Itaque Carthaginienses, qui sæpè in eo bello quantum in rebus gerendis celeritate, cōsilio, sedulitate, ac vigilantia valerent ostenderant: eo tempore adeò tacitè, & occultè nouum alium sibi portum, adhibitis ad effodiendum mulieribus, & pueris, fecerunt: vt ne ex captiuis quidē Scipio quicquam certi cognoscere potuerit. affirmabant enim die, noctuque strepitum in portu exauditum, sed se eius causam ignorare. Tandem patefacto portu, atque satis ampla (quinquaginta fuisse triremes Appianus scribit, aliquot circuros, myoparones, aliaque minora nauigia) ex improuiso explicata classe, tantum terroris hostibus iniecerunt: vt si extemplo naualis pugna esset inita, eo die potuissent Romana classe potiri: cum negligenter Romani eam seruarent, omnibus sociis naualibus, ac remigibus ad oppugnationem intentis. Sed expugnari Carthaginem à Scipione, atque deleri necesse erat. Circumactis enim tantummodo nauibus ad ostentationem, & superbam insultationem sese in portum recepere. Triduo post è portu instructi, paratique ad nauale certamen egressi sunt. Romani contra classem instructam eduxerunt. Extemplo ingenti clamore hortantium inter se vtrinque sublato, pugna non mediocri certamine, nec parua dimicatione est inita. Nam ab vtraque parte neque remigum alacritas, neque gubernatorum scientia, neque militum virtus desiderata est: Cum illi in ea pugna patriæ salutem, hi verò victoriam consistere persuasum haberent. Cum autem fortissimè acerrimeque ad meridiem iam pugnatum esset: datis, acceptisque vtrinque multis, ac variis vulneribus, læuia quædam, & expedita Carthaginensium nauigia, cum celeritate, & pulsu remorum præstarent; subeuntes Romanorum naues longe maiores, incursu celeri, atque recursu gubernacula è puppibus earum euellebat; remosq; detergebant. Et iam diei hora

ad vesperam vergebat, cum Pœnis visum est excedere pugna, non quòd essent inferiores, sed vt rem in crastrinum differrent. Minora igitur illorum nauigia, fuga propinqua in portum capta, cum certatim ingredi conarentur, in portus faucibus ita implicata sunt inter se propter multitudinẽ: vt maiores naues subsequentes portus introitu prohiberentur; & ad aggerem quendam confugere cogerentur; qui mercatoribus ante mœnia ad merces exponendas, atque exportandas multò ante satis amplus constructus fuerat: ibiq; loricula parua eo belli tempore facta, eo consilio: ne hostes eum locum, vt amplum occuparent. Ad hunc igitur aggerem naues Carthaginiensium portus inopia confugere, atque proris in hostes conuersis, constitere: & hostes acriter ingruentibus propulsare cœperunt, hi quidem ex ipsis nauibus, alii ab aggere, nonnulli etiam ab loricula. Romanis autem incursus, & pugna cum nauibus hostium stantibus facilis erat, & expeditus: sed receptus ad suos propter nauium multo longiorum, atque maiorum conuersionem tardus, atque difficilis. Vnde fiebat, vt eadem ipsi incommoda paterentur, quibus hostes affecissent. Cum enim naues conuertebant, à Pœnis tum maximẽ vrgentibus vexabantur. diu ita pugnatum est, vt in quam partem victoria inclinaret, diiudicari non posset: donec quinque Sidetum naues, quæ beneuolentiæ causa Scipionem sequebantur, eiusmodi pugnæ genus inierunt. anchoras ex ingenti interuallo in mare deiecerunt: harum funibus longissimis nauiũ puppibus alligatis, impressionem in hostes faciebant: & cõmissa pugna, retrocedebant, naues à puppibus funibus ipsis retrahentes: iterum magno impetu, pulsuque remorum in Pœnos ferebantur; rursus eodem modo retro naues agebant id cum cæteri ex classe Scipionis animaduertissent: imitati Sidetum nauium pugnæ rationem, plurimum incommodi punicis nauibus intulerunt. Tandem, prælio nocte dirempto, quæ reliquæ fuerant, Carthaginiensium naues in portum penetrauerunt. Postera die, exorta luce Scipio aggerem aggressus est (erat enim locus ad portus infestandum opportunus

portunus) & illius loriculæ partem, admotis arietibus, aliisque machinis, deiecit. At Carthaginienses quamuis & fame, & aliis multis, variisque malis premerentur: nocte tamen eruptione facta, non ii quidem terra, cum nullus pateret aditus, non nauibus, cum ibi mare vadosum esset: sed nudi cum facibus extinctis, ne longe conspicerentur, mare ingressi sunt. horum partim summis pectoribus extantes progrediebantur; partim natabant. qui vbi ad hostium machinas peruenere, & incensis facibus conspecti sunt: atrox pugna commissa est. Pœni, quippe qui nudi erant, multa accipiebant vulnera: multaque vicissim ob ferocitatem, & audaciam hostibus inferebant. qui quamuis infixa sagittarũ spicula, hastarumque cuspides in pectore, facesque gestarent: tamen tanquam feræ in vulnera ruentes non ante finẽ pugnandi fecere quàm in opera Romanorum ignem intulere: ipsosque perturbatos (ea enim re consternatio atque tumultus tota castra occupauerat, talisque formido, qualis nũquam antea) in fugam coniecerunt. Qua re Scipio vehemẽter commotus foras cum equitibus egressus est, & iis, castris obequitans iussit: vt suos, ni fugere desisterent, cæderent, ac vulnerarent: multi percussi, atque necati sunt. vnde complures, necessitate cogente, in castra incolumes rediere. Carthaginienses autem incensis machinis in vrbem, qua venerãt, rediere. Scipio eorũ desperationẽ veritus quod reliquum noctis fuit, cum suis omnibus in armis permansit. At vbi illuxit, Carthaginienses, nihil impediẽtibus, nec quicquã molientibus Romanis ob incensas machinas, murũ, qui pridie deiectus fuerat arietibus, refecerunt: turresque, certo spacio interiecto, multas in eo excitauerunt. e regione quarũ Scipio, aliis interim fabricatis machinis, aggerẽ instituit: vnde sui faces, & fictilia sulphure, & pice referta ĩ hostiũ turres, ac munitiones coniiciebant. Cum autem flamma addacta nõnullas absumpsisset turres, atq; ob eã causam Pœni ĩde fugam fecissent Romani eos insequi cœperunt: sed cũ terra esset lubrica ob concretum sanguinem, recentem, atq; multũ inuiti ab hostiũ fugientiũ insectatione desistere coacti sunt.

Scipio, toto Pœnorũ aggere potitus, fossa eum circundedit muroque ex lateribus haud humiliore hostium muro, nec longo ab ipsis interuallo: vbi militum quatuor millia collocauit: vt contemptim sagittas, pilaque in hostes intorquerent. illi verò, quoniam loci altitudine pares erant, eos ex aduerso constitutos telis incessere, & vulnerare non desinebant. Atque hæc ea æstate gesta sunt. Ineunte autem hyeme, cum plurimis circa fauere hostibus, & subsidia summitti Scipio cognouisset: quàm primum eos opprimere & quicquid virium, & sociorum Pœnis adhuc in Africa reliquum esset, id extinguere, & è medio tollere statuit. Quarè aliis ex suis aliò missis, ipse Nepherim contra Diogenem quendam, qui Asdrubalis adiutor erat, & illius tum reliquiis præerat (non enim multo ante Scipio Asdrubalis castra loco difficillimo sita cum exercitu deleuerat) per stagnum nauibus est profectus: cum iussisset C. Lælium terra eodem maturare. Eò vbi peruenit, duobus stadiis procul à Diogene castra posuit. in quibus Gulussa relicto, qui Diogenem assiduè aggrederetur, nec vnquam quiescere sineret: ipse Carthaginem in castra reuersus est. vbi tamen assiduè non commorabatur: sed vltro, citroque nunc Carthagine Nepherim, nunc à Nepheri Carthaginem cuncta, quæ in vtrisque castris gerentur, diligentissimè explorans cursitabat. collapsa tandem parte valli Diogenis, quæ duabus turribus continebatur, Scipio illuc accessit: & mille delectis militibus in insidiis post Diogenem collocatis, tria item millia delectorum à fronte constituit: quibuscum ipse qua vallum ruina prociderat, ascendere cæpit, non simul es vno agmine confertos ducens, sed partitè inter se ita constipatos: vt prioribus subsequentes impedimento essent, quominus si ab hoste vehementius vrgerentur, se se fugæ mandarent. Sublato à Romanis clamore, Libycisque omnibus in eos conuersis, & in id vnum intentis, ac in pugnam ruentibus, ii mille, qui post Diogenem in insidiis collocati fuerant, de improuiso, & præter Afrorum opinionem, vallum, vt illis imperatum fuerat, audacter inuaserunt; idque conuellere,

atque transcendere cæperunt. Afri, re statim animaduersa, maiorem multò numerum hostium, quàm, qui cernebatur, in castris esse rati in fugam sese coniiciunt. Gulussa ex altera parte cum suis Numidis, & elephantis impetum facit: plurimos fœda cæde conficit. Ad septuaginta hominum millia capta: ad quatuor millia fuga sibi salutem petiere. Hac parta victoria, Nepheris obsideri est cæpta, in qua obsidione per duos, & viginti dies, quibus expugnata est, & propter anni tempus, & in regione frigida (erat enim, vt supra dictū est, Nepheris in præcelso, & edito monte) res gerebatur, Scipio multa incommoda perpessus est. Sed ex eo die in spē capiendæ Carthaginis venisse videtur. Nam hac victoria commeatus copia, quæ hinc suppeditabatur, hostibus erepta fuit: Afrique omni spoliati fiducia, quam in Diogenis exercitu habebant. Quo deleto, cætera Libyæ loca Scipionis ducibus cum se dedissent: haud difficulter accepta fuere. & Cartaginienses rei frumentariæ inopia vehementer laborare, cum nihil ex Libya, quæ iam omnis in ditionem Romanorum venerat: nihil aliunde nauibus cum propter bellum, tum propter anni tempus importari posset. Romæ interea, quoniam erat illius anni exitus, Consules creantur Cn. Cornelius Lentulus. L. Mummius, qui posteà Achaicus dictus est. Scipioni in annum imperium prorogatum est. Ineunte vere, Scipio Byrsam, & portum, qui Cothon dicebatur aggressus est: Asdrubal verò partem Cothonis, quæ erat quadrata, combussit, ea spe, vt eam quoque Scipio occupare conaretur. intentis igitur in id animo Carthaginiēsibus, Lælius clam rotundam ipsius Cothonis portem inde auersam conscendit: atque sublato, vt in victoria fieri solet, clamore, Pœni perterriti sunt: Romani verò eos nihil prorsus curantes iam vndique in murum ascendere contendebant, lignis, machinis, asseribus, quo erat opus, admotis cum iam excubitores, atque propugnatores fame confecti fuissent, animisque concidissent. At Scipio muro potitus, qui Cothonem cingebat, forum ei propinquum occupauit: & ibi quoniam iam vespera diei aderat, sub armis ea nocte

cum

eum suis omnibus conquieuit. Prima verò luce, cũ videret, Carthaginienses eò rerum omnium inopiæ redactos: vt nec se, nec sua diutius defendere possent: & eo die Carthaginẽ esse capiendam: de more patrio, veterisque militaris disciplinæ deos Carthaginienses tutelares (cõstat .n. apud antiquos omnes vrbes in alicuius dei fuisse tutela) euocare: & ipsam vrbem deuouere statuit. Antiqui .n. aut aliter vrbes capi posse non credebant, aut etiam si possent, nefas esse existimabant, deos habere captiuos. vnde & ipsi Romani, & deũ, in cuius tutela Roma erat, & ipsius vrbis latinũ nomen ignotum esse voluerunt. Hoc igitur carmine Scipio, antequam ad vrbem expugnãdam aggrederetur, omnibus ad id necessariis rebus comparatis, deos Carthaginis euocauit. Si deus, si dea est, cui populus, ciuitasque Carthaginiensis est in tutela: teque maxime ille, qui vrbis huius, populiq; tutelam recepisti, precor veneror que, veniamque à vobis peto, vt vos, populum, ciuitatemque Carthaginiensium deseratis: loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis, absq; his abeatis: eiq; populo, ciuitatiq; metũ, formidinem, obliuionem iniiciatis proditiq; Romã ad me, meosque veniatis: nostraq; vobis loca, templa sacra, vrbs acceptior, probatiorq; sit: mihi quoque, populoq; Romano, militibusq; meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamusq;, si ita feceritis, voueo vobis templa, ludosq; facturũ. in hæc eadẽ carminis verba hostias ĩmolauit, & ipsarum exta cõsuluit: quæ prospera omnia portenderunt. Iam numinibus euocatis, extisque consultis, sic vrbem deuouit. Dis pater, siue Iouis manes, siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam vrbem Carthaginẽ, exercitumque, quẽ ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore cõpleatis: quiq; aduersus legiones, exercitumq; nostrum arma, telaq; ferrent, vti vos eos exercitus, eos hostes, eosq; homines, vrbes, agrosque eorũ, & qui in his locis, regionibusque, agris, vrbibusq; habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitũq; hostiũ, vrbes, agrosq; eorum, quos me sentio dicere, vti vos eas vrbes, agrosque, capita, ætatesq; eorum deuotas, consecratasq; habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maximè hostes

deuoti: eosque ego vicarios pro me fide, magistratuque meo, & pro Pop. Rom. exercitibus, legionibusque nostris do, deuoueo: vt me, meamque fidem, imperiumque legiones, exercitumque nostrum, qui in his rebus gerendis sunt, bene saluos sinatis esse. si hæc ita faxistis, vt ego sciam, sentiam, intelligamque: tunc quisquis votum hoc faxit, vbi faxit, recte factum esto, ouibus atris tribus, Tellus mater, teque Iupiter obtestor. Cum Tellurem dixit, manibus terram tetigit: cum Iouem manus ad cœlum sustulit: cum votum recipere dixit, manibus pectus tetigit. His omnibus rite perfectis cum Polybio, & quatuor millibus delectorum armatorum, acriter propugnantibus hostibus, muro, portæque successit; muro defensoribus nudato, portaque subruta vrbem est ingressus. Milites autem fanum Apollinis, in quo erat statua eius aurea, & sacellum, quod aureis laminis mille talentorum pondo vestiebatur, neglectis loci præfectis, expilauerunt: eamque gladiis discissam prædam inter se partiti ad incœptum rediere. Scipioni interim Polybius suadere cœpit, vt in mare, quod in medio non adeo profundum erat, aut ferreos murices spargendos, aut tabulas plumbo refertas, clauisque præfixas iniiciendas curaret: ne subita eruptione hostes in præsidia Romana impetum facere possent: ridiculum esse, dixit, cum iam muros cœpissent, & essent intra mœnia, quærere, ne cũ hostibus pugnarent: nec esse eiusdem, & capere hostes velle, & timere. Sed Byrsam quàprimum aggredi studebat, quòd is locus munitissimus totius vrbis erat: & eò plurimi confugerant. tres autem erant viæ, & hæ accliues, quæ à foro in eam ferebant; in his ædes erant vtrinque continentes, atque celsæ, vnde Pœni in Romanos tela coniiciebat. Scipio, impetũ facto, proxima quæque ædificia occupauit: & ex his vim propulsabat eorum, qui ex proximis ædibus resistebant: quibus superatis, interuallis angiportuum trabes, & asseres imponebat, ac per eas, tanquã per pontes in oppositas domos irrumpebat. & hoc quidem certamen Romanis erat cum iis, qui ex tabulatis, locisque

superioribus

superioribus pugnabant: alterum verò erat cum iis, qui in vicis; & angiportibus occurrebant. Et iam omnia gemitu, clamore, vlulatu, variisq; malis erant plena: cum alii cominus necarentur: quidam adhuc viui præcipites è locis superioribus in terram agerentur: nonnulli cadentes hastis erectis, aut spiculis, aut ensibus exciperentur. nullus tamen adhuc ignem tectis inferre ausus fuerat, ob Romanos, qui in ipsis erant. vbi verò ad Byrsam peruentum est, tum Scipio, vt facilius miles per vicos discurrere, & obuium quemque trucidare posset, tribus simul, atque eodem tempore vicis ignem inferri iussit; & ex incensis ædibus in alias assiduè coniici, incendiumque augeri. Hinc aliud oriebatur diuersorum malorum spectaculum: dum ignis omnia complectebatur, atque deiiciebat: & Romani verò non leuiter ædificia disturbabant, sed vniuersa, & continentia summis viribus æquare solo contendebant. ob id enim cum fragor, ac strepitus longè maior audiebatur: & vna cum lapidibus mortui frequentes, & viui in medium decidebant: tum maximè senes, pueri, & mulierculæ, qui ob formidinem in intimos ædium secessus se se receperant, ibique latitabant, partim vulneribus affecti, partim semiustulati voces edebant miserabiles. fuerunt etiam, qui, cum ex locis altissimis vnà cum saxis, lignis, ac igne præcipites caderent, multis, variisque modis discerpebantur, atque diuellebantur. Nec ad finiendas miserias hæc satis erant. Fabri enim, ruderumque purgatores securibus, dolabris, furcisque in loca vrbis depressa, foueasque promiscuè mortuos, viuosque congerebant, eos tanquam ligna, & saxa attrahentes, aut contis ferreo vnco præfixis versantes. Itaque hominum corporibus fossæ complebantur. ex iis autem, qui in eas præcipites dati fuerant, quidam, infossis capitibus, diuitissimè tremebant, atque palpitabant cruribus extantibus: alii verò defossis pedibus sub terra, capitibus eminebant: horum quidem ora, atque cerebrum equi inuitis equitibus, sed festinantibus proterebant, & conculcabant: cum fabri etiam inuiti eos semisepultos reliquissent. Sed certaminis labor opinio

victoria

victoriæ iam exploratæ militum celeritas, ac festinatio, præcones simul & tibicines omnia sonitu, & clangoribus complentes, Tribuni, atque Centuriones cum suis cohortibus, ac centuriis discurrentes ita affecerant omnes: vt lymphati, ac furentes viderentur, & oculis subiecta præ nimio ardore, ac festinatione contemnerent. Et iam sex dies in his consumpti fuerant, totidemque noctes, sed ita tamen, vt milites eiusmodi labores, ac munera iussu Scipionis inter se partiti fuerint: ne perpetua vigilia, assiduo labore, cædibus, rerumque terribilium, nec ante visarum aspectu dilassarentur, atque deficerent: cum Scipio, quod his rebus omnibus inter fuisset, & institisset: aut per vrbem discurrisset; diurnis, nocturnisque laboribus, vigiliis, ac inedia (eas enim sex noctes duxit in somnes, & cibum in ipsis tantum rebus agendis fortuitum sumpsit) defatigatus, ac pene confectus in edito consedit loco, vnde quæ adhuc gesta essent, quæque gererentur, contemplatus est. Sed cum adhuc multa excinderetur, & ea calamitas diu duratura videretur; septimo die nonnulli Carthaginienses infulis Aesculapii redimiti, & ramos oleæ, aliaque velamenta supplicum porrigentes ad Scipionem confugerunt: & eum multis, ac supplicibus verbis orauerunt: vt quos belli clades reliquos fecisset, eos se dedere cupientes, & e Byrsa egredi, saluos, & incolumes esse vellet, seruireque permitteret. id Scipio, exceptis trãsfugis, non grauate concessit. Quinquaginta millia virorũ promiscuè, ac mulierum statim exiisse scribit. Appianus: quinquaginta L. Florus: Eutropius, & Paulus Orosius primum agmen mulierum satis miserabile vigintiquinque millium, postea virorum triginta millium e Byrsa descendisse, memoriæ proditum fuisse, affirmant. Hæc omnis multitudo, quæ reliqua fuerat ex hominum septuaginta millia, quæ initio eius belli Carthagini fuit, in custodiam statim tradita fuit. omnes autem Romanorum transfugæ, qui ad non gẽti fuere, desperata salute, in Aesculapii templum vna cum Asdrubale, & illius vxore, duobusque filiis confugere. ex quo, vt edito, & prærupto loco (huc enim per sexaginta

gradus ascendebatur) facilè die, nocteque pugnabant, seque defendebant: tandem victi fame, vigilia, metu, & labore mali appropinquantis, relicto templo, in summam illius ædem, tectumq; se receperũt. At interim Asdrubal, deserta vxore, & filiis, clam ad Scipionem cum ramis oleæ confugit illius fidem, & misericordiam implorans. Quem ille ad suos pedes sedere iussit, vt transfugis ostenderet. Qui vbi hominẽ conspexere, petito à Scipione, & impetrato silentio, multis eum, ac variis conuitiis onerauere, temploque incenso, in flammas sesẽ præcipites dedere. Literis quoque proditũ est, Asdrubalis vxorem, cũ templi incendio cõflagrare vidisset, exornasse sese, quantum misera ipsius conditio patiebatur, & duobus filiis ante suos pedes constitutis, hæc clara voce Scipioni præsenti, & audienti dixisse. Nulli tibi sint irati dii, ô Romane, qui iure belli vteris. Sed dii Carthaginis vna tecũ de isto Asdrubale patriæ, templorũ, vxoris quoque, & filiorum proditore sumant debitas pœnas. Deinde in virum, à quo paucis ante diebus impetrare non potuerat, vt ad victorem Scipionem transfugeret, cõuersam exclamasse. ô impie, scelerate, perfideque, & omniũ effœminatissime, hic me quidem, meosque filios ignis absumet, atque sepeliet; tu verò quem exornabis triumphum dux magnæ Carthaginis? quas isti, cui nunc supplex assides, pœnas non dabis? Atque sic in maritum inuectam filios iugulasse, seque cum illis in ignẽ præcipitasse, & Reginam, quæ Carthaginem condidit, imitatam fuisse. Sic Asdrubalis vxorem eo genere mortis, quo ipsum oportuit, periisse ferunt. At Scipio, cũ vrbẽ intueretur, quæ per septingentos annos, ex quo cõdita fuerat, rebus omnibus floruisset: quæ tã latè fines imperii terra mariq; propagasset (orbem propè terrarum obtinuerat armis, & trecentas initio belli vrbes in Libya habebat) permultũ classe, maritimisque rebus valuisset: opibus armisque nullius priscorũ imperio inferior, audacia verò, & animi præsentia longè superior fuisset: demum omnibus spoliata subsidiis armisque, per tres assiduè annos depugnasset, vimque hostium sustinuisset: fame, belloque profligatam ad extremum venisse

excidium

excidium illachrymasse fertur. & aperte quidem misericordia hostium commotus flere videbatur: sed magna ex parte vir sapientissimus id patriæ causa faciebat. Nam à Platone, & à Philosophia didicerat, & hystoriæ, cuius bene peritus erat, testimoniis confirmauerat, naturales esse conuersiones quasdam, interitus, & occasum rerum publicarum, ciuitatum, nationum, magnorumque imperiorum: vt ea tum à principibus tenerentur, tum à populis, aliquando à singulis, tandem interirent, atque subuerterentur: Ilium opulentissimam olim ciuitatem anno trecentesimo postquam condita fuerat, euersam fuisse: Assyriorum, Medorum, ac Persarum imperia, cum ad summum peruenissent concidisse: Macedonum etiam, cuius euersoris & ipse filius erat, & simul spectator tanti fortunæ ludibrii fuerat, annos sexcentos quadraginta septem stetisse. Vnde aut dedita opera, aut casu Homericum illud protulisse aiunt.

ἔσσεται ἦμαρ ὅταν ποτ' ὀλώλῃ ἴλιος ἱρή.
καὶ πρίαμος καὶ λαὸς ἐϋμμελίω πριάμοιο.

Polibius, qui aderat, hac audita voce, satis libere, & confidenter (erat enim illi studiorum comes, & præceptor, vt iam diximus) ex eo quæsiuit, quid nam eo carmine significare vellet. Romam sine vlla dissimulatione cum respondisse scriptum reliquit: de qua, humanis perpensis rebus, maxime animi pendebat, ac sollicitus erat. Sed euersa Carthagine, & iam incendio, quod ad decem, & septem dies durasse traditum est, pene extincto, Scipio exercitui permisit: vt per aliquot dies quicquid reliquum esset, diriperent, præter aurum, argentum, & insignes statuas, ac dona diis dicata. Ad hæc milites omnes, exceptis iis, qui Appollinis templum spoliauerant, multis præmiis honestauit. Nauim deinde cursu celerem spoliis hostium onustam, & exornatam cum C. Lælio Romam misit victoriæ nunciam. Præterea, cum diutissime, sæpissimeq; vexatam à Carthaginiensibus Siciliam nouisset: Siculis literis accitis, vt ad sua recognoscenda venirent, domumque exportarent, quæ potuit, restituenda curauit: vt quos victoria populi Romani maxi-

 me

me lætari arbitraretur: apud eos monumenta suæ Populiq;. Romani liberalitatis collocaret. Itaque Thermitanis signa ex ære complura restituit: in his mira pulchritudine erat Himera in muliebrem figuram, habitumque formata, ex oppidi nomine, & fluminis: Stesicori poëtæ statua senilis, incurua, cum libro miro artificio facta: item Capella quædam ea quidem mire, & scite facta. Agrigentinis autem illum nobilem Taurum reddidit: quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur: quò viuos supplicii causa demittere homines, & subiicere flammam solebat: quem Taurum Scipio cum redderet, dixisse dicitur: æquum esse illos cogitare, vtrum esset Siculis vtilius, suis ne seruire, an Populo Romano obtemperare: cum idem monumentum, & domesticæ crudelitatis, & Romanorum mansuetudinis haberent. Etiam signum Apollinis pulcherrimum: in cuius femine literis minutis argenteis nomen Mironis erat inscriptum. Redditum, & Dianæ simulacbrum Segestanis ex ære singulari opera, artificioque factum, amplum, excelsum, cum stola: veruntamen inerat in illa magnitudine ætas, atq; habitus virginalis: sagittæ pendebant ex humero; dextra ardentem facem præferebat. Hoc Segestæ sane excelsa in basi positũ, & in ea grandibus literis Scipionis nomen incisum, idque Carthagine capta restituisse perscriptum fuit. Tindaritanis autem signum Mercurii restitutum, pulcherrime factum. Enguinis loricas, galeasque æneas cælatas opere Corinthio: & Hidras grandes simili in genere, atque eadem arte perfectas: in quibus suum nomen inscribendum curauit. Hæc & alia multa Siculis reddita plurimum ei beneuolentiæ conciliarunt: cum cernerent imperatoriæ maiestati singularem adiunctam esse humanitatem. quam eandem in multos etiam alios Africæ, & Italiæ populos ostendit. His peractis, ac præda, omnique captiuorum multitudine diuendita, exceptis paucis principibus, quos ad triumphum sibi reseruauit: exemplo L. Aemilii Pauli patris ludos fecit: exterarum gentium transfugas, atque fugitiuos feris bestiis obiecit: omnis deinde generis arma, machinas, cum nauibus

inuti-

inutilibus cumulata in ingentem aceruum precatus Martē, Mineruam, Luamque Matrem, & cæteros deos, quibus spolia hostium dicare ius, fasque est: ipse discinctus more patrio, face subdita succendit. deinde circunstantes Tribuni idem fecere. Dum hæc in Africa geruntur, Romæ nauis, prope iam sole occidente, in Tiberi conspecta, nunciusq; victoriæ lætitia, gaudioque omnia compleuerant. Nam, re cognita, vndique in vias exiluere, lætique inter se complexi simul ibi pernoctabant, quasi tum primum liberati metu fuissent: tum primum vrbem stabilem, & firmam, & certā haberent: tum primum tutò aliis imperarent: ac eam tum victoriam essent consecuti, qualem nunquam antea. Multa quidem a se præclara norant edita facinora, atque commemorabant: multa a patribus, ac maioribus contra Macædonas, Hispanos, & nuper contra Antiochum cognomine Magnum, multa etiam in ipsa Italia: sed nullum aliud bellum tam suspectum, ac formidabile nouerant ob hostium fortitudinem, prudentiam, atque audaciam, nullum denique ob perfidiam magis periculosum fuisse affirmabant. commemorabant etiam, quæ incommoda accepissent a Carthaginiensibus in Sicilia, in Iberia, & in ipsa Italia per annos decem, & septem, quibus ab Annibale quadringentæ vrbes incensæ fuerant, trecenta hominum millia in acie tantum cæsa: hæc animo voluentes vix adduci poterant, vt de Pœnis partam fuisse victoriam crederent. Vnde rursus alius, alium interrogabat, an verè Carthago fuisset euersa: totāq; noctem in his leuibus sermonibus consumpserunt: quomodo Pœnis arma fuerint adempta: quo modo illi præter omnium opinionem alia fabricati fuerint: quo etiam modo nauibus omnibus spoliati, classem tamen satis magnam ex veteri materia ædificassent: quo modo Romani portus exitum clausissent, ipsi verò alia ex parte paucis diebus alterum perfodissent. plurimus etiam est habitus sermo de murorum altitudine, de lapidum, quibus extructi fuerant, magnitudine, de ratione, qua machinis Romanorum ignem non semel intulerant. Postremò prælium, quod nouissimè

com-

commissum fuerat, ei quasi interfuissent ipsi, animo concipie bant: imagines; gestus corporis conformabant: & Scipionem nunc in scalis, nunc in nauibus, in portis, in pugnis, omnia vbique strenui ducis munera obeuntem videre videbantur. Atque Romæ tota his sermonibus ea nox consumpta fuit. Postridie prima luce sacrificia diis immortalibus tributim facta, pompæque celebratæ. ludi preterea, & omnium generum spectacula edita fuere. Senatus interim decem legatos more maiorum (consueuerant enim Romani decem legatorum ex ordine Senatorio lectorum cõsilium dispensandæ, honestandæque victoriæ Imperatoribus post victoriam dare, qui tamen non essent ipsis sanguine coniuncti) in Africã misit: qui eam vnà cum Scipione ex vsu Reip. disponerent, atque cõstituerent. & siquid adhuc Carthaginis superesset, id vt Scipio solo æquaret, & neminem ipsam habitare, & in primis Byrsam, & Megara permitterent. quæ ciuitates in eo bello Pœnos aliqua re iuuissent, earum vrbes euerterent: quæ Romanis auxilio fuissent, eas agris donarent in eo bello partis. Ac in primis Vticensibus datum est, quicquid erat agri Carthaginem, & Hipponem vsque ex altera parte. Reliquis imperatũ est, vt quotãnis tributa penderent pro agris corporibusque tam virorum, quàm mulierum: ac tandem ea Africæ pars, quæ Carthaginiensium fuerat, prouincia prætoria est facta. His ita compósitis, Scipio æditis ludis, factisq; ritè sacrificiis, nequid ad perfectam vrbis euersionem, ac interitum prætermitteretur, Carthagini aratrum (vt enim in condendis vrbibus, vt essent, aratro designabantur, ita in euertendis, vt esse omninò desinerent, aratrum loco murorum imprimebatur) induxit: deinde ipsam tectis, mœnibusque nudatam siue ad notandam Carthaginiensium calamitatem, siue ad testificandam Romanorum victoriam, siue ad oblatam aliquam religionem ad æternam omnium memoriam consecrauit. Sed annis duobus, & viginti post Cn. Domitio, C. Faunio cos. Plebs, referente Rubrio quodam Tribuno plebis, sciuit: vt sex millia colonorum in Africam mitterentur, & Carthago restitueretur. id autem

muneris

muneris cū forte C. Graccho & ipso tū Tribuno plebis obtigisset, in Africam transmisit. qui dum, aratro in solo dirutæ Carthaginis circunducto (mos enim erat in coloniis deducendis, vt ille, qui deduceret, aratrū circunduceret) Carthaginem restituit, & Iunoniam appellat: permulta à Genio loci impedimenta feruntur oblata. Nam primū signum vi ventorū correptū, eo vehemeter, qui id ferebat, adnitente, fractū est: & imposita altaribus sacra sæuus turbo repentè exortus dissipauit; & extra terminos designatæ vrbis abiecit: ipsosq; præterea terminos, signaque fundamentorū Lupi confuderunt; longèq; detulerunt. Gracchus tamen, rebus omnibus institutis, & ordine descriptis, septuagesimo die Romam rediit. Appianus scribit, Senatū, his rebus auditis, Carthaginē restitui prohibuisse: Cæsarem deinde dictatorem in Africā profectum contra Pompeianorum reliquias, castris in ipsa Carthagine positis, in somnis vidisse magnum exercitum appellantem se, flentemq; : eaque re permotum statim in libellum memoriæ causa cōparatum de condenda Carthagine retulisse: quo paulò post interfecto, Augustū in eum libellū casu incidisse: & cognita patris voluntate, alteram Carthaginem priori proximam, religiosissimè habita ratione cōsecrationis Scipionis, post annum centesimum, & alterum condidisse, eoque ad tria millia colonorū misisse. sunt, qui dicant, eum loci opportunitatem secutū, & memoria veteris cladis velut cōmotū eam, quam dixi, condidisse. Sed hæc, quoquo modo refecta fuit, ab Adriano Imperatore optimè de ea merito Adrianopolis dicta fuit: & à Cōmodo Alexandria Cōmodiuna. quibus tamen nominibus relictis, suum tandem retinuit: atq; ita opibus, & hominū frequentia floruit: vt nulli vrbiū Africæ cederet: donec Anno D XXIII. ex quo restituta fuerat: anno verò Christi CCCC XLIII. à Vādalis, & à Genserico rege ipsorū capta, ac penè diruta fuit. Qui deinde, Iustiniano imperante, à Belisario ipsius duce intra quatuor menses victi, & ex Africa, quam ad centum iam annos habuerant, pulsi fuerunt. Persæ, etiā Heraclio imperante ſæpe in Africā erūpere: & grauissimè Carthaginem afflixere.

Post.

Post hos domum reuersos, Saraceni genus hominum sæuissimum, & Christiano nomini vehementer infensum, imperante eodem Heraclio, anno Domini D C VIII. ingenti vi hominum, ex illis suis Arabiis in Africam impetu facto, Carthaginem cum reliqua maritima regione occuparunt: & per multos annos tenuerunt: donec, nescio quo fato, & ea quoque euersa est, & adhuc ita iacet: vt vix parua quædam vestigia cernantur: adeò infra Lunam nihil est perpetui, nihil firmi, nihil, quod morti non debeatur. Sed Scipio, exercitu in naues imposito, Romam deuectus est. Vbi Cn. Cornelio Lentulo, L. Mumio cos. de Carthagine, & Asdrubale (ante enim currum ductus est) triumphum egit omniũ clarissimum auro, statuis, monumentisque plurimis refertum; quæ ex omni ferè terrarum orbe Carthaginienses tot continentibus victoriis Libyæ intulerant. in Capitolium cineres Carthaginis intulit: in ærarium argenti quater millies quadringenta, & septuaginta millia pondo inuexit. in quo tractando, & reliqua, præda adeò abstinentem se præbuit: vt euersa Carthagine non solum ipse nihilo locupletior sit factus, sed etiam neque seruum, neque libertum sumere quicquam permiserit, ac ne emere quidem; cum omnia diriperentur, multaque venalia circunferentur. præclarè enim secum actum existimabat; si ex tanta victoria alii diuitiis (milites enim locupletauerat) ipse verò gloria augeretur. Ex eo autem tempore ab Africa oppressa, & Carthagine euersa Africanus est vocitatus: quod tamen cognomen ab auo hæreditariũ habebat: & illi ad Pollucis statua inaurata equestris posita fuit.

PER hæc tempora, cum Viriathus, qui ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus vniuersam occupauerat Lusitaniam: & iam M. Vetilium prætorem, fuso, fugatoque eius exercitu, captum necauerat: à C. tamen Lælio, & Q. Fabio Maximo Aemiliano ita fractus, & comminutus fuerat: vt facile id bellum reliquis traderetur: Ser. Sulpicius Galba, & L. Aurelius consules

fules in Senatu contendere cæperunt: vter eorum in Hispāniam contra Viriathum mitteretur.cumque magna inter patres esset orta dissensio : omnibus, quæ esset Africani sententia,cupidè expectantibus,neutrū,inquit,mitti placere:quòd alter nihil haberet, alteri esset nihil satis. qua sententia, vt neuter ad id bellum mitteretur,obtinuit. L.Metello Caluo, Q. Fabio Maximo Seruiliano coss.cum iam dies comitiorū instaret, censurā petiit. in qua petitione cōpetitores habuit Ap.Claudium,& L.Mumium,quorum Ap. optimi cuiusq; fauore,Africanus verò studio plebis plurimū vtebatur. Africanū igitur in forum descendentē hominibus minimè generosis,ac seruilibus stipatū,& maximè turbulentis,qui ambitu,& vociferationibus omnia violēter exequebātur,vt Ap. cōspexit: magna voce, ò Aemili, inquit,non ne etiā apud inferos,siquis illhic nostrarū rerum sensus est, indignaris:ꝙ filium tuū Manlius præco,& Licinius contentiosus ad censurā perducunt?idem cū se iactaret,ꝙ sine nomenclatore ciues omnes salutasset: Africanū verò neminē ferè nosse diceret: eū vera narrare,respondit Africanus: propterea quòd ipse semper operā dedisset: nō vt multos nosceret:sed nemini esset ignotus: Laudari nomēclatorem ex eo, quòd quā plurimos notos habeat: at egregiū ducem ex eo maximè,quòd ob sua in rempublicā merita nulli suorū ciuium sit ignotus. Iubebat præterea ciues à quibus ad exercitū missus fuerat: vel legatos, vel Tribunos militū, vtriusq; virtutis testes,ac iudices eos sumere:qui bello illi interfuissent: quod cū Celtiberis gestū erat.quo tamen cōpetitore deiecto,Censor cū L. Mumio factus est. Huius ignauiam, & animi mollitiem bis notauit:semel in censura,cum pro Rostris inquit, se omnia ex maiestate Reipublicæ gesturum, etiam si ciues dedissent sibi, vel non dedissent collegam: & iterum post censuram cum Tib.Claudio Asello Tribuno plebis, à quo ei dies apud paulum dicta fuerat: quod in censura Africanus equū illi ademerat, & in ærarios retulerat: lustrum illud infelix (grauis enim pestilentia ciuitatem eo anno inuaserat) in ea oratione,quam pro se ad populum de mulcta habuit, obii-

H cienti

cienti, noli respondit, mirari. is enim, qui te ex ærariis exemit (ea enim Asellus ignominia leuatus fuerat à Mummio) lustrum condidit, & taurum immolauit. de qua re illi etiam Lucilii ex vndecimo versus leguntur.

Scipiadæ magno improbus obiiciebat Asellus,
Lustrum, illo censore, malum, infelixque fuisse.

& illa in eadem oratione in Asellum ab eo sunt dicta. omnia mala, probra, flagitia, quæ homines faciunt, in duabus rebus sunt; malitia, atque nequitia: vtrum defendis, malitiam? an nequitiam, an vtrunque simul? si nequitiam defendere vis, licet. Sed tu in vno scorto maiorem pecuniam absumpsisti, quàm quanti omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicauisti. Si hoc ita est, qui spondet mille numûm? Sed tu plus tertia parte pecuniæ paternæ perdidisti, atque absumpsisti in flagitiis. Si hoc ita est, qui spondet mille nummûm? Non vis nequitiam? Agè, malitiam saltem defende. Sed tu verbis conceptis iurasti sciens sciente animo tuo. Si hoc ita est, qui spondet mille nummûm?

Verba etiam eiusdem ex oratione contra eundem quinta hæc extant. Vbi agros optimè cultos, & villas expolitissimas vidisset, in his regionibus excelsissimo locorum murum statuere aiebat: inde corrigere viam, aliis per vineas medias, aliis per roborarium, atque piscinam, aliis per villam. Hoc tempore quamuis Africanus esset reus: tamen neque barbam radi desiisse (ipse enim omnium primus radi quotidie instituit) neque candida vti veste: neque fuisse solito reorum cultu, memoriæ proditum est. Huius etiam Aselli sermonis vanitatẽ satis aliquando salsè notauit. Cum enim Asellus, vt bonus haberetur miles, omnes prouincias P.R. stipendia merentem se peragrasse gloriaretur: Africanus ad illius nomen alludens: Agas, inquit, Asellum cursum non docebitur. vel vt quibusdam placet. Agaso Asellum. Collegã verò Mummium, cum in dedicatione templi Herculis epulum splendidè, & opiparè apparasset, & omnes inuitasset amicos, præteriit. qua ex re posteà malè audisse legitur, credebatur enim id eum propter fastum, ac superbiam fecisse.

Inita censura habuit ad populum orationem de moribus. in qua illud præter cætera contra maiorum instituta fieri osten dit,& maximè reprehendit:vt is, qui fuisset adoptatus, ei, à quo adoptatus fuisset, inter præmia patrum prodesset: cum diceret,in alia tribu patrem,in alia filium suffragium ferre: filium adoptiuum tam procedere, quam si se natum habeat. Absenteis censeri iubere,vt ad census nemini necesse sit venire. Vt etiam magis ad maiorum mores hortaretur Populum, in eadem oratione duo quorundam censorum in notãdo seuerisrimorum exempla protulit. Censor agebat de vxoribus solenne iusiurandum. Verba erant ita concepta: Et tu ex animi tui sententia vxorem habes? Qui iurabat,cauillator quidam,& canicula, & nimis ridicularius fuit. is locum esse sibi ioci dicendi ratus, cum ita,vti mos erat, Censor dixisset:& tu ex animi tui sententia vxorem habes?Habeo quidem, inquit, vxorem: sed non hercle ex animi tui sententia. Tum Censor eum, quòd intempestiuè lasciuisset,in ærarios retulit: causamque hanc ioci scurrilis apud se dicti subscripsit. Alterum exemplum eiusdem seueritatis fuit: Deliberatum est de nota eius, qui ad Censorem ab amico aduocatus fuerat,& in iure stans,clarè nimis, ac sonorè oscitauit,atque inibi propè, vt plecteretur fuit: tanquam illud indicium vagi animi foret,& allucinantis, & fluxæ, atque apertæ securitatis. Sed cum ille deierasset, inuitisimum sese, ac repugnantẽ oscitatione victum,tenerique eo vitio, quod oscedo appellatur:tum notæ iam destinatæ exemptus est. ex his omnibus Africani verbis colligi posse puto, eum purisimè locutum fuisse. Hoc autem tempore C. Lælio consulatum petenti cũ suffragaretur:quæsiuit à Q. Pompeio Nepote, quo vterque familiariter vtebatur, an & ipse consulatum peteret:is cum id se facturum negasset, ac policitus esset, se Lælium deducturum,& pro illo ambiturum, credidit ille quidem: sed dũ illũ expectant,nunciatur in foro pro se ciues prehensare.quã quidem rem aliis ægrè ferentibus, Africanus ridens, inquit, stulti profectò sumus,qui tanquam non homines, sed deos si mus precaturi iamdiu tempus terimus tibicinem expectan-

tes. Erat Pompeius homo nouus, & tibicinis filius putabatur. Huic Africanus amico semper tantum tribuit: vt P. Furio Filo, Sex. Attilo Serrano consulibus, cum petere consulatum haberet in animo, & audisset Q. Pompeium cæteris candidatis fauere: ipse à petitione destitit, dicens, eum sibi cõsulatum non tam gloriæ futurum fuisse, quàm molestiæ, ac veluti sine auspicio, si refragante Pompeio, consequeretur: consulatum differre maluit, quàm amicum à se alienare. Ob eam tamen causam Lælius ab amicitia Pompeii discessit. idem Scipio fecit Lælii nomine. à Q. etiam Metello est alienatus propter dissensionem, quæ erat in republica, vtrunque tamen egit grauiter auctoritate, & offensione animi non acerba: vt extincta potius quàm oppressa amicitia videretur. quod faciendum sæpè dicere solebat: cum aut morũ, aut studiorum aliqua commutatio inter amicos facta esset. Multos in ea censura notauit. Nam cum à quodam adolescẽtulo, cui ademerat equum, quòd in Carthaginis obsidione splendidè cænatus libum in vrbis similitudinem factum, cui Carthagini nomen indiderat: conuiuis diripiendum proposuerat: cuius rei causa id fecisset, interrogaretur: respondit, quoniã se prior Carthaginem diripuisset. Quendam etiam tribu mouit: qui cum esset L. Aemilii Pauli in Macedonia Centurio, & eo die, quo Perseus superatus est, prælio non interfuerat: cum autem custodiæ causa in castris remansisse diceret, causamque illius notæ quæreret: quòd non amaret nimium diligentes, respondit. Prætereà in censu equitum cum C. Licinius Sacerdos prodiisset: clara voce, vt omnis concio audire posset, dixit, se scire illum verbis conceptis peierasse: si quis contradicere vellet: vsurum esse eum testimonio suo. Deinde cum contra nemo diceret, iussit equum traducere; & in lucro apponere censoriam notam: ne in illius persona accusatoris, testis, censoris, & iudicis partes egisset videretur. Itaque is, cuius arbitrio & P. Romanus, & exteræ gentes contentæ esse consueuerant: ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Inter comitiorum genera erant comitia tributa: cum ex regionibus vrbis

Locisque tributim, vicatimque suffragium ferebatur: in his interesse tribus: & in suffragia ire per regiones consueuerant. Hanc vetustam suffragiorum ferendorum rationem Africanus, & Mummius tum mutasse, feruntur: vt regionatim suffragium ferretur pro generibus hominum, causisque, & quæstibus tribus describẽdo. Anno V.C.D L X X I I I I. L. Manlio, Q. Fuluio Flacco coss. censores creati sunt, M. Aemilius Lepidus Pontifex Maximus, & M. Fuluius Nobilior. M. Fuluius præter cætera plurimi vsus Locauit pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices Africanus, & Mũmius tum locarunt imponendos. cum Lustrum conderet, inque solito sacrificio scriba ex publicis tabulis solenni eius præcationis carmine præiret: quo carmine Dii immortales, vt P. R. res meliores, amplioresque facerent, rogabãtur: satis bonas, inquit, & amplas esse. Itaque se precari: vt eas perpetuò incolumnes seruarent. Intelligebat enim vir prudens propagationem Romani imperii finium tum fuisse expetendam: cum de iis, qui intra decimum lapidem erant, populis, agebantur triumphi: subiecta verò maiore totius orbis parte, vt nimis audi esse existimabat, latius eos propagatos velle: sic non mediocris felicitatis, si conseruarentur. à qua votorum verecundia cæteros deinde censores in condendis lustrus nõ discesserunt. Fuit hoc Africani, vel Mummii (Valerius Scipioni, Cicero Mummio tribuit) Lustrum L V I I. in quo censa sunt ciuium capita C C C C X X V I I I millia, C C C X L I I. Africano ob tam egregiè gestam censuram statua ad Opis apertè posita in excelso fuit. M. Aemilio Lepido, G. Hostilio Mancino coss. cũ Senatus, Populusque Romanus publica iudicia exerceret: cumque maior Populi pars: id est, decem, & octo tribus (erant enim quinque, & triginta) reum vel damnarent, vel absoluerent: multi, propterea quòd id voce tantum fiebat, in plurimorum odium, & offensionem incurrebant: quorum vel propinqui, vel amici damnarentur, vel inimici absoluerentur: L. Cassius Longinus Tribunus plebis homo non liberalitate, sed ipsa tristitia, & seueritate popularis legem tabellariam tulit: vt om-

nia publica iudicia, excepto crimine perduellionis, & imminutæ maiestatis per tabellam ferrentur. Cui quidem legi M. Ancius Briso Tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuuante; eaq; res Africano vituperationi fuit: quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Anno insequenti L. Furio Pilo, Sex. Atilio Serrano coss. senatus auctores secundi fœderis Numantini dedere Numantinis decreuerat: Africanus, qui eo tempore in Republica plurimum poterat: Ti. Graccho, qui eius fœderis auctor in primis fuerat, maximo adiumento fuisse, ne dederetur Numantinis, legitur: sed nihilo minus aduersus Africanũ querellæ iactabantur: quòd & C. Mancinum non seruasset: quòd illud fœdus ictum per hominem sibi & affinitate, & familiaritate coniunctum improbari passus esset. Huiusmodi autem querellæ, quoniam ab amicis, & studiosis Ti. proficiscebã tur, offensam quandam, & simultatem inter Ti. & Scipionẽ contraxerant; nihil tamen maioris momenti ea res habuit. Hoc etiam tempore, vel certè anno insequenti Ser. Fuluio Flacco, Q. Calpurnio Pisone coss. Senatus in Aegyptum, Syriam, Asiam, legatos mittere decreuit: qui sociorum res inspicerent: populorum, ac regum ipsorum mores obseruarent; deliguntur ad id Sp. Mummius, L. Metellus, & P. Africanus, qui eius peregrinationis vnum omnino comitem Panætium, quem Posidonius secutus est, sibi asciuit, & seruos quinque. Dum igitur legati per socios, & exteras gentes interfaciebant: non mancipia Scipionis ab iis numerabantur: sed præclara quæ in bello ediderat, facinora: nec quantum auri, & argenti, sed quantum amplitudinis pondus ferret æstimabatur. Postea verò quam Alexandriam peruenere, nauique egresi sunt: Africanum capite penula tecto procedentem Alexandrini vndique concurrentes rogabant: vt caput detegeret, & sibi id expotantibus faciem ostenderet. quod quidem cum facilè impetrassent: illum clamore, & plausu prosecuti sunt. sectabatur interim legatos omnia visentes Ptolæmeus Euergetes Alexandriæ rex; qui cum propter nimiam corporis obesitatem Romanos ince-

dentes

dentes æquare non posset: Africanus voce submissa Panætio in aurem dixit: iam Alexandrini ex nostra peregrinatione voluptatis aliquid, fructusque perceperunt. nostra enim causa factum est: vt regem suum pedibus euntem viderint. is enim delitiis, & abdomini prorsus insatiabili deditus adeò pinguis adeò crassus effectus fuerat: vt non homini, sed belluæ similis esset, & difficile inueniretur, qui illum medium complecteretur, ob eamque causam cum pedibus ire non posset, equo vehi necesse esset. Vnus autem in ea peregrinatione ex suis seruis excessit è vita: ipse, quoniam alterum emere nolebat, Roma sibi mittendum per literas curauit, qui in mortui locum succederet. Romam, hac obita legatione nobili cum rediisset: totam ciuitatem belli numantini metu suspensam, atque solicitam offendit. Multi iam erant anni, cum Romani bellum gerebant cum Celtiberis, vtcum inimicis, in quibus erant Numantini. erat Numantia (quæ nunc Soria nostra lingua dicitur) Hispaniæ Citerioris vrbs in Vracis: qui Celtiberiæ partem incolunt, quæ ad Carpetanos, & Tagi fontes pertinent, accliui sita tumulo, ad cuius radices Durias (nunc Duero) Flumen labitur, densissimis circundata syluis non muris, non turribus munita patens in circuitu tria millia passuum. bellum igitur Numantinis huiusmodi vrbem tenentibus Cn. Cæpione, Q. Pompeio coss. est illatum: quòd Segidenses socios, & consanguineos suos illos Po. Ro. hostes in vrbē, tectaq; sua recepissent: quod iussi arma deponere, parere noluissent. quod quidem bellū, paruis admodū copiis (ad decem hominū millia inarmis ab initio, Megara viro fortissimo duce habuisse feruntur) tanta virtute iam per septem annos sustinuerāt: vt sæpè Romanos duces fuderint, fugarintque: ac præter cæteros primū Q. Pompeium, deinde C. Hostilium Mancinū eò deductos: vt deleri facilè potuissent, ad fœdus secum, quibus voluerunt, conditionibus faciendum compellere maluerunt non sine summa P.R. ignominia. Quæ duo turpia fœdera cum Senatus, Populusq; Romanus cōprobare, ac rata esse noluisset: vt quæ nō ex auctoritate, & iussu suo icta essent:

Mancinum ob eam rem sibi deditum accipere noluerunt. Quare censentibus cunctis, tā turpem eo bello ducū vitio, & militum corruptorum susceptam maculam esse delendā: Africano, qui in quæstoriis comitiis suffragator Q. Fabii Maximi fratris filii in campum descenderat: vltro à Senatu, populoque Romano consulatus delatus est: legeque ea annali solutus, qua cautum erat, nequis iterum Consul fieret, atq; prouincia extra sortem data anno ætatis eius quinquagesimo primo, tertio decimo à priore consulatu. Collegam habuit C. Fuluium Flaccum. Quo quidem tempore, cum, & ipse maturaret Numantiam copias educere: & multi maximè desiderarent, cum eo ad id bellum proficisci, ac certatim nomina darent: id tantum abest: vt Senatus, quòd ex ea re Italia quasi esset futura deserta, fieri passus sit: vt prohibuerit etiam ex ærario summi pecuniam ad bellum paratam: & vectigales pecunias, quarum nondum tempus aderat, ei assignari voluerit. Ipse verò de pecunia negata nullum verbum fecit: quòd suam, & amicorum suorum satis futuram diceret: sed nonnihil de militibus impeditis conquestus est: quòd bellum esset difficillimum, quod ex eo colligi posse dicebat: quòd & sibi pugnandum esset cum eiusmodi hostibus, qui solis quatuor millibus hominem ad quadraginta Romanorum millia profligassent: & quòd in eo bello contra huiusmodi hostes eorum militum opera esset adhibenda: qui propter nimiam licentiam, atque luxuriam ignauissimi essent facti, ac toties victi. Appianus tamen scribit, nullum ex iam conscriptis militibus Scipionem in Hispaniam duxisse: sed nonnullos voluntarios à Ciuitatibus & regibus amicis missos, Clientes præterea Roma, & quingentos amicos eduxisse: eosque in tu mam conscriptos eam Philonilem appellasse, id est, turmam, vel cohortem amicorum: & omnes, qui erant ad quatuor millia, Fratri Fabio Buteoni ducendos eò tradidisse: ipsum verò cum paucis in Hispaniam ad exercitum ire contendisse. Vbi igitur in castra venit: nihil sibi potius faciendū existimauit, quàm vt corruptos nimia licentia milites, ac superstitione imbutos

ad

ad germanam militiæ disciplinam reuocaret: quòd sciret, se non posse hostes superare: nisi administrationis suæ integritate, & temperantia suos milites edomaret, atque refrenaret. Itaque primum omnium duo scortorum millia, omnes lenones, omnes mercatores, omnes vates, diuinos, Hariolos: quos sæpè milites crebris offensionibus timidi effecti, consulere consueuerant, & cocos è castris eiecit; inque ea nequid non necessarium importaretur, edixit: lixarum, calonumque numerum admodum exiguum esse voluit: ea quoque sacrificia, quibus per exta exquiruntur, ne fierent, interdixit. vasa item omnia, & instrumenta coquinaria, preter ollam, veruculum, & fictile poculum, argenteum quoque non maius duobus libris: efferri iussit. Iumenta omnia clitellaria, exceptis paucis necessariis, ne exonerarent militem, vt venderentur, imperauit. Milites vehi asinis, aut mulis vetuit: cum diceret, non multum ab eo homine in bello expectandum esse, qui pedibus ire non posset. in balneis lauari prohibuit: atque vnumquemque eorum, qui se vngerent, ipsum se fricare, iussit. Nam iumenta manus non habentia, à quo fricentur, indigere, dicebat: stantes non coctum opsonium prandere coegit: discumbentes verò panem vel pultem, & carnem tostam, aut elixam, vt cenarent edixit. item nequis culcitram haberet: ipseque primus culcitra fœno farcta vsus est. ad hæc triginta dierum frumentum, septenosque vallos ferre cogebat. ægrè propter onus inceden ti dicebat: cum gladio te vallare scies, vallum ferre desinito. Sublato autem vallo cum quidam se premi diceret: meritò, inquit, huic enim ligno magis, quàm gladio fidis. ipse autem nigro circundatus sago circumibit, luegere se, turpitudinem exercitus dictitant. Cum Memmii cuiusdam Tribuni militum iumenta gematas ad refrigerandum pelues, & patinas thericlias portantia deprehendisset: mihi, inquit, & patriæ dies triginra, tibi verò per totam vitam; cum talis sis, te ipsum inutilem reddidisti. Alius autem cum scutū pulcherrimè ornatum ostentaret: scutum quidem ò adolescens, inquit, pulchrum: sed Romanum virum magis in de

xtra, quàm in sinistra decet spem habere. Cuidam nimis apte scutum gestanti, cum scutum amplius iusto ferre, iussit: neque id se reprehendere dixit: quoniam melius scuto, quàm gladio vteretur. Si quem militem extra ordinem deprehendisset, si Romanus esset, vitibus, si externus, virgis cæcidit. Atque hunc in modum milites ad continentiam, atque temperantiam reuocatos, vt se pariter reuererentur, atque timerent, paulatim assuefaciebat. Etenim se se difficiliorem præbebat in iis audiendis, illisque rebus, quas peterent, concedendis. Sæpenumero illud in ore habebat: ducum facilitatem, indulgentiam, & affabilitatem hostibus vtilitatem afferre: apud verò suos milites contemptu laborare. Qui verò se duriores, ac seueriores ostenderent: eos milites obsequentes, & ad omnia paratos habere. Et quanquam in vitiis exercitus corrigendis tanta diligentia vsus fuerat: tamen non ante milites in aciem educere statuit: quàm in multis, ac variis laboribus eos exercuisset hoc modo. Quotidie milites huc, & illuc per vicinos campos ducebat: & castra alia, post alia facienda cogebat. quibus deiectis, milites ad opus reuocabat: fossas altissimè fodiendas, rursumque replendas, muros præaltos erigendos, ac deiciendos curabat: & ipse ab aurora ad noctem vsque fabris vrgendis præsens astabat. Nunquam, nisi agmine quadrato iter faciebat: ne qua repentina incursione, atque impetu hostium exercitus (id quod antea sæpe factum fuerat) funderetur, atque fugaretur: nec quenquam de loco sibi in acie assignato decedere patiebatur. obequitabat exercitui: interdum ad nouissimum agmen veniebat: ægros equis equitum vehi iubebat: si qua iumenta nimium onusta videbat: eorũ onera alleuanda curabat: & quod detractum fuerat, id inter pedites ferrendum partiebatur, Cum verò æstiuis se continebat: turmas equitum quæ interdiu ad speculandum mittebantur, redeuntes extra vallum expectare iubebat: donec alia equitum turma circum omnia perlustrasset. Labores operum iustis partibus æquabat, ac inter operarios distributos, & ordinatos habebat: vt essent, qui vallum, qui fossas

facerent

facerent, qui muros extruerent, quique tabernacula ponerent: horum singulis ad ea munera obeunda certum tempus fuerat assignatum. Reuocatis tandem sine acerbitate, & exercitatione magis, quàm pœna militibus ad germanam militiæ disciplinam, vt iam feroces, obsequentes, ac laborũ patientes esse viderentur propius Numantiam accessit: ita tamen, vt nec loca admodũ munita castris ponendis caperet: nec suas diuideret copias: ne, si quid incõmodi initio statim acceptum fuisset, ab hostibus contemneretur, à quibus iam irrideri consueuerat. Nec ipsos aggrediebatur adhuc genus belli, & opportunitatem, viresque Numantinorum circũspiciens, quò conuerterentur, atque incumberent, omnia, quæ post exercitum erant, vastabat: segetes adhuc virides metebat: quæ quidẽ vbi vastata fuerant, vlterius progredi oportebat. Via, quæ Numantiam, & in planitiem ferebat, breuis erat: multique, vt ea exercitũ duceret, hortabantur. quibus ille dicebat ego reditum timeo, eum hostes nunc sint expediti, & erumpant ex vrbe, & in vrbem redire possint: nostri verò onusti redeant tanquam à frumentatione, ac defessi iumenta, & plaustra agãt sarcinasque ferant. vnde difficile prorsus, ac dispar esset nobis cum illis certamen. Victi enim magno in periculo versaremur: victores neque facimus egregium neque quæstuosum faceremus: Stultum igitur esset, ob rem leuem sese in periculum coiicere: is enim non est bonus Imperator, qui nulla proposita vtilitate, pugnat: is verò fortis, ac prudẽs qui tum pugnæ periculum subit, cum necessitas cogit. similitudinem quoq; à medicis ducebat: qui non ante ad secandum, & vrendum aggrediuntur quã loco affecto medicamenta adhibuerint. Hæc locutus Tribunis, vt copias per longiorem viam ducerent, vsque in Vaceorũ fines, imperauit: vnde Numantini commeatum sibi parabant. Hic quoq; vastatis agris, frumentoq; tãto, quantũ exercitui satis esse putauit, collecto, reliqua in aceruos cõgesta igne absumpsit. Cũ multi Pallantini ex insidiis, in quibus sub collibus Coplanii collocari consueuerant, Romanos frumentatores aggrederentur, atque perturbarent: Scipio Rutilium Ru-

sum Tribunum cum quatuor equitum turmis eò misit ad cō-primendas eorum excursiones. Qui cum hostes fugientes nimis audacter vsque in summum collem secutus esset: pate factis insidiis, suis equitibus imperauit, ne vlterius hostes persequerentur, aut inuaderent, sed hastis a se tantum depellerent. Scipio cum interea animaduertisset, Rufum, id quod veritus erat, vlterius in colles, quàm ei mandatum fuerat, progressum: ex templò cum reliquis copiis eo contendit. cumque ad insidiarum locum venisset, in duas partes equites diuisit, & vtrique ipsorum parti imperauit: vt vicisim irruerent in hostes, iactisque telis omnes statim retrocederent, non in eundem locum, sed pedetentim semper cederent: donec cum iis copiis, quæ eis erant à tergo, coniungerentur. Atque hoc modo equites incolumes in campos reduxit. non multò post, cum Scipio castra mouere, & inde discedere vellet: fluuius transitu difficilis, & limosus intererat: propter quem hostes sese abdiderāt. Quare cognita, Scipio, relicto eo itinere, per aliam longiorem viam, sed ab insidiis tutam exercitum duxit, idque noctu propter sitim, & puteos effodiens. in quorum plerisq; aqua inueniebatur amara. Vnde factum est, vt milites ægrè illud iter confecerint: & equorum, & mulorum aliquot siti perierint. Inde per fines Cauceorum iter faciens quibus nuper L. Lucullus contra fœdera bellum intulerat, per præconē cum edixisset: vt liberè domum quisque ad res suas rediret: in fines Numantinorum, ibi vt hybernaret, processit: ibiq; tandiu se continuit, donec Iugurta ad eum ex Africa venit.

Erat Iugurta Manastabilis filius ex concubina, qui tum cū duodecim Elephantis, & Sagittariis benè armatis, & funditoribus missus est à Micipsa Masanissæ filio, qui tum, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis Regnum Numidiæ obtinebat. Hic vbi in castra peruenit, & vt, erat impigro, atque acri ingenio, naturam Scipionis, & morem hostium cognouit: multo labore, multaque cura, præterea modestissimè parendo, & sæpè obuiam eundo periculis in tantam claritatem breui peruenit: vt Romanis vehementer

charus

charus, Numantinis maximo terrori esset: ac sane, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio. quorum alterum ex prouidentia, timorem, alterū ex audacia temeritatem plerunque afferre solet. Quare Scipio omnes ferè res asperas per Iugurtam agere, & in amicis habere, magis, magisque in dies complecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Romæ interim comitiis habitis Consules creantur. P. Mucius Scæuola, L. Calphurnius Piso, Scipioni Imperium prorogatum est. Qui accepto eiusmodi belli Socio, agros vastare, locaque vicina depredari cæpit. in quo dum est occupatus propè pagum quendam in hostium insidias incidit, in loco prærupto ex altera parte ipsius pagi collocatas. nam cū pars suarum capiatum pago diripienda esset intenta, foris signis relictis, paucos equites, qui pagum circumequitabāt ii, qui erant in insidiis, adorti sunt. qui dum se defendunt, & Scipio ad signa consistens tubicem suos euocare iubet, mille equites eò adferendum auxilium suis aduolant. & cū iam è pago maior pars exercitus erupisset, hostes in fugam vertit; quos tamen non est persecutus, sed intra munitiones, paucis vtrinque cæsis, se recepit. Non multo post cum bina castra ad Numantiam posuisset: & vnis Fabium fratrem suum præfecisset, alteris ipse præesset: cum hostibus acie confligere statuit. Itaque suos in aciem eduxit, delectis sagittariis, & funditoribus per centurias omnes distributis. Neque Numantini detractauere pugnam, cum nihil aliud quam pugnare cuperent. qua commissa, Romani Numantinorum vi, atque impetu oppresi terga vertere cæperunt. Id Africanus cum animaduertisset, vociferari, quo fugerent? quaue in fuga spem haberent? obsistere cedentibus, ac reuocare penè fusos, minisque terrere. quibus permoti milites tanta virtute in hostes rediere: vt, quos antea fugiebāt, eos paulo post fuga in vrbem se recipere coëgerint. Qua victoria, & si Africanus lætatus est: tamen non esse amplius cum iis prælio decertandum confirmauit: sed vrbem potius operibus, munitionibusque sepiendam, & hostes obsidione

nè premendos: id quod postea diligenter seruauit. Quamuis enim Numantini in campos exeuntes pugnandi copiam sæpè facerent, & Romanos ad pugnam inuitarent: Scipio tamen eos contemnebat; quippè qui vtilius esse putabat, hostes edomare, fameque ad dditiorem compellere; quàm cum iis pugnare, qui de rebus suis desperassent: atque sæpè dicebat, se tempore securitatem emere velle: bonum enim Imperatorem, vt Medicum vltima vti per ferrum curatione. Atque addebat (quod supra attigimus) se ex patre Paulo sæpè audisse: optimo Imperatori non esse collatis signis decertandũ, nisi summa necessitudo, aut sũma occasio data esset. Numantinos tamen per occasionem inuadens sæpè in fugam vertit. Hoc tempore magnificentissima munera ab Antiocho Syriæ rege sunt missa: quæ, cum celare regum munera alii Imperatores consueuissent, ipse pro tribunali accepit: & ea Quæstorem in publicas tabulas referre iussit: atq; viris se fortibus ex iis munera daturum, pollicitus est. Cum stomacharetur cum C. Cæcilio Metello Caprario, dixisse fertur: si quintum pareret mater eius, Asinum fuisse pariturám. erat enim ex quatuor Q. Metelli Macedonici filiis natu minimus, & à moribus caprarius dictus. Cum post cænã aliquando sermo de Imperatoribus, haberetur: & quidam ex insignioribus, qui aderant, siue ioco, siue serio Africanũ interrogaret, quem post se ducem P. R. habiturum arbitraretur? Africanus, leuiter percusso C. Marii humero, hunc, inquit, fortasse habebit. tam facilè ille ex indole, aut aliquo specimine virtutis futura præuidere poterat. nam septimũ postea Marius consulatum est consecutus. At Scipio cũ hostes grauiori premere obsidione, & vrbem vallo, fossa, muro, & aggere circundare statuisset: literas ad socios misit, quibus descripsit, quos mittere eos oporteret. qui vbi venerunt, & hos, & suos in plures partes diuisit: ac Tribunis, & Centurionibus negotium dedit, vt vrbem fossis, valloque cingerent, præmonitos vt si ab hostibus impedirentur, signũ efferrent, interdiu purpureũ quidem velũ, noctu verò ignẽ: vt, & ipse, & Maximus frater opem eò ferre possent. Hæc vbi

perfecta, & eos, qui ibi collocati fuerant, vt operas ab hostibus defenderent, idoneos esse vidit: alteram fossam post illa ducendã: & circa eam stipites quosdã figendos: & apud hos nouum murum construendũ: & in muro, qui in latitudinẽ quinque pedes, in altitudinem decem patebat, turres iugeri interuallo distantes excitandas curauit. stagnũ mœnibus adiacebat: id cũ muro complecti nequiret: aggere muro, & latitudine, & altitudine pari circundedit: eumque pro muro esse voluit. Durias, qui (vt supra dictum est) propter Numãtiã fluebat, Numantinis erat admodum vtilis, & opportunus cum ad cõmeatus in vrbem importandos, tum ad viros ex vrbe emittendos, qui aut nantes sub aquis exibant, aut etiam remis secundo flumine vehebantur. Sed cum in eo propter latitudinem, altitudinem, & rapiditatem pons fieri non posset: pro ponte duo castella in vtraque fluminis ripa extruenda curauit: atque inter vtrunque quasdam longas per fluminis latitudinem suspendit trabes, easque in aquam demisit, refertas infixis gladiorum mucronibus, aliisque acutis ferramentis: quæ perpetuo aquæ cursu voluentibus se trabibus, erant impedimento, quominus quisquam aut nauigando, aut sub aquis natando illac transire posset. quod Scipio consequi maximè cupiebat: videbat enim futurum, vt, si nemo in vrbem penetraret, & quæ foris agerentur, renunciaret, & cõmeatu, & consilio destituerentur. His ita constitutis machinas in turribus collocauit, tormentaque ad iacula, & saxa contorquenda: muros quoque saxis, & iaculis muniuit, & castella funditorum, & sagittariorũ custodia firmauit. In tota prætereà munitione nuncios crebros constituit, qui & noctu, & interdiu alii ab aliis sermonem exciperent, & quæ fierent ea se docerẽt: iis verò, qui erant in turribus imperauit: vt si quid fieret, ex prima turri laboranti signum proferrent: & id ipsum reliquæ omnes erigerent, cum primam id extulisse conspexissent: vt hostium quidem motum quamprimum ex signo cognosceret, & de eo, quod certum, & exploratum esset, certior per nuncios fieret. suum etiam exercitum, qui vnà cum prouincialibus auxiliis

ad sexaginta hominum millia continebat, in duas distribuit partes: quarum alteram ad muri custodiam constituit: altera ad res necessarias, si forte aliquo contendendum esset, vtebatur. ad hoc viginti millia ad confligendum, si vsus esset, parata esse voluit: ac totidem ad iis opem, si opus esset ferendã instituta habebat. suus cuique locus attributus erat, quem iniussu Imperatoris nulli deserere liceret. Ita quisque sese ad asignatum locum, & ad signum, quod efferebatur, si quando hostes erupissent, recipiebat. tanta diligentia, tã eoque ordine Scipio omnia disposuerat. Romæ interim Ti. Graccus Africani propinquus propter turbulentissimum tribunatum (agrarias enim leges ferebat) ad quem ex inuidia fæderis Numantini bonis iratus accesserat: ab ipsa Republica, duce P. Cornelio Scipione Nasica cognomento Serapione eius consobrino interfectus est. Cuius audita cæde, illud Homeri carmen Africanus pronunciauit.

ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος ὅστις τοιαῦτά γε ῥέζοι.

At simili intereant, audentqui Italia fato.

Qua quidem re parum abfuit, quin omnem populi Romani gratiam effunderet: qua vsque ad eum diem plurimum apud illum valuerat. Numantini verò cum sæpe in stationes Romanas modò ab hac modò ab illa parte impetum facerent, illicò perterrebantur tum formidabili eorum aspectu, qui tanta cum celeritate ad auxilium iis ferendum aduocabant: tum multitudine vexillorum, quæ ad signum dandum è turribus proferebantur: tum nunciorum pasim currentium: cum etiam ab iis, qui vallum, & murum defendebant, & momento temporis in pugnam prodibant: tum denique tubarum sonitu, quæ clasicum canebant: atque ita, vt totus ille munitionum ambitus, qui ferè stadia quinquaginta patebat, statim terrore complereretur. quem quidem ambitum Africanus singulis tum diebus; tum noctibus, vt inuiseret, circumequitabat. Quosdam aliquando è Numantinis, qui pabulatum exierant, interfici vetuit, quod citius eos frumẽtum, quod haberent, absumpturos diceret, si plures essent. quos tamen cum eo modo septos teneret, haud diu obsidio

nem pati posse putabat. cum nec commeatu, nec viris, nec armis ab vllo mortalium iuuari possent. Rhetogenes autem vir Numantinus cognomento Caraunius Numantinorũ virtute præstantissimus cũ amicis quinque, totidemq́; & seruis & equis nocte quadam obscura, & nubilosa, præteriit, non sentientibus hostibus, id spatii, quod erat inter vrbem, & munitiones, ferens scalam compactilem, eaque de improuiso custodibus oppressis, intra munitiones prosiluit, & ipse, & amici: seruisque in vrbem remissis, iis equis, quas per scalam ad id factam eduxerant, ad Areuaccorum vrbes contenderunt: & ramos oleæ, & alia supplicum velamenta porrigentes orabant: vt Numantinis ipsorum consanguineis opẽ ferrent: quorum quidem oratione tantum abest, vt Areuacci commoti sint: vt etiam nonnulli ipsorum à Romanis metuentes, eos inde abire iusserint. Lucia potens ciuitas à Numantia triginta septem milia, & quingentos passus aberat. Huius ciuitatis iuuentus cum rebus Numantinorum maximè studerent: & ciuitatem ad societatem cum ipsis ineundã induceret: maiores natu Africanum ea de re clam certiorẽ fecerunt. Qui octaua noctis hora re cognita, cum expeditis militibus, iter statim ingressus est: primaque luce vrbe Lucia exercitu circundata, petiit iuuentutis principes: quos cum dicerent ex oppido sese eiecisse, per præconem iis denũciauit, se vrbem direpturum, ni homines sibi traderent. Qua re illi perterriti ad quadringentos iuuenes adduxerunt quibus cum manus præcidisset: statim cum suis omnibus illinc discessit: atque agmine citato, postridie primo diluculo in castra peruenit. Numantini fame iam enecti quinque legatos ad Scipionem miserunt sciscitatum: an, si sese dederent, esset in se clementia vsurus, & mediocri pœna contentus futurus. Sed Auarus legatorum princeps, quippè, qui adhuc etiam elato erat animo, adeò Numantinorum propositũ, ac virtutem laudibus extulit: vt diceret, ô Scipio æquissimum erit, situ vir generosus, tantaque virtute præditus, populo tam generoso peperceris, easque nobis pœnas proposueris, quas ferre possimus. nos fortunæ comutationem

nuper sensimus, patriæque salutem non iam in nostra pote state, sed in tua esse cognouimus. in deditionem igitur acci pe ciuitatem nostram moderatis suppliciis contentus: aut, si nos contemnis, eam perire, ac dirui propugnando te speres esse visurum. Scipio cum ex captiuis, quid in vrbe fieret, cognouisset: respondit, velle, se, ac sua, vrbemque simul cum armis fidei, potestatique suæ liberè committerēt. Quæ cum Numantini audiuissent, vt qui etiam eiusmodi responsum Scipionem daturum existimauerant, ira ex nimio libertatis amore incensi, quòd nunquam cuiquam seruire consueuissent: tunc verò multo magis ob tantam calamitatem efferati, & in furorem acti Auarum, & reliquos legatos tanquam tantorum malorum nuncios, & quasi de propria salute cum Scipione aliquid pepigissent, interfecerunt. Atque cum omninò hostes inuadere, & viriliter mortem occumbere statuissent, nulla neque dedendi se, neque pugnandi facultate data, carne prius semicruda Celiaque, (sic enim potionem ex succo tritici artificiosè factum vocabant) velut in feriis ingurgitati, patentibus portis, tanto cũ tumultu eruptionem in Romanos fecerunt: vt nulla statio satis esset opposita (quòd nihil minus, quàm vt ex vrbe egredi auderent tot munitionibus septi, timeri poterat) cum cæci furore in vulnera vecordi audacia ruerent. acriter, diuique vtrinque pugnatum est: & parum abfuit, quin iterum Romani terga verterent: quod profectò fecissent, nisi Africanum Imperatorem habuissent. Numantini verò cum ex suis fortissimus quisque cecidisset: in vrbem tamen, nihil propter pauorem, festinationemue confusis omnibus, sese recepere. quos cum maiores natu vituperarent, quòd quos toties fugassent, eos tunc fugissent; quendam ex iunioribus dixisse ferunt: pecora quidem etiam nunc eadem sunt, sed alius pastor. Numantini suorum corpora ad sepulturam oblata accipere noluerunt. Sed cum omnia tentassent, & nihil profecissent: fugere an possent, experiri statuunt. quod tamen consilium exequi non poterunt, ruptis

ruptis ab vxoribus equornm cingulis ex nimio amore. & iam eò inopiæ venerant; vt, deficiente omni cibariorum genere, cum nec fructus iam vllos, aut pecora, aut herbas haberent, lora, detractásque scutis pelles, vbi feruida emolissent aqua, comedere cæperunt. postremo, omnibus, quæ famem trahere possent, consumptis, ad carnes primum humanas mortuorum conuersi sunt: iisque elixis, & assis vsi: Deinde nulla habita ratione ægrotorum ad bene valentium corpora ventum est: dum potentiores imbecillioribus vim afferunt: & nihil iam acerbum, & crudele ducitur, animis eorum in feras, corporibus in bestias propter alimenta, quibus tum vtebantur, conuersis. Quare iam famæ confecti, diuturnaque pestilentia absumpti tandem inculti, horridi, mœstique Scipioni sese dediderunt. quibus imperauit: vt arma in certum locum ferrent: postridie, vero eius diei in alium item certum locum ipsi venirent. Sed illi in alium diem id distulerunt; cum dicerent, multos in vrbe etiam superesse, qui libertatis amore ferro, & fame vitam finire statuissent, tempusque ad id sibi peterent. Tantus libertatis amor, tanta animi victus in barbara, ac parua ciuitate fuit. Sed in iis, qui se variis modis mortem consciuere, fuit Theogenes quidam, qui cæteros Numantinos nobilitate, pecunia, honoribusque superabat, Hic vicum suum, qui in ea vrbe pulcherrimus erat, contractis ex omni parte nutrimentis ignis, incendit: ac statim duobus districtis gladiis in medio positis, binos ciues inter se, hac lege dimicare iussit: vt qui victus esset, is, abscisò à ceruicibus capite, in ardentia tecta coniiceretur: qui cum tam forti lege mortis omnes absumpsisset: tum demum etiam se ipsum in flammas immisit. Qui verò se dediderant, tertio die in constitutum locum conuenerunt, omnes sordidati, maxima barba, & capillo, fœdi, terribiles aspectu: quippe quibus corpora essent hirsuta, illuuie, ac fœtore plena vngues prælongi, vestimenta obsoleta tetrique odoris. quibus quidem rebus, & si hostibus misericordiam commouere poterant:

tamen aspectu etiam horribiles videbantur: iccircò Romani eos non sine admiratione intuebantur, & inusitatam in illis animorum, & corporum affectionem ex aëre corrupto contractam, ex dolore, ac labore, quem pertulerant, ac denique ex conscientia, quòd alii aliorum carnibus pasti essent: complures etiam inuenti sunt, qui adhuc artus, & membra trucidatorum corporum in sinu gestarent. Scipio ex his ad triumphi pompam quinquaginta sibi reseruauit: reliquos sub corona vendidit. Alii, & plures rem ita explicant. Numantini clausis portis locum in foro destinauerunt, quò res omnes suas congessere. quibus succensis, nequid relinqueretur, in quod sæuire hostis iratus posset, facinus in se fædum, ac ferum conscivere: plurimi enim sese per vices interfecerũt, alii veneno, quidam igne absumpti sunt. Romani vrbe potiti nihil, quod diriperent, inuenerunt: quod aurum, argentum, arma, vestes, cæteraque eiusmodi omnia ignis absumpserat: ac ne vnum quidem viuum cæperunt: sed securitatem sibi tantũmodo præstitisse, seque magis è manibus Numantinorum euasisse: quàm eos superasse, dixerunt. Tunc Africanus Tyresium quendam Celticum principem consuluit: qua nam de causa Numantia, aut prius inuicta, aut post capta fuisset. respondisse fertur. concordia victoriam, discordia exitium præbuit. Scipio Numantiam deleuit, intra annũ & tres menses, quàm eo venerat, idque etiam sine auctoritate senatus, vel quòd fortasse id è rep. esse iudicaret; vel quòd natura iracũdus, & durus in eos esset, quos vi cæpisset, vel quòd vrbibus euertendis, maximisque aliorum malis (vt quidam putant) nomen suum fore illustrius existimaret. Deinde multis Hispaniæ ciuitatibus partim vi captis, partim in deditionem acceptis, agrum Numantinum finitimis ciuitatibus diuisit, labantes in fide confirmauit, summa pecuniarum exorta: post hæc auxilia, quibus in eo bello vsus fuerat dimettere statuit in quibus quidem auxiliis præter cæteros viros fortes, erat Iugurta; quem donatum, & laudatum magnificè pro concione in prætorium adduxit: ibique eum secreto monuit; vt potius publicè, quam priuatim amicitiam

P. Ro.

P. Ro. coleret, ac largitionibus parcere insuesceret: quod non satis tutò à paucis emeretur, quod multorum esset. si à suis artibus nō discederet, paruo labore, ac breui sibi gloriā, & regnum comparaturum: sin properare vellet, & pecuniā, & ipsum præcipitem casurum. Hæc locutus, cum literis eū, quas Micipsæ redderet, dimisit: quarum literarum sententia hæc erat. Iugurtæ tui bello Numantino longè maxima virtus fuit. quam rem certò scio tibi gaudio esse: nobis ob merita tua carus est: vt idem senatui populoque Romano sit, summa ope nitemur. tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum te dignum, atque auo suo Masanisa. Cæteris quoque laudatis, ac donatis pro cuiusque merito, ac dimissis, Romam cum suis copiis rediit. Vbi de Numātinis triumphauit P. Popilio, P. Rupilio coss. anno xiiii. post Africanum triumphum: quo exercitus laureati, more triumphantium, clamore, & lætitia, plausuque populi exceptus per vrbem in Capitolium inuectus est: vt de more Ioui Optimo Maximo gratiæ agerētur. in eo triumpho dedit suis militibus xvii. millia pondo ex iis muneribus, quæ ab Antiocho missa ad Numantiam acceperat, & quemadmodū ab Africa deuicta Africanus, sic à Numantia euersa Numātinus dictus est. Dum vrbium duarum Imperii Romani terrorum excidio insignis Romæ commorabatur accusauit L. Cottam apud populum. Sed accusatoris eximia dignitas plurimum in ea causa reo profuit. Nam etsi grauissimis criminibus penè conuictus fuerat, & septies ampliatus; octauo tamen iudicio absolutus est. verebantur enim homines sapientissimi, qui tum rem illam iudicabant: ne si Cotta eo caderet in iudicio, nimis aduersarii viribus abiectus esse videretur: qui virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus erat; & in quo summa erat eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso Imperio P.R. quod illius opera tenebatur P. Licinio Crasso, L. Valerio Flacco coss. Africanus petens, vt bellum contra Aristonicum regis Eumenis filium, qui Asiam occupauerat: cum testamento Attali Po. Ro. legata libera esse deberet; sibi de

ferretur, repulsam, duabus tantum tribubus suffragantibus, tulit. Hoc ferè tempore cum Scipio exisset ex vrbe, & esset apud se ad Lauernium, vnaque Pontius: allatus est forte ei accipenser, qui admodum rarò tum capiebatur. sed erat piscis, vt habebatur in primis nobilis. cum autem Scipio vnum, & alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, inuitasset, pluresque etiam inuitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas, accipenser iste paucorum hominum est. Ap. C. Claudio Lentulo, M. Perpenna Nepote coss. C. Papyrius Carbo Tribunus plebis homo maximè seditiosus, & popularis legem tulit: vt populus per tabellam leges iuberet, atque vetaret: & vt eundem tribunum plebis, quoties quidem vellet, creari liceret. Hanc legem Africanus tanta grauitate, tantaque orationis maiestate dissuasit: vt lex populari Populi suffragiis repudiata esset. in qua etiam oratione cum seditiosè interrogaretur à Carbone, quid de Ti. Gracchi, cuius sororem Africanus vxorem duxerat, morte sentiret, respondit, illum, si occupandæ Reip. animum haberet: iure cæsum videri. Qua sententia cum concio tribunitio furore incensa, id quod nunquam antea fecerat, violenter succlamasset: Hostium, inquit, armatorum toties clamore non sum territus, quî possum vestro moueri, quorum nouerca est Italia? quos que sub corona vendidi? cum autem ii, qui circa Carbonē erant ferocius clamarent, Tyrannum esse interficiendū: merito, inquit, patriæ oppugnatores me ante volunt interficere: neque enim viuo Africano Romam cadere posse putant: neque si Roma ceciderit, victurum Africanum. Anno insequenti. C. Sempronio Tuditano, M. Aquilio coss. seditiones a Triumuiris Fuluio Flacco, C. Gracco, C. Carbone de agro deuidendo excitatæ fuerunt. Nam quadriennio ante à Ti. Gracco lata fuit lex, nequis ex publico agro plus quàm quingenta iugera possideret. promulgauit etiam alterā legem, qua si quis latius agrum patefaceret, vt idem Triūuiri iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset. deinde cū minus agri esset, quàm diuidi posset sine offensa etiā plebis

bis (quod eam in summam spem opum erexerat) legem se promulgaturum ostendit: vt iis, qui sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, diuideretur. Hæredē enim Attalus rex Pergami Eumenis filius, vt ante dictũm est, Po. Ro. testamento reliquerat. Cum igitur Triumuiri secundum Gracchi leges agros diuidere conarentur: magnus ex tota Italia concursus eorum, qui huiusmodi posiderent agros, factus est. qui omnes ad patrocinium Africani confugere orantes: vt quorum opera forti, atque vtili in bello vsus fuisset, eos tunc iniuria oppressos non desereret. Africanus autem, qui æquitate, industria, temperantia, & miserorum defensione excellebat: eorum suscepta causa in senatũ se contulit. Vbi de Gracchi lege ita egit: vt illam quidem minimè repudiare videretur: sed eius difficultatem tantũmodo ostenderet. Atque iustum sibi videri dixit, non à diuisoribus ipsis causas, vtqui essent suspecti, esse cognoscendas. conquestus etiam est de periculo, quod sibi pro patria laboranti ab ingratis ciuibus impendere, cognosceret. his dictis Fuluius Flaccus surrexit: & propter priuatas inimicitias vehementer in eum est inuenctus. Hinc odii origo inter ipsum, & Plebeios emanasse creditur. verum ii, qui Africano aduersabantur, nacti materiam criminabantur eum, quòd Gracchi leges dissoluere, & totam ciuitatem ad arma, & ad cædem concitare conaretur. Dimisso tandem Senatu domum ad vesperam reductus est à Patribus conscriptis, à Po. Ro. sociis, & latinis: & apud se tabellam deposuit, in qua ea nocte, quæ Populo sequenti die essent referenda, scribere pollicitus fuerat. Sed mane in cubiculo sine vulnere mortuus est inuentitus: ita tamen, vt quædem elisarum faucium in ceruice reperirentur notæ, atque nonnulla vis illatæ signa. quo de genere mortis tanti viri alii alia memoriæ prodidere. Cicero in nono libro Familiarium, & in secundo ad Q. Fratrem à Carbone fuisse interfectum scriptum reliquit: in secundo de Oratore eundem eius fuisse conscium dicit: in somnio verò in propinquos Africani eam confert.

Velleius

Velleius autem Paterculus scribit, plures fatalem eam, non nullos insidiis conflatam literis mandauisse. Florus is, qui liuianas confecit epitomas, suspectam fuisse Semproniam eius vxorem, ex eo maximè, quòd Gracchorum esset soror, quibuscum simultas Africano fuerat. P. Orosius, ab eadem illi fractam fuisse ceruicem scribit. Appianus autem primum Corneliæ Gracchorum matris insidiis eum oppressum dicit, non sine consensu Semproniæ filiæ Africani vxoris: quæ ob deformitatem, & stultitiam neque illum diligebat, neque ab illo diligebatur: Deinde addit, nonnullis visum, sponte eum sibi mortem consciuisse: quòd ea, quæ pollicitus fuerat, se præstare posse diffideret. tum fuisse qui dicerent: seruos eius in quæstionem postulatos dixisse, ab exteris quibusdam post ædes latantibus necatum. Plutarcus in Romuli vita nullum certum, ac satis probabile indicium allatum fuisse affirmat: inuita verò Graecorum C. Graccum & Fuluium Flaccum Africani (vt dixi) inimicum, & eo ipso nimirum die in illum in Senatu acerbè, & contumeliosè inuectum eiusmodi sese obstrinxisse scelere. *Sed vt cunque res fuit*: & si nullus in ea tum vrbe fuit, qui ob tam crudele facinus non gemuerit, non afferit dolore: tamen de tanti viri morte nulla quæstio lata est. Nam Plebs, quæ maximè sollicita erat de salute C. Gracchi, verita, ne C. Graccus tanti sceleris princeps inueniretur, iudicium dissoluit. Eum mortuum cum audisset Q. Cæcilius Metellus Macedonicus qui grauissimè ab Africano (vt supra diximus) dissenserat, & cum eo inimicitias ab emulatione virtutis ortas gerebat: in publicum se contulit: ibique mæsto vultu, ac voce confusa concurrite, inquit, concurrite ciues, mœnia nostræ vrbis sunt euersa. Scipioni enim Africano domi suæ quiescenti nocturna vis est illata: Deinde conuersus ad filios Q. L. M. & C. Cæcilios ite filii inquit, celebrate exequias, nunquam ciuis maioris funus videbitis: & simul diis pro salute vrbis Romæ gratias se habere dixit: quoniā Africanus apud alios non erat natus. Corpus eius velato capite, ne liuor in ore appareret, elatum, & publica sepultura indignum iudicatum

dicatum est: atque extra Portam Capenam, vbi Scipionum sepulchra erant, conditum. cum in funere Africanum de more (propinqui enim suos, qui extremum vitæ diem mor te confecissent publicè laudare consueuerat) Q. Maximus in concione laudaret: gratias, & ipse egit diis immortalibus: quòd ille vir in ea Republica potissimum esset natus: necesse enim fuisse, ibi esse terrarum Imperium, vbi ille esset. Hanc funebrem orationem, cum ipse infantissimus esset: à C. Lælio viro eloquentissimo, & Scipioni (vt dixi) amicissimo scriptam accepit. idem cum Africani nomine epulum Po. Ro. daret: rogauit Q. Tuberonem Africani sororis filium, vt & ipse triclinium sterneret. Atque ille homo eruditissimus, ac Stoicus strauit pelliculis hædinis lectulos punicanos, & exposuit vasa samia: quasi verò esset Diogenes Cynnicus mortuus, & non diuini hominis Africani mors esset honestanda. Grauiter tulit Po. Ro. hanc peruersam sapientiam Tuberonis. Quare homo integerrimus, ciuis optimus, cum esset L. Pauli Nepos, P. Africani (vt dixi) sororis filius, his hædinis pelliculis prætura deiectus est. Hic est ille Tubero, qui cum disceptaretur de Augurum vacatione à iudiciis, in triumuiratu iudicauit contra Africani testimonium: vacationem Augures, quominus iudiciis operam darent, non habere. Hoc igitur modo C. Sempronio Tuditano, M. Aquilio coss. quo anno Sol geminus apparuit, P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor, & Numantinus sol alter extinctus est, cũ ageret sextum, & quinquagesimum annum. Qui nihil emit, nihil alienauit, nihil ædificauit, nihil in vita, nisi summa laude dignum fecit, aut dixit, ac sensit. Quanquam P. R. cum nihil aliud haberet, quod reprehendere posset: ei obiicere consueuit: quod languori, atque sopori deditus esset. Verum enimuero cum patrem Paulum, auumque Africanum sibi imitandos proposuisset: paternos superauit honores, auitos æquauit, vtrique eloquentiã superior, abstinentia verò, cæterisque animi ornamentis par. Quo nullum ea ciuitas gloria clariorem, nullum humanitate

L politiorem

politiorem vnquam tulit: neq; qui eam ampliorem illustriorem clarioremque reddidisset. Qui hæredi tanquam magnas opes triginta argenti libras, auri duas reliquit. Cuius morum facilitas, & non vitæ solum, atque naturæ, sed orationis etiam comitas tanta fuit: vt beati viderentur ii, qui illius consuetudine frui possent. De animorum immortalitate optimè sentiebat, dicebat enim animos hominum esse diuinos, iisque cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere optimoque, & iustissimo cuique expeditissimum. Nam quasi hoc ipsum præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Lælius, & Philus, adessent, & alii plures triduum, in suis hortis disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum de immortalitate animorum, quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Atque cum optimè sciret, in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus superbiam, fastum, arrogantiam esse fugiendam, dicere solebat: vt equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, & domitoribus tradere homines solebant, vt iis facilioribus possent vti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere: vt prospicerent rerum humanarum inbecillitatem, varietatemque fortunæ. Seuerè aliquando Neuium quendam immutatione tantum literæ arguit. Quid inquit, hoc Neuio ignauus? satis etiam acutè, & falsè ambiguo dicto vsus est in Decium quendam, qui verbis multis, & acerbis quidam illuserat Nuculæ. Quid Decius Nuculam, an confixum vis facere, inquit? Inter pleraqne alia, quæ P. Sulpicio Gallo homini delicato obiiciebat, id quoque probro dedit, quod tunicis vteretur manus totas operientibus. dicebat enim, qui quotidie vngentatus aduersum speculũ ornaretur, qui barba vulsa, feminibusq; subuulsis ambularet: qui in conuiuis adolescentulus cum amatore cum Chiridota tunica inferior acumberet: qui non modo vinosus sed virosus quoq; esset, is dubium nõ esse quin idẽ faceret, quod Cinædi facere solent. In ironia, dissimulantiaq; lepore, & huma-

humanitate ita præstitit: vt Fannius in annalibus suis eum græco verbo εἴρωνα appellaret. Huius quidem Fannii tribunatus arbitrio, & auctoritate Africani gestus, non obscurus fuit. & vt aliquando vela contratam: fuit optimus Orator, optimus Imperator, optimus Senator: vita talis, vel Fortuna, vel Gloria: vt nihil posset accedere.

FINIS.

Vita Africani Minoris.

AD LECTOREM

HABES Lector humanissime, vitam Africani Minoris. Reliquum est, ut & tibi cumulatè satisfaciam, & meæ diligentiæ consulam, ut nonnullos adscribam locos ab eo longè diuersos, quod in vita secutus sum. Quorum quidem locorum partim omninò sunt refellendi, quod ab Historiæ fide longè absint: partim corrigendi, ut qui librariorum incuria, vel ignorantia corrupti sint: alij conciliandi. Qua in re æquum te mihi præbeas vehementer rogo: vt tibi nullo modo persuadeas: me aut ostentandi ingenij causa, quod quam tenue sit intelligo: aut quòd natura aliena carpere delecter, velle nonnullá tum veterum excellentißimorum, tum nostræ, & superioris ætatis errata detegere: sed veritatis inquirendæ gratia ad quam, exquirendam, & inuestigandam optimus quisque natura rapitur. Neque mirum tibi debet videri bonos auctores aliquando, præsertim in longo opere lapsos, cum Ciceroni ipsi, & Horatio quandoq; videatur ipse dormitare Homerus, & Demosthenes: neque enim boni scriptores animum semper habent intentum: sed labuntur aliquando, cedunt oneri, sæpè ingenio indulgent. Sed ad rem.

LOCI CONTROVERSI,

LOCVS PRIMVS.

PLVTARCVS in vita L. Aemilij Pauli, vbi de filijs eius loquitur, sic scriptum reliquit. τὸν μὲν πρεσβύτερον ἀπὸ μαξίμου Φαβίου τοῦ πεντάκις ὑπατεύσαντος· τὸν δὲ νεώτερον ἀφρικάνου Σκιπίωνος υἱὸς ἀνεψιὸν ὄντα θέμενος σκιπίωνα προσηγόρευσεν; id est, maior quidem natu à Fabio Maximo quinquies Consule minor autem à Scipionis Africani filio, cui sanguine coniunctus erat, adoptatus Scipio est appellatus. Hic nescio qua ratione fieri possit, vt maior Aemilij filius à Q. Fabio Maximo cunctatore potuerit adoptari: Nam Plutarchus ipse in Fabij vita, scribit, Fabium è vita demigrasse antequam Africanus Maior in Africa cum Annibale prælio decertauisset. quod fuit ex lapidibus Capitolinis An. V. C. 551. (nam ex Glareani Cronologia cæterorumque excedit in An. 552. & ex Plinio in An. 553.) quo tempore vix fieri potest, vt Aemilij filius natus esset: vt ex lib. xl. Liuij, & ex ipso Plutarcho in vita Aemilij facilè colligitur. Quarè dicendum est, à Q. Fabij cunctatoris filio, qui apud Liuium lib. xxx. in patris locum inaguratus fuit, maiorem Aemilij filium adoptatum fuisse.

LOCVS II.

CORNELIVS Nepos, vel Plinius, vel quicunque ille fuit, in libro de viris illustribus, hæc scribit. P. Scipio Aemilianus Pauli Macedonici filius à Scipione Africano adoptatus. Plutarchus in loco supra commemorato dicit, hunc nostrum

à filio

Scipionem à filio Africani Maioris adoptatũ fuisse. idem Velleius Paterculus volumine priore. idem Cicero cum alijs in locis, tum vero in libro de Claris oratoribus affirmat. ipsum, inquit Scipionem accepimus non infantem fuisse, filius quidem eius, is, qui hunc Minorem Scipionem à Paulo adoptauit, si corpore valuisset, in primis habitus fuisse disertus. Plinium videtur secutus Leonardus Aretinus, qui Aemilij vitam è graeco in latinum conuertit. Vbi enim Plutarchus dicit, Minorem Aemilij filium à Scipionis Africani Maioris filio adoptatum, ipse reddidit, ab Africano Maiore. praetermisit etiã graecum verbum. quòd fortasse ignorabat, Africanum Maiorem vxorem duxisse Aemiliam sororem L. Aemilij Pauli huius nostri Africani Minoris Patris. iccirco Plutarchus dixit ἀνεψιόν, id est, consobrinum,

LOCVS III.

LIVIVS *lib. xlv. de triumpho, & duobus filiis L. Aemilii Pauli loquens haec narrat. Nã duobus è filijs, quos duobus datis in adoptionem solos nominis sacrorum, familiaeq́; haeredes retinuerat domi, minor fermè xii. annos natus quinque diebus ante triumphũ decessit: maior xiiii. annorum triduo post triũphum. Cicero lib. iiii. Familiarium ad P. Sulpicium. & L. inquit, Paulus, qui duos septem diebus. Diuersa etiam nonnibil ab his scribit Plutarchus in Aemilio, alterum, scilicet, quinque diebus ante triumphum annos xiiii. natum; alterum verò triduum post triumphum cum esset annorum duodecim. Et Vallerius lib. v. cap. x. ab his dissentit in numero dierum. Quorum alter, inquit, triumphum patris funere suo quartum ante diem praecessit; alter in triumphali curru conspectus post diem tertium expirauit. Liuium nos secuti sumus, qui historiam profitetur. Sed nec Plutarchus, qui diligentissimè persequitur pompam triumphi Aemilii, scribit, alterum Aemilii filium conspectum fuisse in triumphali curru: nec Liuius lib. xlv. immò contrarium. Quos, inquit, praetextatos curru vebi cum patre, sibi ipsos simileis pradestinantes*

tes triumphos oportuerat. Idem Valerius lib. ii. cap. v. hac de Africano Minore loquitur. Nec filii quidem tui (de Paulo enim Aemilio antea locutus fuerat) Scipionis Amiliani, quem in adoptionem dando, duarum familiarum ornamentum esse voluisti, maiestati parum honoris tributum est: cum eum adolescentem admodum à Lucullo consule petendi auxilii gratia ex Hispania &c. Non videtur satis rectè perpendisse Valerius, qua ætate tum erat Scipio cum in Africam a Lucullo missus fuit. quatuor enim, & triginta habebat Annos, natus enim est (vt in vita diximus an. V. C. 568. Ap. Claudio, & Sempronio Tuditano consulibus. L. Lucullus consul fuit an. v. C. 602. si igitur numeres à consulatu Ap. & Tuditani ad consulatum Luculli, inuenies an. xxxiiii. At probatissimi scriptores dicere solent, admodum adolescentem de eo, qui quanquam ex pueris excessit: tribus tamen, & viginti annis minor est. Cuius quidem rei fidem facit Cicero in Bruto loquens de L. Crasso. Accusauit, inquit, L. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adolescens, idem in tertio de Orarore Crassum de se loquentem faciens, ostendit, qua ætate tum esset. Quippe qui, inquit, omnium maturrimè ad pullicas causas accesserim: annosque natus vnũ & viginti nobilissimum hominem, & eloquentissimum iu iudicium vocarim. hæc Crassus, quæ sunt contra Cornelium Tacitum, qui in Dialogo de Oratoribus Crassum nonodecimo ætatis anno Carbonem accusasse scribit. Liuius etiam lib. xxii. hoc ipsum de admodum adolescente confirmat, qui loquens de P. Scipione Africano Maiore, tres & viginti annos nato hæc narrat. Omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summam Imperij delata fuit.

LOCVS IIII.

FLORVS Epit. xlviij. dicit Scipionem Tribunum militum barbarũ interfecisse in Hispania ex prouocatione. Legatũ fortasse melius. Nam Plinius de viris illustribus Legatũ fuisse scribit, idem & Appianus in Libyco, & de bellis punicis.

Cicero

Cicero in somnio, & Plutarchus in politicis affirmant in Africa posteà fuisse Tribunum. Epit. etiam 50. codicum vulgatorum hæc leguntur. P. Scipio Aemilianus cum ædilitatem peteret, consul à populo dictus, quoniam per decem annos consulem fieri minimè licebat, cum maximo certamine, suffragantibus plebeijs, & repugnantibus aliquandiu patribus, legibus solutus, & consul creatus est. Nos viginti ab hinc Annis ex coniectura, & cronologia Glareani scripsimus, legendum esse. per quinque annos. cum tot tum Scipio esset minor ætate consulari. At nuper Carolus Sigonius vir solida, cumulataque omnium ingenuarum artium cognitione, & optimè de omni antiquitate meritus ex fide libri veteris ita in Scolijs Liuianis emendauit. Quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum Scipio tum ageret ex lapidibus capitolinis annum xxxvij. & esset lex annalis, qua cauebatur, nequis nisi anno ætatis xliij. capere consulatum posset. qua lege tum solutus Scipio fuit. etiam si velleius volumine priore dicat, eum xxxvi. annos natum consulem factum.

LOCVS V.

VALLERIVS Maximus lib. v. cap. pri. ea Minori Africano ascribit, quæ dicta, & facta à Maiore fuere. Huic, inquit, facto par eiusdem viri humanitas, à quæstore suo hasta subiectos captiuos, vendente, puer eximiæ formæ, & liberalis habitus missus est. de quo cum explorasset, Numidam esse, orbum relictum à patre, educatum apud auunculum Massanissam, eò ignorante, immaturam aduersus Romanos ingressum militiam: & errori illius veniam dandam, & amicitiæ regis fidißimi Po. Romani debitam venerationem tribuendam existimauit. Itaque puerum anulo, fibulaque aurea, & tunica laticlauia, Hispano sagulo, & ornato equo donatum, datis, qui eum persequerentur, equitibus, ad Massanisam dimisit. Hæc Vallerius de Africano Minore loquitur, vt ex ijs, quæ supra dicit, apparet. Sed à Scipione Maiore facta, dictaque facilè cognoscet: qui lib. xxvij. Liuij leget, & Plutar.

Plutarchum in vita Maioris. vbi eadem ferè inueniet verba. Errat praeterea Vallerius, vbi dicit. amicitia regis fidißimi Po. Ro. debitam venerationem dandam. Si auxilio Carthaginiensibus venerat, quomodo amicus, & fidissimus Po. Rom. erat? immò hac Scipionis humanitate, vt Liuius lib. xxviij. narrat, in primis permotus Massanissa ad Romanos posteà transiit. quibus ex eo tempore adeò fidus amicus, & vtilis fuit, vt huic victum Annibalem, huic captum Siphacem, huic Carthaginem deletam fuisse ascribi poßit. Iacobus etiam Strebaeus in suis Commentariis in treis libros Ciceronis de Oratore Maiori Africano attribuit; quae minoris sunt, ad illa Ciceronis verba: & certè non tulit vllos haec ciuitas, aut gloria clariores, aut auctoritate grauiores; aut humanitate politiores P. Africano, & C. Laelio. *haec* Cicero *de Africano Minore, & de C. Laelio sapiente eius amico. Haec affert Strebaeus. Africanus, & C. Laelius amicißimi viri res praeclaras gesserunt in Africa aduersus* Carthaginenses, *Asdrubalem, Syphacem, Numidarum regem. quem* C. Laelius *coepit. coegeruntque Poenos, vt Annibal in auxilium publicae salutis reuocaretur. Haec ab Africano Maiore, & à* C. Laelio Laelij *sapientis patre facta non negabit, qui* Liuij *lib. xxviij. & xxix. semel percurret. Blondus etiam in v. suae triumphantis Romae omnia confundit his verbis. Nam officio legationis fratris sui functus in Asiam post* Carthaginem, *& Numantiam deuictas, post duos insignes consulatus septem tantum seruis sequentibus ad dictam legationem acceßit. Africanus Maior legatus fuit* L. *Scipionis fratris: vt* Liuius *lib xxxvij. &* Cicero *pro Murena, & in vndecima Philippica, Affirmant. Africanus Minor deleuit* Carthaginem, *& Numantiam. sed Blondus Vallerium Maximum secutus est, quem suo loco confutabimus.*

LOCVS VI.

IOANNES *Viues in vigilia sua in Somnium Scipionis non satis vigilasse his verbis ostenditur. Marco Manilio, &* L. *Marcio coss. ego ex Hispania in Africam veni missus a* Lu*cullo, sub quo merebam tribunum militum ad quartam legio-*

nem &c. non vidit vir ille acerrimo cæteris in rebus ingenio duobus ante annis Lucullum Consulem fuisse an. v.c.602. Manilius verò 604. atque ter Scipionem ad Massanisam iuisse, semel ex Hispania à Lucullo missus: iterum M' Manilio, L. Marcio Censorino coss: tertio ab ipso Massanisa per literas accitus. in eodem est errore. M. Antonius Sabellicus, Eneidis quintæ lib. viij. & Ioannes Oliuarius in Scholijs in idem somnium.

LOCVS VII.

VALERII verba de Scipione nostro lib. ii. cap. ii. hæc sunt. Nam posterior Africanus, euerso Punico Imperio, exterarum gentium transfugas in edendis Populo spectaculis, feris bestiis obiecit: Appianus in Libico in prouincia post deletam Carthaginem ludos edidisse, & transfugas feris obiecisse scribit: idem Florus epit. 51. nisi dicamus, Populo, hoc est exercitui more græco. quod & in prouincia, & Romæ ludos ediderit. hoc non audeo affirmare sine historiæ testimonio. ideo nos ab Appiano, & Floro non discessimus.

LOCVS VIII.

CICERO in Lucullo; ego autem, inquit, cum græcas literas M. Catonem in Senectute didicisse acceperim. P. autem Africanum historiæ loquuntur in legatione illa nobili, quam ante censuram obiit &c. Hic Cicero legationem ante censuram Scipionem obiisse dicit: post censuram in somnio, cũ autem, inquit, Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterum consul absens. Diximus supra etiam aliquando bonos scriptores, auctore ipso Cicerone dormitare. Dormitauit igitur Cicero in Lucullo. Nam Plutarchus in Apophteg. & Gellius lib. iii. cap. iiii. & Iustinus lib. xxxviii. eundem temporum sequuntur ordinem, quem Cicero in somnio. Athenæus etiam lib. xii. & Strabo lib. xiiii. huius legationis mentionem faciunt. Præterea, quis non putet iis esse potius credendum, & essentiendum

dum, quæ Cicero scripsit ætate adhuc maximè vigente, quàm iis, quæ ætate ingrauescente, & infirma? temporibusque Reip. *turbulentissimis facta, & afflicta maxime? Nam libros de Rep. scribere instituit in Cumano anno ætatis suę, ni fallor, quinquagesimo secundo, an. v. c. 699. Ap.* Claudio, L. *Domitio coss. eodemque, vt arbitror, anno edidit. Lucullum verò scripsit iam Rep. occupata, & in vnius Cæsaris dominatum redacta: vt verisimilius sit, hoc eum tempore potius memoriæ vitio lapsum, quàm, cum de Rep. scripsit. Nec Aulo Gellio assentior. qui lib. iii. cap. iiii. scriptum reliquit, Africanum post priorem consulatum, & gestam censuram, fuisse minorem annorum quadraginta. Nam an. v. c. 611. censuram gessit, cum, vt iam non semel dictum est, natus esset an. v. c. 568. & tum ageret xliii. annum. Ex his etiam planum factum arbitror Valerium longè à vero aberrasse, cũ lib. iiii. cap. iii. dicit Scipionem post duos inclytos consulatus totidemque suæ præcipuæ gloriæ triumphos officio legationis functum fuisse. Dissentit etiam in numero seruorũ ab auctore de viris illustribus, à Cornelio Nepote, qui Africanum duos secum seruos duxisse scribunt: & à Plutarcho in Apotheg. & ab Athenæo lib. vi. qui seruos quinque secum habuisse scribunt. quibus duobus nos magis credidimus. Blondus lib. v. suę triumphantis* Roma *Valerium secutus est. qui etiam Valerius non est audiendus, cum eodem in loco dicit. Numantia spoliis comparare plures potuerat. Nondum enim Scipio Numantiam euerterat, cum obiit eam legationem.*

LOCVS IX.

CONSTAT *namque eos (Scipionem, & Lælium) Caietæ, & Laurenti vagos litoribus conchulas, & calculos lectitasse; idque se P. Crassus ex socero suo Q. Scæuola, qui gener Lælij fuit, audisse sæpenumero prædicauit. Hæc Valerius* Max. *lib. 8. cap. de ocio, sumpta, vt puto ex ii. de oratore. vbi* L. *Crassus, nõ audeo, inquit, dicere de talibus viris: sed tamen ita solet narrare Scæuola, conchas eos, & vmbilicos ad Caietã, &*

tis consulem fecit; eundemque cum quaestorijs commitijs suffragator Q. Fabij Maximi fratris filij in campum descendisset, consulem iterum reduxit. si igitur, vt Florus ait, minime volebat: & descendit in campum Martium, vt Vallerius, & reductus fuit, quo modo, vt Ciceroni *placet, absens delectus est? Carolus sigonius vir accerrimo ingenio, & in Historia versatissimo, vt suum* Ciceronem *tueatur, & Vallerio non repugnare ostendat in* Commentario *in Fastos ad An. 619. & in Scholijs, in Fragmenta* Ciceronis *sic exponit. Absens est accipiendus pro eo, qui non petendi causa in campum descendisset, & omnino qui non peteret. quam tanti viri sententiam, quoniam non minus* Ciceroni *faueo, quam ille, amplecterer libentißime; si & ego apud vllum probatum auctorem, id vnquam legissem: & ipse in scholijs* Liuianis *in lib. x. contrarium mihi non persuaderet, & à Vallerio non staret, his verbis. Non est prætereundum hoc in loco, quin dicendi genus hoc, quod multos sæpe, in primis autem Glareanum torsit, explicetur. id est, quid sit apud* Liuium *absentem consulem creari. non enim eum significat tantum, qui abest eb vrbe: sed etiam eum, qui cum in vrbe sit, abest à campo: in quo tamen comitia creandi Magistratus causa habeantur. Hac est* Sigonii *sententia quam & ipse tribus* Liuii *locis, & vno Dionysii confirmat: & ego secutus sum.*

LOCVS XII.

SCHOLIVM *Sebastiani Corradi in Epist. lib. iii. familiarium, cuius initium est. Gratulor tibi prius. hoc est. L. Cassius Longinus Tribunus Plebis C. Mario, & C. Flacco coss. legem tulit, vt Populus per tabellam suffragia ferret. Nos in vita eam lege diximus latam fuisse M. Aemilio Lepido, C. Hostilio Mancino coss. de sententia Ciceronis. qui hæc scribit in* Bruto: *Cuius quidem legi tabellariæ M. Ancius Briso Tribunus Plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuuante. Et paulò infra. Iudicia populi, quibus adderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabella data, quam legem. L. Caßius* Lepido, *& Mancino consulibus tulit. & in libro de*

Amicitia.

Amicitia. Videtis in tabella iam ante quanta sit facta labes primo Gabinia lege: biennio autem post Caßia. & in tertio de legibus. Sunt inquit quatuor leges tabellariæ, quarum prima de Magistratibus *mandandis; ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, ac sordido. Secuta biennio post Caßia de populi iudicio, ea a nobili homine lata* L. *Caßio, sed (pace familiæ dixerim) dissentiente à bonis, atque omnes rumusculos populari ratione occupante &c.* Lepidus, & Mancinus *consules fuerant an. v.c. 616. præterea nusquam legi Marium habuisse in consulatu collegam* C. *Flaccum.*

LOCVS XIII.

PLVTARCHVS *in Apophth. Scipionem, inquit, minorē ferunt, annis quatuor, & quinquaginta quibus vixit, &c. Hoc videtur falsum. Nam de natura deorum* Cicero, & *Velleius Paterculus volumine posteriore scriptum reliquerunt: mortuum esse Africanum M' Aquilio,* C. *Sempronio* Tuditano *coss. an. c. 624. & Liuius in loco iam toties commemorato decem, & septem annos habuisse testatur, cum in* Ma*cedoniam cum patre iuit an. v. c. 585. quare si rectè supputabis inuenies annos sex, & quinquaginta. id ipsum subsignificat* Cicero *in somnio his verbis. Nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusque conuerterit: duoque hi numeri cursu naturali summam tibi fatalem confecerint. id est cum ad quinquagesimum sextum perueneris annum, ac penè quinquagesimum septimum attigeris. Idem in politicis dicit Africanum ope Q. Pompei Nepotis secundum consulatum assecutum, quod minimè probabile est. Nam, vt ex Cicerone in libro de Amicitia, & nos in vita diximus, consulatū petiit nunquam: sed vltrò à Senatu populoque Romano ei delatus fuit.*

LOCVS XIIII.

RAPHAEL Volaterranus lib. xix. Commentariorum vrbanorum loquens de Africano Maiore hæc narrat. Eum Maximus laudans ait, gratias esse dijs agendum, quod is esset in ea Republica natus. necesse enim fuisse, illic Imperium esse orbis terrarum, vbi ille mortuus esset. Hæc à Cicerone pro Murena de Africano Minore dicuntur. Idem lib. xxxviij. Scipio inquit, Aemilianus cum legatus Marcio, & Manilio coss. in Africa esset: Supra nos ostendimus in Hispania fuisse legatum, in Africa verò Tribunum. Libro etiam xiiij. Cornelia, inquit, soror Africani, mater Gracchorum &c. hoc est falsum. Nam Cornelia filia fuit Africani Maioris, vt Liuius, Plutarchus, & alij permulti scribunt.

LOCVS XV.

PLINIVS lib. xxij. cap. vi. Aemilianum, inquit, Scipionē, Varo auctor est, corona donatū obsidionali in Africa Manilio Consule tribus cohortibus seruatis, totidemque ad seruandas eductis. Florus autem Epit. xlix, duas dicit. Appianus in Libyco quatuor. Cornelius nepos, vel Plinius de viris Illustribus octo. Cui igitur ex his magis credendum? idem lib. vii. cap. xliij. de Q. Metello Macedonico hæc narrat. Siquidem liberis dixit, ite, filij, celebrate exequias nunquam ciuis maioris funus videbitis. & hoc dicebat iam Balearicis, & Creticis, & Dalmaticis, iam Macedonicus ipse. hæc falsa esse deprehendet, qui semel percurret lapides Capitolinos, vel Glareani cronologiam. Nam nullus ex filijs Metelli consulatum gessit ante Scipionis mortem. Q. enim filius consul fuit. an. v. c. 630. Lucius verò 636. Marcus 638. Caius 640. Africanus vero, vt supra diximus, an. v. c. 624. mortuus est. Ergo Q. nondum erat Balearicus, Lucius nondum Dalmaticus, Marcus nondum Creticus.

LOCVS XVI.

CICERO lib. I. de officiis. in C. Lælio, inquit, multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. His contraria videntur illa pro L. Murena: Huiusmodi Scipio ille fuit, quem non pænitebat, facere idem, quod tu: habere eru ditissimum hominem, & penè diuinum (Panætium intelligit) domi; cuius oratione & præceptis: quanquã erat eadem ista, quæ te delectant: tamen asperior non est factus, sed (vt accepi à senibus) lenissimus. His non sunt contraria illa Lælij Ciceroniani in libro de Amicitia. Quid dicã de Moribus eius facillimis? Aut ille pro Murena locus idem ferè est cum his duobus: aut siqua est differentia sic conciliari omnes possunt. Pro Murena factus, inquit, est lenißimus oratione & præceptis Panætij nam si factus, non talis erat antea. in officijs verò, inquit, vita tristior: scilicet antequam à Panætio philosophicis excoleretur præceptis, erat tristior vita. postea uero quam informatus fuit, lenißimus est factus.

LOCVS XVII.

VALLERIVS lib. iiii. cap. ij. verum, vt inimicæ vrbis excidium referam, Carthagine capta, vxor Aldrubalis, exprobrata ei impietate, quòd à Scipione soli sibi impetrare vitam contentus esset: dextra læuaque tres communes filios mortem non recusantes trahens incendiò se flagrantis patriæ obiecit. Duos fuisse filios Florus Epit. 51: Eutropius lib. iiii. cap. ii. Florus lib. ii. Appianus in Libyco, Orosius lib. v. scribunt.

LOCVS XVIII.

PLinius lib. xxxi. cap. xi. dicit Q. Fabium Alobrogicum fratrem fuisse huius nostri Sipionis. cum esset filius Q. Fabij Maximi Scipionis fratris, qui, vt supra diximus, à filio Q. Fabij Maximi cunctatoris adoptatus fuerat.

LOCVS XIX.

BLONDVS lib. v. *Triumphantis Romæ, scribit, Africanum hæredi libras xxxvi. argenti facti reliquisse. Plinius lib. xxx. cap. ii. dicit xxxii. Alexander verò ab Alexandro Genialium dierum lib. pri. cap. xviij. & Plutarchus in Apot. três, & triginta libras argenti, auri duas reliquisse scripsere, item Rodiginus lib. vii. cap. xxxiiij. Labitur etiam Blondus, vel numerus est corruptus, vbi loquitur de argento, quod Africanus in ærarium intulit.*

LOCVS XX

APPIANVS *in libro, qui Siriacus inscribitur. dicit Antiochum regem in Græcia cœpisse hunc nostrum Scipionem à Calcide petentem Demetriadem, & à Scipione Africano Maiore adoptatum fuisse. hæc tam falsa sunt, quam quæ falsissima: vt me ea confutare pudeat.*

LOCVS XXI.

SCIPIO *post tot triumphos, post deletam Carthaginem, Numantiamq; postratam, post peragratã Græciam, Asiam, Bithiniã, Syriamq; lustratam. post dictaturæ irreprehensibiles actu intra priuatos parietes, domesticorum insidijs acerbo mortis cruciatu, & nefarijs frangentium gulam manibus priuata quodam modo animaduersione oppressus est. Aut hic locus corruptus est, & pro dictaturæ, Censuræ, est reponendum aut Iulius Firmicus, qui hæc scribit Astronomicorum lib. i. toto errat cœlo. Nam Scipio dictator nunquam fuit.*

LOCVS XXII.

RELIQVVM *est, vt & sententiam eornm refellamus, qui adducti illis Lælij Ciceroniani verbis: sed nescio quo modo in Andria familiaris meus Terentius dixit: Terentium Ciceroni familiarem fuisse dixerunt. Et ostendamus an potuerit Terentius in scribendis fabellis à Lælio, & Scipione adiuuari.*

Prior sententia &si ipsis Lælij verbis satis confutatur, qui de se loquitur: tamen, vt tibi cumulatè satisfaciam, non grauabor rem planiorem facere. Terentius igitur, si Donato credimus natus est an. v.c. 552. mortuus vero est, vt idem Donatus confirmat, an. eiusdem 594. Cicero autem natus est. C. Atilio, Q. Seruilio Capione coss. auctore Gellio lib. xv, cap. xxviij. annis liij. post mortem Terentij. Si hæc vera sunt, non satis etiam videtur probabile Terentium Lælij, & Scipionis opera vti consueuisse in scribendo, cum vtroque natu maior esset. Nam Scipio natus est, vt in vita diximus, anno v. c. 569 quo tempore Terentius sexdecim habebat annos; anno xxxv. ætatis suæ edidit Andriam, cum Scipio esset annorum xix. Lælius autem Scipionem paululum ætate anteibat: vt ex illis verbis in libro de Amicitia colligitur. vt prius introieram in vita, sic prius exire de vita. & si hæc ita se habent, multo minus potuit iis corporis gratia conciliari. quid si Africano Maiori? nam cum Africanus Maior mortuus est, Terentius habebat xvi. annos. sed cuique suum iudicium liberum sit, mihi planè neutra satisfacit opinio.

Africani Minoris, & MAIORIS COMPARATIO.

NON futurum inutile, neque iniucundum, & à re alienam putaui, candide Lector, si quanta maxima possem breuitate, huius nostri Africani Minoris reliquias cum totius vitæ cursu Maioris Africani conferrem, & breuiter ostenderem, eos cum in domestica, tum in bellica disciplina, & in omni Reipublicæ procuratione persimiles fuisse. Quod quidem nemini mirum videri debet. Nam cũ hic Minor Maiorem sibi imitandum proposuisset: adeò se illi similem, in rebus omnibus esse studuit: vt eadem penè sensisse, effecisse, & secutus fuisse videatur. Neque id mihi vitio dari posse arbitror; vt, cum vitam, & res gestas Africani Maioris haud scripserim, hoc tamen susceperim negotii, vt vtrunque conferrem. Nam & acta, vt aiunt, agere mihi videbar, si, quæ à Liuio in primis, & à Plutarcho copiosissimè, & diligentissimè literis, memoriæque prodita fuissent, ea ego tanquam noua, & incognita afferrem, & illis velle rebus opus crescere, quæ facilè ab optimis quibusque peti possent, inepti hominis esse, ne dicam ambitiosi, prorsus existimabam. Primum igitur, si in res vtriusue bellicas intueri volumus, satis constat, ambos fuisse summos, ac præstantissimos belli duces, ac non solum ipsorum ætatis, qua nulla bellicosissimorum hominum maiorem copiam tulit: sed etiam superiorum temporum cuiusuis regum, & Imperatorum pares. Vnde factum est: vt in omnibus certaminibus, quibus Imperatores hostes superauerunt: non labor in ne-

Prior sententia &si ipsis Lælij verbis satis confutatur, qui de se loquitur: tamen, vt tibi cumulatè satisfaciam, non grauabor rem planiorem facere. Terentius igitur, si Donato credimus natus est an. v. c. 552. mortuus verò est, vt idem Donatus confirmat, an. eiusdem 594. Cicero autem natus est, C. Atilio, Q. Seruilio Capione coss. auctore Gellio lib. xv. cap. xxviij. annis liij. post mortem Terentij. Si hæc vera sunt, non satis etiam videtur probabile Terentium Lælij, & Scipionis opera vti consueuisse in scribendo, cum vtroque natu maior esset. Nam Scipio natus est, vt in vita diximus, anno v. c. 569 quo tempore Terentius sexdecim habebat annos; anno xxxv. ætatis suæ edidit Andriam, cum Scipio esset annorum xix. Lælius autem Scipionem paululum ætate anteibat: vt ex illis verbis in libro de Amicitia colligitur, vt prius introieram in vita, sic prius exire de vita. &si hæc ita se habent, multo minus putuit iis corporis gratia conciliari. quid si Africano Maiori? nam cum Africanus Maior mortuus est, Terentius habebat xvi. annos. sed cuique suum iudicum liberum sit, mihi planè neutra satisfacit opinio.

Africani Minoris, & MAIORIS COMPARATIO.

NON futurum inutile, neque iniucundum, & à re alienam putaui, candide Lector, si quanta maxima possem breuitate, huius nostri Africani Minoris reliquias cum totius vitæ cursu Maioris Africani conferrem, & breuiter ostenderem, eos cum in domestica, tum in bellica disciplina, & in omni Reipublicæ procuratione persimiles fuisse. Quod quidem nemini mirum videri debet. Nam cũ hic Minor Maiorem sibi imitandum proposuisset: adeò se illi similem, in rebus omnibus esse studuit: vt eadem penè sensisse, effecisse, & secutus fuisse videatur. Neque id mihi vitio dari posse arbitror; vt, cum vitam, & res gestas Africani Maioris haud scripserim, hoc tamen susceperim negotii, vt vtrunque conferrem. Nam & acta, vt aiunt, agere mihi videbar, si, quæ à Liuio in primis, & à Plutarcho copiosissimè, & diligentissimè literis, memoriæque prodita fuissent, ea ego tanquam noua, & incognita afferrem, & illis velle rebus opus crescere, quæ facilè ab optimis quibusque peti possent, inepti hominis esse, ne dicam ambitiosi, prorsus existimabam. Primum igitur, si in res vtriusue bellicas intueri volumus, satis constat, ambos fuisse summos, ac præstantissimos belli duces, ac non solum ipsorum ætatis, qua nulla bellicosissimorum hominum maiorem copiam tulit: sed etiam superiorum temporum cuiusuis regum, & Imperatorum pares. Vnde factum est: vt in omnibus certaminibus, quibus Imperatores hostes superauerunt: non labor in ne-

gotiis, non fortitudo in periculis, non industria in agendo, neque celeritas in conficiendo vnquam desiderata fuerit: sed omnia singulari virtute, clarissima auctoritate, egregia fortuna gesta sint. Atque illud etiam vtrique tribuendum esse ex historia, nullus est qui non putet: quòd eorum præsentia res omninò florere, augerique videbantur: absentia verò labefactari, ac deteriores in dies fieri. Anno vero decimo septimo ætatis vterque bello maximo, atque acerrimis hostibus sub parentum auspicio, ductuque in militiæ disciplinam, Maior in Galliam Cisalpinam contra Annibalem, Minor in Macedoniam contra Perseum regem potentissimum profectus est, in quibus quidem bellis quisque suæ futuræ virtutis specimen dedit. Maior enim P. Cornelium patrem consulem saucium, ac penè ab hostibus circumuentū, & oppressum ad Ticinum ammem conseruauit. Minor autem in Macedonia fusos hostes adeò auidè, effuseque persecutus fuit: vt summa cum hostium cæde multa millia passuum progressus fuerit: & circa mediam noctem in castra ad patrem redierit. Vtrique iniquissimis Reip. temporibus summo omnium consensu bellici honores dati sunt. Maior enim, patre, & patruo cum duobus exercitibus intra triginta dies cæsis cum mæstu ciuitas, ac propè consilio inops descendisset in campum comitiorum die causa creandi proconsulis in Hispaniam: & adeò de Rep. desperatum esset: vt nemo auderet Imperium in Hispaniam accipere, ex loco vnde conspici posset, professus est se id muneris obiturum: Ita totius populi Romani consensu, ac studio natus annos xxiiii. proconsul est factus, minor autem cum nullus inueniretur, qui Legatus Luculli in Hispaniam ire vellet, in medium prodiit: & quodcunque genus militiæ esset imperatum, id excepturum se dixit. Ita omnium consensu legatus in Hispaniam profectus est. Sed fato quodam factum videtur, vt iisdem in locis virtutem vtrique suam ostendere contigerit. Alter enim in oppugnatione nouæ Carthaginis trium præse iuuenium validorum scutis oppositis (ingens enim uis telorum è muris euolabat) ad vrbem successit. Vr-

bem

bem præterea Illiturgitanorũ aggressus, repulsis sæpe suis ab illius oppidi iuuentute, sibi met conandum, ac periculi partem capessendam ratus, ne suis tot vanis conatibus animus deesset, hostibus verò ob id cresceret: increpita ignauia militum, ferri scalas iussit, & haud mediocri periculo muros subiit. tandem Hispaniam totam pulsis Carthaginiensibus Romano Imperio subiecit. Alter legatus ad Intercatiam barbarum quendam, à quo prouocatus fuerat, interfecit: & in eiusdem vrbis expugnatione omnium primus in murum euasit. & annis decem, & octo post, consul iterũ Numantiam funditus euertit. Illud etiam nescio quomodo fato factum videtur: quòd bis vterque consul fuerit summo populi consensu aduersantibus maximè patribus, primum ante tempus, deinde alter tantũ suo tempore. Maior enim primũ consule fuit an. v. c. 548. ætatis vero suæ xxv. Minor an. v. c. 606. suæ xxxvii. Maior iterum an. v. c. 559. suo 41. Minor an. v. c. 619. suo 50. eandem Africam prouinciam extra sortem habuerunt. Maior tributariã populo Romano Carthaginem deuicto, & fugato Annibale fecit: Minor eandem, Asdrubalis exercitu, atque Diogenis profligato, solo æquauit. ille de Carthagine, & Annibale: Hic de eadem, & Asdrubale triumphauit. Maioris humanitate, atque opera. Massanisa Numidarum rex ad Romanos à Carthaginiensibus defecit, cum ducentis equitibus. Minoris verò exhortatione, ac pollicitationibus Phamæas equitum Libycorũ præfectus cum pari equitum numero in castra Romana transiit. quorum vterque ex eo die strenuæ pro Romanis pugnarit; & operam, & studium ipsis Imperatoribus nauarit, multisque muneribus à Senatu affectus fuerit Ambo in suos milites liberales fuere: ambo de Carthagine triumphum egere auro multo, & argento refertum: & ab Africa deuicta vterque Africanus dictus est. Minor etiam de Numantia triumphauit. Vterque suum habuit Lælium amicum, & in studiis, & rebus bellicis socium, Maior Lælium Africanũ, Minor Lælium cognomento sapientem Lælii Africani filiũ. Vterque suum Lælium Romam cum spoliis hostium victo-

riæ nuncium misit. Maior Africanus L. Scipionis fratris in Asia legatus fuit: Minor in Aegyptum, Syriam, Asiam legatus cum Sp. Mumio, & L. Metello à Senatu missus fuit ad res sociorum inspiciendas. Censores etiam fuerunt post primum consulatum, & in censura multa fecerunt digna memoria. Atque hæc hactenus de disciplina militari. Iam pauca de domestica dicamus. studia pueritiæ vtriusque eiusmodi fuere, vt nulli rei magis operam dederint, quam bonarum artium disciplinis, & in primis Rhetoricæ minor etiam philosophiæ, in quibus quidem studiis, quoniam optimis præceptoribus sunt vsi, ille Catone illo Censorino, & Lælio Africano, hic Panætio, Polybio, & C. Lælio sapiente, ita versati sunt: vt maximam de se expectationem non solum sustinuerint, sed longè etiam superauerint: vnde factum est, vt homines bonos, ac literatos, non solum sūma beneuolētia, ac liberalitate prosecuti fuerint, sed ipsorū etiā familiaritate maximè delectati. Maior vnice dilexit Ennium Poëtam. Minor Terentium. Vtrique omnium consensu tribuebatur, summa facultas oratione benigna multitudinis animos ad se amandum alliciendi: incredibilis facilitas, & humanitas in admittendis hominibus, patientia in audiendis, mira in respondendo alacritas. Erant amicitiarum appetentissimi, & miserorum acerrimi defensores. At pietas in ambobus penè par extitit, in Maiore erga patrem, & L. fratrem: in Minore erga Matrem, sorores, & Q. fratrem. ille patrem è manibus hostium liberauit, Lucioque fratri consulatum comparuit, & Asiam prouinciam, cum illi legari voluit. Hic matrem post diuortium suis aluit copiis: sorores in parum locupletem familiam nuptas, quibuscunque rebus potuit, semper iuuit: Q. fratri integrum patrimonium concessit. continentia, vtriusque, & abstinentia tam domi, quàm foris admirabilis fuit. Neuter enim locupletior est factus ex tot manubiis hostium, in neutro clementia tam in hostes, quàm in suos, est vnquam desiderata. Vtrique dies ad populum dicta fuit, Maiori à M. Nævio Tribuno plebis, vel, vt alii volunt, a duobus Petiliis

Tribunus

Tribunis, Minori à C. Atello Tribuno plebis. quo tempore parem vterque sui fiduciam ostendit. Maior deductus ingenti frequentia ciuium in rostra, capiteque suo corona triumphali imposita, Hac ego, inquit, Quirites die Carthaginem nostras leges accipere iussi. proinde equum est, vos mecum ire in Capitolium ad agẽdum gratias Diis. quo dicto omnis senatus, ordo equester, & cuncta plebs eum comitata est ad omnia templa deorum, desertis in Rostris accusatoribus. Minor, & si reus erat: tamen neque radi, neque non candida vti veste, desiit: neque fuit solito reorum cultu. De morte vtriusque nihil aliud dicam, nisi quòd ciuium ingratorum culpa, atque perfidia alter Linterni sponte moritur: alteri domi vis infertur. Sed vt hæc omnia ad vnam summam conferantur, hi duo celeberrimi duces non tam domesticis virtutibus, quibus magnopere præstiterunt: quàm bellicis artibus, & rerum gestarum gloria digni fuerunt, qui inter se compararentur.

AD LECTOREM.

COMMOTVS aſsiduis meorum auditorum vocibus, Lector humaniſsime, id à me, quod non ſemel, & publicè & priuatim verbis confirmaſſem, Libros ad C. Herenniū Ciceronis nō eſſe, ſcripto vt aliquo teſtatum apud omneis ſtudioſos relinquerem, eſtagitantium, negotium tandem ſuſcepi: idq́; haud ſanè animo libenti. Nam cum probè ſcirem, non defuiſſe doctos homines, qui hanc ita tractarint quæſtionem: vt nihil amplius (vt mea fert opinio) requirendum eſſe videretur; omni prorſus dubitatione ſublata, actum mihi, vt aiunt, agere videbar, etiam ſi noui aliquid afferre poſſem: Deinde viros doctiſsimos ferè, qui vel publicè profitentur: vel aliquid in lucem ediderunt, nobiſcum ita ſentire: vt eiuſmodi labor pro multis, vel ita indocilibus, ita tardis, & imperitis: vt doceri nullo modo poſsint: vel ita in ſententia firmis, ac pertinacibus: vt etiam ſi illis perſuadeas, perſuaderi tamen nolint: eſſet nullo modo ſuſcipiendus. Ego tamen his omnibus difficultatibus meorum auditorum prætuli voluntatem: præſertim cum dicerent, ſibi videri, me aliis quibuſdam, atque illos, argumentis ad rei veritatem,

quam omnes docti, ac boni viri studiosè tueri debent, ostẽdendum vti consueuisse: ita apertis, ita firmis: vt facilè fieri posset, vt & ii, qui propter ingenii tarditatẽ aliter sentirẽt, id, quod est, docerẽtur: & hi, qui nimiũ sunt offirmati omni tandem deposita pertinacia, veritati, quæ sæpe vim magnã solet habere, assentirentur, atque adhærescerent. Addebãt etiam, & pro certò affirmabant, me cum cæteris omnibus studiosis, tum verò vniuersæ huic ciuitati pergratum factu-rum: si ex animis multorum magistrorum, & adolescentu-lorum opinionem tam vetustam, tam penitus insitam euel-lere possem. Qua re cum natura ad benè promerendum cũ de omnibus, tum verò maximè de ciuibus meis propensus fuerim, & ob hanc potissimum causam accersitus in patriã, & in hanc nobilissimam ciuitatem bis iam redierim, vt stu-dia ipsorum hac mea, quantulacunque est, docendi facul-tate iuuarem, adduci potui: vt rectissimè illorum volunta-ti morem gererem: & quid breui scriptione profici posset, experirer. Sed hac tamen lege: vt ad tria tantum eorum, qui libros Rhetoricorum ad C. Herennium esse Ciceronis ad-huc crediderunt, quique id ipsum, editis scriptis, confir-mare conati sunt, firmissima argumenta disputem: & ea dũ dissoluo, ipsos magno in errore versatos fuisse, turpissimè lapsos, nec vim latinorum verborum satis tenuisse ostendã. Cætera vero, quæ ab illis de titulo, de multis scriptoribus aliquo illius operis testimonio tanquam Ciceronis vtenti-bus, de multis locis ex libris de inuentione illuc translatis, de interpretatione eorum verborum: rudia, & inchoata: ex procemio libri primi de oratore, & quibusdam aliis affe-runt: vel quòd maximè puerilia, & ridicula sint, & ab aliis satis confutata: vel quòd nimis longum futurum putarim, & lectoribus molestum, tot nugas confutare: vel quòd dis-solutis firmioribus argumentis, etiam infirmiora euersa in-telligerentur, prudens omittam: & primum omnium tem-pus constituam, quo illud opus scriptum dicatur. Nam om-nes ferè, qui eos libros ad Ciceronem pertinere affirmant,

eos ante vigesimum quartum ætatis annum ab ipso adolesc[en]te conscriptos contendunt. Cum enim viderent, se non sine magno incommodo, tempus aliud statuere posse, id maxime delegerunt, quo se rectè sentire, & à veritate stare ostendere posse putarunt. Sed tantum abest, vt ea constitutio temporis adiuuet illorum causam: vt nihil ei magis contrarium esse possit. Illa enim in primis duo firmissima euertit argumenta, quæ nullo modo dissolui posse putant. Quorum alterum est hoc ex Proœmio primi libri.

C. natus an. post Romam conditā. D C X LVII. ante Christum Citt. Gel. lib. xv. ca. 28.

Et si negotijs familiaribus impediti vix satis ocium studio suppeditare possumus, & id ipsum, quod datur ocij, libentius in Philosophia consumere consueuimus.

Quibus aduersarii nixi verbis affirmant: Ciceronem, vt hoc loco, ita in multis aliis dicere, & conqueri, negotiis atque defensionibus amicorum impediri sua studia: & philosophiæ studiosum esse consueuisse: & vt nobis hanc suam probent sententiam hæc afferunt ex prima Tusculana.

Cum defensionũ laboribus, senatorijsq; muneribus aut omninò, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me Brute, te hortante maximè ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo interuallo intermissa reuocaui.

Et ex eadem prima Tusculana.

Philosophia latuit ad hanc ætatem, nec vllum habuit lumen literarum, excitanda nobis est: vt si occupati profuimus hominibus nostris, prosimus etiam si possumus, ociosi.

Et ex lib. 4. Familiarium.

Non amicorum negotijs, non Reipublicæ procuratione impediebantur cogitationes meæ.

Et ex sexta Philippica.

Omne enim curriculum industriæ, in curia, in amicorum periculis propulsandis, elaboratum est.

De Claris Oratoribus

Studium Philosophiæ nunquam intermissum, & semper auctum, hoc rursus summo auctore, & doctore renouaui.

Hæc isti. quibus tamen neque nobis probant, quod volunt: neque vim, ac potestatem eorum verborum, tenere videntur. Conantur enim nobis probare, his citandis locis, libros ad C. Herennium esse Ciceronis; quòd alibi quoque Cicero dicat, se assiduè versari in defensionibus amicorum, & in studio Philosophiæ, consueuisse. qua in re quot flagitia committant, videamus: tantum abest, vt, quod volunt, assequantur. Primùm dicimus, ex istorum citatione locorum effici rem absurdissimam: Ciceronem scripsisse Tusculanas quæstiones, Philippicas, de Claris Oratoribus, & Epistolam ad Sulpicium ante illud opus ad Herennium: cum tamen, istorum concessu, hoc adolescentulus scripserit nondum natus annos quatuor & viginti: illa verò omnia iam penè sexagenarius, cùm iam oppressa Rep. nihil in foro, nihil in curia agere posset, ne languori sese dederet, ne ocio marcesceret, vt multis in locis testatur, studia Philosophiæ reuocauit: vt etiam eo modo ciuibus suis prodesset. Deinde nusquam in iis, quæ ex Cicerone afferunt, legimus: negotiis familiaribus: sed defensionum laboribus: amicorum negotiis, & amicorum periculis: neque, quod libentius consumeret ocium in Philosophia: sed quod necessitate coactus ad eius studia sese retulerat. Postremò illa verba: negotiis familiaribus: quidam ipsorum affirmant significare defensiones amicorum in causis forensibus: quidam referunt ad negotia familiaria, & domestica. Ego verò totum hunc locũ sic explicare soleo, vt contendam, Auctorem eorum librorum duas afferre causas, quibus a scribendo de Rethorica, tum reuocaretur: vnam, quod esset impeditus negotiis domesticis, suis, propriis, familiæ suæ: alteram quod quicquid de domesticis negotiis dabatur temporis, id totum libentius poneret in Philosophia, quàm in Rhetorica. Hæc enim est illius verbi notio: vt cum iungitur alicui rei anima carenti accipiatur ferè pro domestico, priuato, suo: vt hoc loco: isti verò sibi per suas errant: idem esse negotiis, vel defensionibus amicorum, & negotiis familiaribus, ob vsus verborum latinorum imperitiam, cum longè inter se

differant

differant. Sed fac, nihil differre, fac idem valere. Quæro ex istis Ciceronis tam studiosis: quo tempore Cicero in forum se contulit, & caussas tam publicas, quam priuatas agere cœpit? ignoramus: credimus. nam si id sciissetis, nunquã tam impudenter tot ineptias effutire ausi essetis: sed mirum est me hercule, quam istos Ciceronis acerrimos defensores non pudeat in scriptis illius tam parum esse versatos: vt id ignorent, quod vel mediocriter eruditis est apertissimum. Ego vero, & id, & quibus in rebus versari consueuerit Cicero adolescentulus, paucis, & ordine complectar.

Cum Cicero annum decimum octauum ageret, fuit in exercitu Cn. Pompeii Strabonis: & eodem anno iuris ciuilis studio multum operæ Q. Scæuolæ Auguri dedit. Anno verò decimonono P. Sulpicii Tribuni Plebis quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognouit. Philonique totum sese tradidit admirabili quodam ad Philosophiam studio concitatus. Natus autem annos xx. Moloni Rhodio, & Actori summo causarum, & Magistro operam dedit, & duos de inuentione libros rudes, & inchoatos reliquit. Toto deinde triennio, quo vrbs ferè sine armis fuit, noctes, & dies in omnium doctrinarum meditatione versatus est: & Aratum versibus hexametris conuersum edidit, & Xenophontis œconomicum. erat assiduè cum Diodoto Stoico: à quo cum in aliis rebus, tum in Dialectica exercebatur: sed ita tamen: vt ab exercitationibus oratoriis nullus dies esset vacuus. Commentabatur declamitans, idque latinè, sed græcè sæpius. Cum iam haberet annos viginti sex, venit in forum, & ad causas & priuatas, & publicas adire cœpit, & Quinctium defendit: & anno insequenti pro Sex. Roscio dixit.

An. V. C. 664.
An. V. C. 665.
An. V. C. 666.
An. V. C. 672.
An. V. C. 673.

Hæc Cicero (ne quis me somniare putet) & alia permulta in libro de Claris Oratoribus de cursu studiorum suorũ, ac totius vitæ commemorat. Num igitur erat amicorum negotiis, ac defensionum laboribus ita impeditus, cum nõdum in forum iuisset, nondum amicorum causas defendere cœpisset, vt otium studio suppeditare non posset. Num di-

cemus illud opus in Ciceronem adolescentem cadere posse cum illa verba: negotiis familiaribus: apertissime ostendant, a patre familias in curanda familia maxime occupato, & ab homine ætate iam constanti, & matura conscriptum fuisse? num etiam, ex iis, quæ iam dicta sunt, ii sunt audiendi, qui illa verba: negotiis familiaribus: ad negotia domestica referunt? ecquæ curæ familiares homini adolescenti, & sub patris potestate constituto esse poterant impedimento, quo minus ad arbitrium suum studiis operam daret? Iam planum esse factum arbitror, neque tempus, neque illa verba: negotiis familiaribus: causæ aduersariorum prodesse: immò ita obesse: vt si nobis res esset cum æquioribus, & non tam pertinacibus, vel imperitis hominibus, causa iam esset perorata, nec opus esset, eos, validioribus argumentis vrgere, atque conuincere. Quod quidem, quoniam ita volūt, quam breuissimè potero faciam, & ostendam, quam sit firmum, quod de studiis philosophiæ nugantur propter linguæ latinæ imperitiam.

Patrem in petitione cōsulatus, vel iam consul designatus amisit.

Fatemur quidem, Ciceronē nunquam intermisisse studiū Philosophiæ, semperq; auxisse: sed negamus eum libentius ocium in Philosophia consumere consueuisse, quàm in dicendi facultate. Ego enim diuturna bonorum auctorum lectione, & obseruatione didici, comparatiuum vel sit nomen, vel aduerbium, in oratione semper relatiuè poni; eamque relationem, si non adest esse supplendam: vt hoc loco. nam, vt supra dixi, sic interpretor; & quod datur ocii libentius in philosophia consumere cōsueuimus quàm in Rhetorica, vel in studio Rhetoricæ. Hæc si est vera eius loci interpretatio, Ciceronis illa verba esse nullo modo possunt. nam sexcenta ego possem ipsius Ciceronis afferre loca, quibus probarem, eum iam inde à primis annis, nihil magis curasse, quam studium eloquentiæ, atque id vnum sibi proposuisse, ac dignum iudicasse, in quo elaboraret, & dies noctesque sese exerceret: vt honores, vt opes, vt gloriam sibi compararet. Sed duobus tantum erimus contenti. Hæc in libro de Claris Oratoribus.

Itaque

Itaque cum me, & amici, & medici hortarentur, vt causas agere desisterē: quoduis potius periculum mihi adeundum quàm à sperata dicendi gloria discedendum putaui.

Et in Procemio libri primi de officiis.

Nec vero, inquit, arroganter hoc dictum existimari velim, Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornateque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vendicare.

Cum igitur ex his constet, dicendi studium proprium Ciceronis fuisse, & in eo ætatem consumpsisse: & hic auctor contradicat, se libentius in philosophia consueuisse, quod dabatur ocii, id ipsum consumere: hominis est profecto vel imperitissimi, vel offirmatissimi contendere, ad Ciceronem eos libros pertinere.

Sed videamus an hic aliud quid addere possimus, quod non solum id ipsum confirmet, Ciceronem non esse eius operis auctorem, sed arguat etiam imperitiam, & iniquitatem istorum: qui dum sese Ciceronis, & Herennii nimium studiosos ostendere volunt: reperiuntur vtriusque accusatores imperitissimi. Nam si illa: Tamen tua nos C. Herenni voluntas commouit: vt de ratione dicendi conscriberemus: scripta sunt à Cicerone, vt volunt isti, qui negari potest, quin Cicero negligens, & quodam modo obliuiosus fuisse videatur? Nonne oportuit, cum ante libros de inuentione scripsisset, Herennium nouum eiusdem generis opus petentem, ad id, quod iam ediderat, reiicere? vel certè eius aliquā mentionem facere, & ostendere, cur illo reiecto, nouum, aliquod eiusdem generis opus scriberet? quorum cum nihil faciat, non ne, & negligentiæ ab istis non sentientibus & ferè obliuionis accusatur, dū illa verba ab eo scripta cōtendunt summa pertinacia? Herennio verò quid impudentius, quid ineptius nobis proponūt? qui ab amico noua artis Rhetoricæ præcepta contendat, nulla allata causa (quod appareat) quamobrē non probet libros de inuentione, vel imperfectos? & nouum scribendi laborem amicū suscipere velit?

At certè nec Cicero fuit negligens, nec obliuiosus, cum nihil eiusmodi scripserit: nec Herennius impudens, nec ineptus cum ab eo amico libros de ratione dicēdi peteret, qui nullos eiusmodi antea scripserat: vt non solum totum libri primi procœmium, sed etiam vniuersum illud opus ostendit apertissimè iis, qui non sunt talpa cæciores, & pertinacia pertinaciores. Accedant huc, quæ in eodem proœmio de Græcorum rhetorum arrogantia, improbitate, auaritia, ac infidelitate dicuntur contra Ciceronis consuetudinem. Qui in Procœmio lib. ii. de inuentione, vt mittam, quæ postea scripsit, commendat Græcos artis dicendi magistros, & asserit, omnes in vnum locum se coegisse, & quod quisque commodissimè præcipere visus fuit: se excerpsisse, & ex variis ingeniis excellentissima quæque libasse. Dicant etiam nobis, obsecro, isti tam vehementer Ciceronis amātes, vt huic loco cumulatè satisfaciamus, vnde nam factum, vt illud primi libri procœmium sit breue? secundi longius? tertii breuissimum? quarti verò longissimum? Cur Cicero non seruauit, si hæc ipse scripsit, eandem breuitatē in proœmiis librorum de inuentione, ac cæterorum hac de facultate scriptorum? cur æquam hæc penè habent proportionem iustamque magnitudinem, illa verò ad Herennium minimè? Scio; multa contra responderi posse: sed puerilia mehercule, sed indigna hominibus literatis, quæque vel mediocriter eruditum confutare pudeat. Detur æquus iudex, statuat quidem certè (nisi me mea fallit opinio) id plurimum ad cōfirmandam rei veritatem valere: quòd hi libri non sunt Ciceronis: quòd, qui eos conscripsit, nihil anteà eiusmodi scripserat: addita præsertim tanta orationis dissimilitudine. In qua ostendenda haud multum elaborabo, cum ipsi aduersarii non negent phrasim horum ad Herennium admodum differre à phrasi de inuentione librorum: cum tamen contra fieri oportuisset, si opus vtrunque à Cicerone scriptum fuit, & hoc ad Herennium post illud de inuentione. ad quam dissimilitudinem tuendam in vno Cicerone, vt operis vtriusque scriptore, duas causas, & eas maximè ridiculas

diculas afferunt: vnam, quòd forma dicendi his in libris ad Herennium erat adeò vocum perturbatione, mutatione, detractione, adiectione vitio temporum, & librariorum culpa inuersa, & deprauata; vt ipsi in eo opere vix Ciceronis vultum agnoscerent: & addunt (quod vix feras) sua nũo opera redditam esse suam Ciceroni faciem. Ita me dii ament Lector humanißimè: vt me has pudet ineptias confutare. illud tamen tantum affero: quòd illi quatuor ad Herenniũ libri, ne nunc quidem istorum, & aliorum quoque opera emendati, purgati, & perpoliti, sunt vllo modo cum duobus de inuentione comparandi: emendent, purgent, perpoliant ad arbitrium suum, nunquam efficient, vt accedant ad eorum elegantiam, nitorem, perspicuitatem orationis, & succum. Alteram: quòd dicunt, Ciceronem non semper eodem dicendi genere fuisse vsum; sed subinde mutasse: & ob eam causam in Asiam, & Rhodum nauigasse; ibique multos clarißimos rhetores cognouisse: apud eos, vt reformaretur, se exercuisse; ipsum denique Ciceronem fateri, se inde alium rediisse. Hæc isti ex libro de claris Oratoribus afferunt ad retinendam styli dißimilitudinem. Quæ quidẽ non solum nõ negamus: sed libentißimè, etiam &, id quòd verum est, ingenuè fatemur, Athenas iuisse: ibique renouando philosophiæ studio sex menses consumpsisse: post totam Asiam cum summis oratoribus peragrasse. At quo tempore? at quam ob causam? num vigesimo quarto, vel quinto ætatis anno? minimè. Sed post dictam causam publicam pro Sex. Roscio, aliasque multas, & post quam biennium in causis versatus fuerat: hoc est, cum ageret vigesimum octauum annum. Isti tamen contendunt, Ciceronem scripsisse libros ad Herennium ante vigesimum quintum annum, ante quam iuisset in forum: quo quid inconsideratius? Causa verò exeundi Roma, fuit: vt remißione, & moderatione vocis, & mutato genere dicendi, & vitæ periculum vitare posset, & temperatius dicere. Isti tamen, ò ridiculũ genus hominum, illam consuetudinis dicendi mutationem ad stylum tantum, & ad formã orationis referunt: ò portentum

An. V. C. 673. Ciceronis 27.

An. ætatis 26.

tum inauditum: vt homo Romanus latinæ linguæ pater in Græciam latini sermonis mutandi causa proficiscatur: & inde (quod maxime portentosum dicas) rudior, impolitior, & siccior redeat. Hanc rem tam absurdam confiteantur isti Ciceroniani necesse est, si vt ipsi volunt, Cicero scripsit illud opus. Sed ipsum iam audiant Ciceronem, vt me nihil comminisci cognoscant: stantem à me contra istos suos oppugnatores potius, quam defensores: qui de Claris Oratoribus hæc de se, suisque studiis commemorat.

An. V. C. 674. ætatis suæ 28. *Sed cum censerem remißione, & moderatione vocis, & commutato genere dicendi, me, & periculum vitare posse, & temperatius dicere: vt consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque cum essem biennium versatus in causis, & iam in foro celebratum nomen meum esset, Roma sum profectus: cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiæ nobilißimo, & prudentißimo philosopho fui: studiumque philosophiæ nunquam intermissum, à primaque adolescentia cultum, & semper auctum; hoc rursus summo auctore, & doctore renouaui.*

675. Cicero. 29. *Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem, & non ignobilem dicendi magistrum studiosè exerceri solebam. Post à me Asia tota peragrata est cum summis quidẽ oratoribus, quibuscũ exercebar ipsis lubentibus: quorũ, & princeps Menippus Stratonicẽsis, meo iudicio tota Asia illis tẽporibus disertißimus: & si nihil habere molestiarũ, nec ineptiarũ Atticorũ est: hic Orator in illis numerari rectè potest. Aßiduißimè autem mecum fuit, Dionysius Magnes: erat etiam Aeschylus Gnidius, Adramitenus Xenocles: hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus Rhodum veni, meque ad eundem, quem Roma audieram, Molonem, applicaui, cum auctorem in veris causis, scriptoremque præstantem: tum in notandis, animaduertendisque vitijs, & instituendo, docendoque prudentißimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, vt nimis redundantes nos, & superfluentes iuuenili quadam dicendi impunitate, & licentia reprimeret: & quasi extra ripas difluentem coerceret. Ita recepit*

An. V. C. 676. ætatis 30.

me

me biennio post non modo exercitatior, sed propè mutatus. Nā & contentio nimia vocis reciderat: & quasi referbuerat oratio, lateribusque vires, & corpori mediocris baitus accesserat.

Hæc Cicero de causa eundi in Græciam, & in Asiam, & de genere dicendi ibi mutato, non de latina locutione, vt isti somniant. Reliquum iam est, vt tertium ipsorum firmissimum argumentum aggrediamur, hoc est, vt in arcem causæ ipsorum inuadamus; & eam facilè, & eorum telis euertamus: sed quæ nam ea est? hæc ex primo libro.

Tullius hæres meus Terentiæ vxori meæ xxx. pondo vasorum argenteorum dato, quæ volet.

Tota spes vincendi aduersariorum hôc in loco posita est. affirmant enim nihil esse in toto illo opere, quod apertius id esse Ciceronis ostendat. Nos verò contra putamus, nihil esse, quod Ciceronis non esse, magis conuincat. Primum, quòd hominis imperitissimi, & lauream, vt aiunt, in musta ceis quærentis omninò fuisset, exemplo in ea re vti domestico. Deinde, quòd nullus adhuc, quod sciam, auctor probatus in aliqua arte tradenda id fecit; nonne etiam lege cautum est, nequis in re sua domestico vtatur testimonio? postremò, quî mihi probant isti, Ciceronem ea ætate, qua volunt, eos scripsisse libros, Terentiam vxorem iam habuisse, & ex ea Ciceronem filium suscepisse, ac testamentum fecisse? si non possunt, cur audent mutire? cur homines ridiculi rident eos qui id negant? & non temere? Nos autem ex ipso Cicerone didicimus, quando Cicero filius natus est: & ex eo facilè coniici posse affirmamus, quibus temporibus vxorem Cicero duxit: his enim verbis claudit primam Epistolam lib. primi ad Atticum.

L. Iulio Cæsare, C. Marcio Figulo consulibus filiolo me auctum scito salua Terentia. Scripta fuit illa Epistola an. v. c. Sexcentesimo octuagesimo nono L. Iulio Cæsare C. Marcio Figulo consulibus. natus tum erat ipse Cicero annos tres, & quadraginta: vt ex his etiam verisimile sit, Cicero nem post trigesimum annum vxorem duxisse. Quæ quidem si vera sunt & isti vera dicunt, necessariò dicendum est, eos

libros à Cicerone post omnes orationes, quæ primo volumine continentur, fuisse editos. quod si absurdissimum est, & tam falsum, quàm quod falsissimum: si demonstratum est istos propter imperitiam vsus latinorum verborum malè sentire: & totum illud prooemium apertissimè ostendere, à quouis alio potius, quàm à Cicerone fuisse scriptum: si probatum est, quod; etiam si detur, negotia familiaria significare defensiones amicorum: per tempora tamen non potest Ciceroni tribui illud opus, cum nondum ad agendas causas in foro accesserit: si denique genus orationis illius operis copiam Ciceronis, & elegantiam non refert: dent iam tandem manus, seque in errore adhuc versatos fateantur isti peruicaces, & nobiscum affirment: illud opus Ciceronis non esse: sed præcepta dicendi, esse optima, & digna, quæ in scholis quotidie explicentur, & adolescentibus ediscenda proponantur, qui breui in dicendi facultate proficere student, & aditum faciliorem patefacere ad Ciceronis de eadem facultate libros: vnde perfectam sibi eloquentiam comparare possint. Qui vero sit eius operis auctor, alias fortasse statuemus.

FINIS.

Errata Sigonii.

CAROLVS Sigonius vir in omni antiquitate Romana versatissimus, ac de rerum gestarum & memoriæ veteris ordinis cognoscendi studiosis optimè meritus permulta cum alibi, tum in Commentario in Fastos de hoc nostro Scipione scripsit: sed à nostris ita diuersa; immò ab Historiæ veritate ita abhorrentia: vt ea nullo modo dissimulare potuerim sine vel negligentiæ, vel imperitiæ, vel timoris suspitione, ne par pari referretur: cum id tantum absit, vt recusem: vt etiam magna sim ei gratiam habiturus, qui me errasse (id quod facilè fieri potuit) sine orationis acerbitate ostenderit: vel denique non sine aliqua existimationis iactura: nec enim sum tam rerum imperitus: vt non videam, quanta nominis celebritate, atque auctoritate Sigonii premar: vsuque venturum fuisse, nō intelligam: vt, qui vtriusque nostrum scripta legissent, meque non solum à Sigonio diuersa, sed interdum etiam contraria commemorare vidissent: statim me somniare, Sigonium verò historiæ deum esse, dicturi fuerint. Quam pa-

tiatur.

tiatur, obsecro, Sigonius, me primum meam institutam scribendi rationem persequi: deinde me iam tandem existimationi, pro qua retinenda, & conseruanda non labori, non vigiliis, non sumptui peperci: quamque ipse nuper, vt exponam suo loco, violare, vt se contra Robortellium virum literatissimum, mihique amicissimum, publico scripto non dubitauerit, vt par est, consulere. Quã tamen in re ita & animo, & orationi moderabor: vt æquus lector, me non ira, non inuidia, non maleuolentia vlla commotum, sed veritatis illustrandæ studio, honorisque mei tuendi necessitate impulsum facilè iudicare poterit. quod hoc ordine fieri posse putaueram. vt primum, quæ Sigonius de Græcis & præsertim ex Appiano sumpsit, afferrem: deinde Appiani verba transcriberem: tertio loco, quo modo fuerant conuertenda, & quid in iis non probarem, ostenderem. Sed quoniam, hic noster Impressor, typorum Græcorum penuria laborat, Græca omittere cogimur. Hæc igitur Sigonius ex Libyco Appiani ad an. DCIIII.

1 At vero Scipio Aemilianus, qui tribunus militum M' Manilio ad quartam legionem venerat, cum Pœnos, cognito consulum consilio, suos ita disposuisse audisset, vt alii armati Romanorum impetum sustinerent, alii inermes ligna, & lapides in eos ingredientes, ex loco superiore coniicerent, maximum quod Romanis militibus iminere periculum prouidebat, sibi esse propulsandum censuit. Itaque cum cohortes suas in plures partes distribuisset, easque nõ procul à muris ex interuallo constituisset, datis mandatis, effecit, vt non eos solum in vrbem irrumpere: sed illos etiam, qui lacessentibus instare hostibus cuperent, à certamine cohiberent. Hec Sigonius ex Appiani, vt dixi, Libyco. præter illa pauca. Qui tribunus militum M' Manilio ad quartam legionem venerat. ex sexto de Rep. Ciceronis huc translata, sed Appianus longè aliter rem exponit. quem nos ita vertimus.

Etenim quædam intus area conspiciebatur ad pugnam apta, vbi Carthaginienses, collocatis hominibus partim in

fronte

fronte armatis, partim post hos cum lapidibus, & lignis, multis etiam circa ædes, quibus area cingebatur, dispositis, hostes, vt irrumperent, expectabant: Qui magis etiam irritati, quòd ab hominibus inermibns contemnerentur, audacter in eos impetum fecerunt. At Scipio, qui paulopost Carthagine capta, Africani cognomen inuenit, tum tribunus militum, se continuit, suisque cohortibus in plures partes diuisis, & iis iuxta murum ex interuallo collocatis, & Romanos ingredi in vrbem prohibebat, & ingressos, qui à Pœnis, vndique irruentibus, extrudebantur, excipiebat, atque conseruabat.

In Sigonio multa redundant, nonnulla etiam maximè necessaria desiderantur, ordo Appiani non seruatur. à quo Scipio audiuit, Pœnos ita suos dispofuisse? quis hoc dicit? immò videbat, quo modo erant dispositi. nec video cur scribere debuerit: in eos ingredientes ex loco superiore cōiicerent: cum in Appiano nihil sit eiusmodi. nec ego dixissem: datis mandatis: cum dari mandatum ei (nisi fallor) dicatur, qui id alibi, non vbi est is, à quo mandatum accipit, curat. illud verò totum: sed illos etiam, qui lacessentibus instare hostibus cuperent, à certamine cohiberent: probare non possum. non enim Pœni lacessebant, sed lacessiti se defendebant: nec fuisset prudentis tribuni cohibere à certamine suos, qui premerentur ab hostibus.

Sigonius.

Maioribus animis Pœni sumptis, summa vi ex vrbe silentio noctis egressi, castra Romanorum infesta redderent.

Nos sic.

Pœni autem audacius vrgebant Romanos, noctúque partim armati, partim inermes asseres secum allatos proximæ Manilii fossæ imposuerunt: vallumq; conuellere cœperunt.

Illa Sigonii verba: summa vi ex vrbe egressi: non sunt ex Græcis, nec vlla necessitas ea cogebat addere. νυκτὸς, reddidit: silentio noctis: cum noctis silentium apud Latinos certū noctis tempus significet, & pro nocte intempesta, ponatur. Græcum autem verbum nullum certum tempus statuat;

Præterea

Præterea Appianus, quo modo Pœni redderent infesta castra Romana exposuit: Sigonius autem verbis paucioribus, sed latius patentibus id sibi faciendum non putauit.

Sigonius.

Scipio è portis castrorum eggressus iis, quæ longius à prælio aberant, cum impetum in Carthaginienses fecisset, eos tum repentina eruptione adeo exterruit; vt extemplo castra Romanorũ reliquerint, & intra mœnia se receperint.

Ita habent Græca.

Scipio è castris per auersam portam, vbi nullus erat hostis, cum equitibus egressus est, circumuectusque Carthaginenses perterruit. illi verò in vrbem sese receperunt.

Versio Sigonii, & si nimis luxuriat: tamen ex ea non posſis cognoscere, pedibus, an equo Scipio sit egressus è castris. propterea quòd in ea desiderantur σὺν ἱππεῦσι. cum equitibus. è portis castrorum etiam scripsit: quasi Scipio è multis, non ex vna eggressus fuerit.

Sigonius

Paucis etiam post diebus cum Carthaginenses Romanorum nauium præsidium inuasissent, simulque ciues in vrbe ad arma conclamassent, Scipio Manilio se, quòd clamoris causam ignoraret, castris tenente, magno animo, trepidantes cohortes suas educit, tum quosdam cum accensis præire facibus iubet, non vt per noctem acie dimicaret, sed vt illis tumultuosius omnia peruagantibus, maiorem speciẽ multitudinis offerret, atque terrorem hostibus incuteret. quo facto hostes perterriti statim nauium expugnatione omissa in vrbem refugerunt.

Nos.

Carthaginiensibus noctu classis præsidium inuaserunt: & tumultus magnus, ac varius erat, tollentibus vna clamorem in vrbe de industria ad incutiendum Romanis terrorem, Carthaginiensibus. Manilius autem exercitum in castris continebat, vt qui in illius mali ignoratione, versabatur. Scipio vero equitum turmas timore perculsas facibus incensis eduxit, simulque præcepit: ne cum hostibus in

nocte

noćte congrediantur: ſed circumcurrant cum facibus, & ſpeciem multitudinis præ ſe ferant, hoſtibuſque irruentibus terrorem ſine intermiſsione incutiant. Quo facto duplici metu Carthaginienſes in vrbem fugiunt.

In Sigonio illa ſunt ſuperuacanea. magno animo. omiſſa nauium expugnatione. nec ego ſcripſiſſem, expugnatione, ſed oppugnatione. nec eſt redditum διχόθεν à duobus partibus. ἱππέων ἴλας. reddidit cohortes. nec eſt in Appiano: præire facibus.

Sigonius.

Aſdrubal poſtquam variè vtrinque prælio dimicatum eſt, ſuas in caſtra copias, vbi à Romanis legionibus, nihil accipere detrimenti poterat, ſibi reducendas, nullamque Romanis copiã dandam eſſe pugnæ putauit, ratus id quod res monebat. Romanos inopia cõmeatus ex iis locis moueri ſe coactos ſibi in ipſo flumine traiiciendo occaſionem ad eos adoriendos vel maximam daturos.

Appianus.

Manilio, qui iam flumen tranſierat, fit obuius Aſdrubal cædeſque magna erat vtrinque, & Aſdrubal in locum munitum curſu ſe ſe recepit, vbi nihil detrimenti à Romanis pati poterat, obſeruabat, vt Romanos abeuntes aggrederetur.

Quam multa redundent in verſione Sigonii vides candide Lector. φόνος ἦν πολὺς ἐξ ἑκατέρων. vertit. vario vtrinque prælio dimicatum eſt. τὸ φρούριον. caſtra. contra illius vocabuli notionem.

Sigonius.

Scipio autem cum rem Romanam ſummum in diſcrimen adductam videret, haud ſibi moram interponendam ad ſuos quocunque modo ſubleuandos ratus, ſatis vt in re trepida potuit, ſalutare conſilium cæpit, ad trecentos equites, quos ſecum habebat, aliis, quos maximè potuit conuocatis, omnes in duas partes diſtribuit.

Sic Appianus.

Sed Scipio trecentos equites, quos circa ſe habebat, & alios quotquot colligere potuit, in duas partes diſtributos celeri curſu in hoſtes immiſit.

Q Et

Et mehercule, si tam copiosè rem explicasset Appianus infinita volumina confecisset. sed dicat Sigonius, quid intelligat, per rem Romanam. num in paucorum cæde consistebat Imperium Romanum?

Sigonius.

Post quam in castra peruentum est. Appianus. ἕως ἐστρατοπέδευσαν. quæ nam castra intelligit Sigonius? dicat ipse.

Sigonius.

Cum autem ad eũ collem, in quo cohortes obsidebãtur, peruenisset, cliui summa contento cursu superat, sic vt tantũmodo vallis inter se, & hostes intercederet, inde omnia contemplatus in Pœnos, qui iam acrius Romanos obsidione vrgebant diuersis è partibus impetum facit.

Appianus.

Cum autem ad eum collem, in quo cohortes obsidebantur, Scipio peruenisset: alterum è regione cursim occupauit, angusta valle diremptum. Libyci vero omnibus viribus præmebant obsessos. Ap. ἀλλὰ περιέδραμε δι' αὐτῶν ὑπὲρ τοὺς πολεμίους. Sed transcurrit per radices vtriusq; tumuli supra hostes. malè Sigonius dixit, in Pœnos impetum facit: cum is dicatur impetum facere in aliquem, qui recta in eum fertur, & armis cum eo contendit. malè etiam salutem petere: quod propriè dicitur de eo, qui pugnando eò deuenit, vt illi aut fugiendum sit, aut in hostium manus veniendum, aut moriendum.

Sigonius.

Fuga salutem petere contenderunt. Appianus. διέφευγον ἀκόσμως. diffugere turbatis ordinibus. Appianus, quo modo diffugerint Pœni vno aduerbio ἀκόσμως ostendit. Sigonius omisit.

Sigonius.

Vt

Vt verbis ab eo suis sepulturam cadaueribus peteret. Petere sepulturam alicui, est, nisi fallor, petere, vt aliquis concedat: vt cadauer alicuius possit sepulturæ mandari. At Scipio captiuum misit rogatum Asdrubalem, vt ipse sepelliret, vel sepelliendos curaret.

Sigonius.

Sed plebem etiam ei ita conciliarunt, vt is proximis comitiis consul a compluribus tribubus diceretur.

Si hæc gesta sunt anno V. C. DC IIII. & Scipio consul fuit an. V. C. DCVI. quo modo Sigonius dicit, Scipionẽ proximis comitiis consulem creatum fuisse, cum proximis comitiis consules creati fuerint Sp. Postumius, & L. Piso? Præterea hic dicit, â compluribus tribubus consulem fuisse dictum: infra vero, vniuersi populi consensu. hæc enim ad annum DCVI. scribit. Scipio vniuersi populi consensu cõsul declaratus est.

Sigonius ad an. DCVI.

Vt cui vellet, mandare, cui nollet abrogare magistratum suo iure posset. *Appianus*.

Populus precari nõ desistebat, vociferans, se legibus Tullii, & Romuli factum fuisse comitiorum arbitrum, & posse leges ad ea pertinentes, vel antiquare, vel ratas habere.

Non video quo modo possit populus, si eum non mandat, abrogare magistratum.

Sigonius.

Drusus Scipionem post se debere sortiri prouinciam contendebat, populus autem reclamans, & mandandarum etiam prouinciarum ius suum esse dicens Scipioni Africam, ac totum bellum sine sorte commisit.

Appianus.

Et ipsum collega Drusus Libyam sortiri secum postulabat, donec vnus è Tribunis eum docuit, præficiendi quoque prouinciæ populi iudicium esse, & populus Scipionem delegit.

Non memini, me legisse, sortiri prouinciam post collegam. nec quo modo id fieri posit diuinare queo.

Sigonius.

Tum Piso educto iam ex hybernis exercitu Carthaginis partem eam, quæ continentem spectat, oppugnabat.

Appianus.

Calpurnius autem Piso oppugnabat oppida mediteranea.

Sigonius.

Militibus egregiè laborantibus vrbem ingredi conabatur. Dum Sigonius breuis esse hoc loco præter consuetudinem laborat, ita fit obscurus, vt quid narret, non intelligatur. Sic Appianus. Quidam militum audacter in murum ascenderunt, sed Carthaginienses contempta paucitate portam ad eas rupes ferentem aperuerunt: & in Romanos impetũ fecerunt: at Romani fusis, fugatisque Pœnis in vrbem vna cum illis per portam irruperunt. Militibus, inquit, Sigonius egregiè laborantibus. pro strenuè operam nauantibus. quod mihi est inauditum. reliqua consideret æquus lector.

Sigonius.

Nuncios statim ad principes Vticensium mittit, qui eos quanto in periculo sit, quantaque cõmeatuum penuria conflictetur, edoceant, eos è vestigio, vt sibi subsidio sint, rogẽt. Appianus narrat, Mancinum literas misisse, non nuncios, his verbis. Scipio circa mediam noctem ea legit, quæ Mancinus scripserat. dicit etiam Sigonius, Scipioni tertia ferè vigilia nunciata fuisse ea de Mancino. ego nõ puto mediam noctem, & tertiam vigiliam idem esse.

Sigonius.

Ab adolescentibus Vticensium, qui per ætatem poterant, commeatum ad naues comportari iubet.

Appianus.

Scipio iussit statim per præcones conuocari ad mare iuuentutem Vticensium. Non video, cur Sigonius scripserit: qui per ætatem poterant. Si erant adolescentes, cur non poterant cõmeatum ferre? sed Appianus dicit, id oneris senioribus à Scipione fuisse impositum.

Erecti

Sigonius.

Erecti super stramenta. Appianus. vt erecti starent super foros.

Sigonius.

Mancinus quingentos, quos solos in armis habuit, duobus hostium millibus à fronte opposuit.

Mancinus, inquit Appianus, orbe facto; solis quingentis, quos armatos habebat, circundedit inermium tria milia.

Sigonius.

Iamq; vulnere accepto à muris pulsus profligari videbatur. Appianus, Vulneratus autem Mancinus, & in angustum compulsus, iam per mœnium prærupta præcipitabatur.

Sigonius.

Hanc cum adolescens quidam audacter ascendisset, accitis propere aliis, ab ea ad muros vrbis hastis, asseribusque traiectis pontem facere instituerunt

Adolescentes, inquit, Appianus, in turrim audaces ascẽdere fecit, qui iaculis è muro custodibus expulsis, ligna, & asseres ex interuallo iniecernnt, & per ea in muros transgressi in Megara descenderunt.

Sigonius.

Scipio autem cum Megarorum campum angustum, atque arboribus obsitum, ac rubis, & vepribus impeditum conspicaretur. Sigonius supra loquens de Megaris, qui, inquit, locus est vrbis amplissimus: hic vero, campum angustũ appellat. Sed Appianus hæc habet.

Nam Megara hortis, & arboribus æstiuos fructus ferentibus erant referta, maceriis etiam, & sepibus viuis, aliisque sentibus, & riuis flexuosis interfluentibus abundabant.

Sigonius.

Excruciatos interfecit. Appianus. omnes adhuc viuos per rupes præcipitauit.

Sigonius.

Reliquas fossas ex quibus in vrbem despectus esset, vallo firmauit, ac per tria millia passuum muro sepsit. cuius altitudo pedes duodenos supergressa est, profunditas dimidio amplior fuit.

Ea

Appianus.

Ea vero parte, quæ Carthaginem ſpectabat, murum excitauit xxv. ſtadiorum longitudine, altitudine pedum duodecim. sigonius, τῷ δὲ ἐς τὴν καρχηδόνα ὁρῶσι. conuertit, reliquas foſſas, ex quibus in vrbem deſpectus eſſet. ſed quæ illa fuerit profunditas muri dimidio amplior. dicat ipſe. vt etiam quo modo ex foſsis poſsit eſſe deſpectus in vrbem. nã ſemper credidi deſpectum ſignificare proſpectum ex ſuperiori loco in inferiorem, auctore Cæſare lib. vii. erat, inquit ex oppido Alexia deſpectus in campum. sed videat etiam sigonius quomodo potuit Scipio ſepire foſſas muro, cum ſepire ſit circundare. Cicero lib. xv. familia. Vallo, & foſſa circundedi, ſex caſtellis, caſtriſque maximis ſepſi. dicat præterea, ex quo auctore ſumpſerit. altitudo muri ſupergreſſa eſt pedes duodenos. Vides ne Lector humaniſsimè, vt flagitia ferè verba æquant?

Sigonius

In medio turrim excitauit, & ſuper ipſam quadratum è ligno propugnaculum ſtatuit.

Appianus.

In medio turris erat altiſsima, cui tectum è ligno teſtudinatum impoſitum fuerat.

Sigonius.

Paruis lembis. Appianus φορτίδας. naues onerariæ.

Sigonius.

Sed vt poſtridie alacrius ad dimicandum redirent. Appianus. ſed vt rem in diem inſequentem differrent.

Sigonius.

A maioribus Romanorum nauibus occupati, cum progredi non poſſent aggerem petierint.

Appianus.

Vnde maiores Pœnorum naues ſubſequentes portus introitu prohibitæ fuerunt, & ad aggerem confugerunt.

Parua Carthaginienſium nauigia, quæ prima fugere cæperant obſtruxerant os portus ita, vt maiora, quæ ſubſequebantur, portum intrare non potuerint.

Car-

Sigonius.

Carthaginiensibus quidem consistentibus, & leuis nauigatio, & facilis pugna Romanis erat. cum autem regrederentur difficili grauiorum nauium suarum agitatione, magna sæpè incommoda à circumcursantibus Pœnis accipiebant.

Appianus.

Romanis facilis erat impetus, & pugna cum nauibus stantibus: sed receptus ad suos propter nauium longarum conuersionem tardi, atque difficiles. vnde eadem paticbantur incommoda, quibus affecerant hostes.

Quo modo poterant Pœni circumcursare, quos supra consistere dixit?

Sigonius.

Illi enim longis funibus cum suas naues inter se constrinxissent, magno tum in hostes impetu ferebantur, prælio vero commisso, id pugnabant, vt firmissimis funibus in hostium puppes iniectis eorum naues arctissimè religarent, earumque celeritatem hoc modo retardarent, quos deinde secuti cæteri magno periculo euaserunt. Dii boni, quæ portenda hic narrat Sigonius? Aliter Appianus. Ancoras, inquit coniecerunt ex longo interuallo in pelagus: harum funibus longissimis nauium puppibus alligatis, impressionem in hostes remigio faciebant, & commissa pugna, retrocedebant, naues à pupibus funibus ipsis retrahentes: iterum magno impetu, pulsuque remorum in Pœnos ferebantur, rursus eodem modo retro naues agebant.

Dicat, obsecro, mihi aliquis rei nauticæ peritus, quo modo quinque naues funibus constrictis inter se magno impetu possint ferri in hostes. Doceat, quam facilè possent iniicere funes in puppes hostium, & eas arctissimè religare, quasi aliqui essent hirci, aut boues.

Sigonius.

Scipio postridie mane aggerem aggressus, cum infirmum admodum propugnaculum id esset, quod portis iminebat arietibus, aliisq; machinis admotis partem muri deturbauit.

Scipio autem exorta luce aggerem aggreſſus eſt (erat enim opportuna munitio ad portum infeſtum reddendum) & Loricæ partem admotis arietibus, aliiſque machinis deiecit.

Non video, vnde nam Sigonius coniecerit illud ſuum propugnaculum portis imminere, &, quod mireris, pluribus portis.

Sigonius

Carthaginienſes nocte è muris ad ipſas munitiones Romanorum incendendas erumpunt. cum autem ad eas propius accedere nequirent, omni aditu terra, mariq́ue præſepto, nudi facibus extinctis, ne conſpecti præuenirentur, natantes exierunt, ad eaſque delati ignem intulerunt.

Appianus.

Carthaginienſes nocte eruptionem fecerunt in machinas Romanorum, non ii quidem terra, cum nullus pateret aditus: non nauibus, cum ibi mare vadoſum eſſet: ſed nudi cũ facibus extinctis, ne à longe conſpicerentur, mare ingreſſi ſunt, qua nemo ſuſpicatus fuerat: horum partim ſummis pectoribus extantes progrediebantur, partim natabant. qui vbi ad hoſtium machinas peruenere, & incenſis facibus conſpecti ſunt, atrox pugna commiſſa eſt.

Reliqua tu lector iudicabis. ego quæram tantum ex Sigonio ſi omnis aditus terra, mariq; præſeptus erat, cur infra dicit, eos natantes exiiſſe? præuenirentur, puto, non eſſe propriè poſitum.

Sigonius.

Scipio equo accurrens, ac terrorem mortis illis iniiciens qui terga dediſſent, plurimos conſeruauit.

Appianus.

Scipio timens foras obequitabat cum equitibus iuſsis, ſuos, ni fugere deſiſterent, cæderent, & fuerunt, quos percuſsit, & interfecit: donec complures neceſsitate coacti in caſtra incolumes rediere.

Sigonius, vt omittam intempeſtiuam breuitatem, dicit equo. Appianus, μετὰ ἱππέων. cum equitibus. Sigonius qui terga dediſſent. Appianus, εἰ μὴ λήξαιεν τῆς φυγῆς, niſi

fugam

fugam sisterent. nam iam cæperant fugere. Sigonius plurimos conseruauit. Appianus. οἱ πλείους διεσώθησαν, ἐς τὸ στρατόπεδον. plures incolumes in castra redierunt.

Sigonius ad an. DVII.

Cum plures esse in Africa Scipio comperisset, qui Pœnos cõmeatu, cæterisque rebus iuuarent, eos sibi de medio tollendos statuit. itaque ad eorum motus comprimendos, militibus in diuersas partes in hyberna dimissis, ipse in Diogenem quem Asdrubali fauere audierat, Nepherim versus per stagnum contendit.

Appianus.

Scipio statuit Pœnorum copias. quæ erant in agro è medio tollere, vnde illis commeatus submittebantur, dimissis igitur aliis aliò ex suis militibus ipse Nepherim cõtra Diogenem quendam, qui Asdrubalis adiutor erat, per stagnũ nauibus est profectus, iusso C. Lælio terra eodem maturare.

Appianus non dicit in Africa, sed in agro Carthaginiensium, neque ego intelligo. qui fuerint illi motus, ad quos cõprimendos milites Scipionem misisse Sigonius dicit. & aliud est è medio tollere, aliud comprimere motus, nec dimisit milites in hyberna Scipio, sed ad oppida expugnanda, & in deditionem accipienda. vt probabo si opus erit.

Sigonius

Duabus turribus ad Nepherim collapsis.

Diogenis, inquit, Appianus, vallo, quod erat inter duas turres, colapso, vel diruto.

Sigonius.

Qua re Afri, qui intus erant, perculsi, cum multo plures hostes, quam qui cõspiciebantur, adesse putarent, iamq; Diogenis castra, quæ ipse cum leui præsidio reliquerat, in hostium potestatem venisse non ignorarent, in fugam coniiciuntur.

Appianus.

Et cum primi iam intus essent, Afri, re statim animaduersa, maiorem multo numerum, quam qui conspiciebatur, adesse putantes, in fugam sese coniiciunt.

R Omnis

Omnis Sigonii error in eo est, quod putat: Scipionem tum Nepherim oppugnasse: & cum supra dicit, qui intus erant, intelligit, Nepherim, cũ tamen Scipio castra Diogenis oppugnaret. & quis dicit Diogenem reliquisse castra cum leui præsidio? nonne erant illa Diogenis castra in quibus illi erant Afri, & tum sunt capta?

Sigonius. Duabus turribus ad Nepherim collapsis, locũ sibi insidiis datum esse Scipio arbitratus, mille delectos equites in insidiis post Diogenem locat, ii, qui a tergo dispositi erant, vt mandatum eis fuerat, vallum, ne suspicante quidem quoquam, aggrediuntur.

Appianus. Diogenis vallo, quod erat inter duas turres, collapso, Scipio illuc accessit, & mille delectos milites post Diogenem collocauit; ii mille, qui post Diogenem in insidiis collocati fuerant, de improuiso, & præter Afrorũm opinionem vallum, vt illis imperatum fuerat, audacter inuaserunt, idque conuellere, atque transcendere cœperunt.

Scribit Sigonius, Scipionem mille delectos equites in insidiis collocasse, & hos vallum, ne suspicante quidem quoquam, aggressos fuisse. quis vnquam audiuit equites aggredi vallum? ergo non equites, sed pedites fuere.

Sigonius. Qua victoria, cum complures præterea Libyæ vrbes ad eum defecissent, ipse potissimum ad Carthaginis expugnationem accensus est.

Appianus. Hæc autem victoria maximè contulit ad expugnationem Carthaginis.

Sigonius. Id autem præsentiens Asdrubal Cothonis partem nocte succendit, ratus ea parte, se ex improuiso in Scipionis exercitum inuasurum, atque eo quidem consilio ex vrbe cum lectissima militum manu eggressus prælium fortissimè cum Scipione committit. interim C. Lælius a tergo per ambitum Cothonis nauibus circumuectus ex altera parte lõge aliter, quam Pœnus putauerat, magno clamore sublato, in eos impetum facit.

Appianus. Asdrubal verò partem Cothonis quadratam cõbussit, ea spe, vt eam quoque Scipio occupare conaretur

-rentis

intentis igitur in id animo Carthaginiensibus, Lælius clam rotundā ipsius Cothonis partē inde auersā ascendit, & sublato, vt in victoria fieri solet, clamore, Pœni perterriti sunt.

Asdrubal, auctore Sigonio, Cothonis partem succēdit, vt ea parte ex improuiso inuaderet: tamen non ex ea parte Cothonis eggreditur, sed ex vrbe. quî ista cohærent? vnde habuit Sigonius, vt scriberet, Lælium nauibus circumuectū? quî poterat Lælius in hostes, muro intercedēte, impetū facere? Tu lector reliqua ex coniectura scripta à Sigon. perpēde.

Sigonius. In omnes partes passim fugam capessunt eos fugientes insecutus Scipio, partim cæcidit, partim cæpit, partim in vrbem se coniicientes vix mortis periculum euitarūt.

Seriò ne, an ioco agit, hic noster Sigonius? ne viuam lector humanissimè, si vel vnū eiusmodi verbū est i Appiano.

Sigonius. Scipio commeatum omnem, qui non procul aberat, intercepit.

Appianus. At Scipio muro potitus, qui Cothonem cingebat, forum ei propinquum occupauit.

Sigonius. Vbi illuxit, facta in muros vrbis impressione, qua parte conciderant, vrbem frustra retinentibus Pœnis ingreditur, cum grauioris armaturæ militum quatuor millibus, irruptione eius in vrbem, magna Carthaginiensium pars in Birsam confugerat, & ex ea pugnabat.

Dii boni quid est hoc? ita me Dii ament Lector cādide, vt cū scripta huius hominis lego, mihi somniare videor. supra de captis Megaris hæc scribit. Carthaginienses omnes se repente contulerunt in arcem tam ii, qui in vrbe erant, quam ii, qui foris in vallo consederant. hîc dicit magnam partem eorum in Byrsam confugisse, & ex ea pugnasse. dicat, obsecro, quocum pugnabat? cum Romanis? minimè. nondum vrbem cæperant, ne dum Byrsam oppugnarent. illa duo tantum verba ex Appiano sumpsit, vbi illuxit, reliqua omnia sua sunt. cum impressio sit aciei impetus in aduersariorum aciem, sine auctore dixit, facta impressione in muros, supra dicit, vrbem ingreditur. infra, irruptione eius in vrbem, quasi idem sit ingressus, & irruptio.

Sigonius. Prima ædificia sibi occurrentia deiicit. *App.* Romani primas ædes expugnarunt. *Sigonius*. Tum iussu eius tribus partibus illato incendio reliquus in vrbe exercitus accersitus est. Appianus. Ac tribus simul, atque eodem tempore vicis ignem inferri iussit.

Sigonius. Ita patefactis Birsæ portis. Appianus. Patefacta ab ipsis angusta porta antemurali. Sigonii sunt hæc. Transfugæ autem cum propter impositum arci præsidium, locum non esse eruptioni viderent. & hæc. Asdrubal paulatim se suorum è concilio subduces, cum sibi salutem extremis vrbis temporibus quoad posset consulendum putauit; Sigonius, infinita penè maximè necessaria non attigit; nec pauciora non necessaria addidit ex coniectura.

Sigonius. Asdrubal autem paulopost sibi necem consciuisse à multis traditum est.

Appianus. Hoc quidem genere mortis vxorem Asdrubalis periisse dicunt, quo ipsum Asdrubalem oportuit.

Sigonius. Misit in Siciliam alias naues. Appianus. ἐς δὲ σικελίαν ἔπεμπεν. in Siciliam misit. Valerius lib. v. cap. pri. literas misisse scribit, idē Cicero de prouinciis consularibus.

Sigonius. Inde prædam omnem militibus præter aurum argentumque, & insignes statuas dispartiuit. *Appianus*. Scipio per aliquot dies exercitui permisit, omnia diripere, præter aurum, aut argentum, aut donaria.

Sigonius. Argenti quater millia quadringenta & septuaginta millia pondo præ se eum tulisse scribit Plinius. verba Plinii lib. xxxiii. cap. xi. sunt hæc. Africanus sequens cum de Pœnis triumpharet, quater millies cccc. lxx. M. pondo transtulit. Sigonius pro transtulit, dixit, præ se tulit.

Sigonius. Ita Carthagine, Africaque in potestatem redacta Africani cognomen sibi, vt auus etiam eius fecerat, vindicauit. Vindicare propriè est, quod punire, quod vlcisci. in Sigonio positum est, pro assumere sibi, pro vendicare. Sed fac idem significare, quod assumere, & vendicare. Africanus Maior nunquam, quod legerim id cognominis sibi attribuit. Liuius lib. xxx. Africani cognomen milita-

ris

ris prius fauor, an popularis aura celebrauerit, an ficuti felicis Syllæ, Magnique Pompei patrum memoria cæptum ab assentatione familiari fit, parum compertum habeo. hæc Liuius. At nihil erat, vt Africanus Minor sibi eiusmodi cognomen arrogaret, cum id haberet hæreditarium: & ante etiam euersam Carthaginem Africanus appellaretur.

Sigonius in scholijs in Fragmenta in Somnium Scipionis.

Plebs autem cum Scipionem eum pro commodis sociorum contra sua pugnare animaduerteret, cui bis ipsa ante tempus consulatum mandasset.

Scipio bis consul fuit primum ante tempus, deinde suo tempore, vt Lælius Ciceronianus, vt alios mittam, dicit in libro de Amicitia his verbis. Quibus consul fuit, primum bis ante tempus, deinde sibi suo tempore Reipub. pene sero.

Sigonius ad an. DCXIX.

Africano Hispania Fuluio Sicilia euenit. & sex versibus infra. Factus ergo, inquit, magna populi voluntate, maiore Reipub. ab eo gerendæ spe Scipio consul cum bellum Numantinum extra sortem, vt etiam ante Punicum gerere iussus esset, animũ ad belli apparatus necessarios applicauit.

Euenire, & extra sortem mihi prorsus contraria videntur. euenire enim in hanc sententiam nusquam legi sine sorte. Cum enim dicit, Africano Hispaniam Fuluio Siciliam euenisse, intelligimus eos eiusmodi prouincias sortitos fuisse, & sorte Scipioni Hispaniam euenisse, & Fuluio Siciliã. quod sexcentis historiæ locis possem confirmare.

Sigonius ad annum DCXIX.

Non est, quod id quisquam *Valerii sententiæ repugnare* arbitretur. est enim absens accipiendus pro eo, qui non petendi causa in campum descendisset, & omnino, qui non peteret. quo modo sæpe locutum esse Dionysium, & Liuiũ docui in Scholiis Liuianis.

Idem in Scholijs in Fragmenta Ciceronis.

Delegere iterum absens consul. expone absentem, id est, non petentem. sic enim sæpe Dionysium, & Liuium locutũ esse ostẽdi in Scholiis Liuianis. Qui enim dici potest Scipio-

tum

tum abfuiſſe, cū certū ſit, ex Valerii lib.viii.cap.x.quæſtoriis comitiis, cum Q. Fratris filiū in campū deduxiſſet cōſulem eū eſſe factū? Lælius quidem etiā apud Ciceronem in Dialogo de Amicitia, Scipionem nunquam petiiſſe confirmat.

Bis idem repetit, de abſente, reſtat vt videamus, an idem doceat ī ſcholijs Liuianis quo nos reijcit, in quibus hæc ſcribit.

Non eſt prætereundum hoc in loco, quin dicendi genus hoc, quod multos ſæpe, in primis autem Glareanum torſit, explicetur. id eſt, quid ſit apud Liuium abſentem conſulem creari. non enim eum ſignificat tantum, qui abeſt ab vrbe: ſed etiam eum, qui cum in vrbe ſit, abeſt à campo, in quo tamen comitia creandi magiſtratus cauſa habeantur. Sic loquitur lib.iiii. Plebs Tribunos plebis Sex. Tempanium, A. Sellium abſentes fecit. Hos verò ex caſtris in vrbem cum conſule reuerſos paucis ante verſibus tradidit. & hoc libro ſupra. Conſul ex dictatura factus M. Valerius, non petentē atq; adeo abſentem creatum tradidere quidam. Sic hoc loco. Q. Fabius, & P. Decius facti conſules ſunt, cū in campo non adeſſent. Ap. Claudius prætor cum non ſolū in cāpo, ſe ne in vrbe quidem tum, ſed in Hetruria verſaretur. Hoc aūt ita eſſe, apertè docet Dioniſyus lib.ix, de Ap. Claudio conſule abſente facto, id eſt, vt ipſe interpretatur, qui in campū non deſcenderat. Ἄππιον Κλαύδιον πολλὰ ἀντειπόντα, καὶ οὐδὲν εἰς τὸ πεδίον ἐλθεῖν βουληθέντα ἕνεκα τῶν ἀρχαιρεσιῶν, οὐδὲν ἧττον προβουλεύσαντες, καὶ ἐψηφίσαντο ἀπόντα ὕπατον.

Hæc Sigonius, in quibus mihi contrarium potius docere, quàm idem videtur. tribus enim Liuii locis, & vno Dionyſii probat apertiſsimè, abſentem creari, non eum tantū ſignificari, qui abeſt ab vrbe, ſed eum etiam, qui cum ſin vrbe ſit, abeſt tamen à campo. Hîc verò, & in Scholiis in Fragmenta dicit, abſentem accipiendum eſſe pro eo, qui non petendi cauſa in campum deſcendiſſet, & omninò qui non peteret. Deſcendere in campum, & abeſſe à campo, mihi videntur contraria. & tamen dicit ſe idem docere. Præterea dicit ſæpe Dionyſium ita locutum, cum tamen vnum tantum afferat locum. Dicat etiam, cur Dionyſium, & Liuium ſcribit, & non Liuium, & Dionyſium?

Sigonius ad an. DCX. *Ap. Claudio Q. Metello cos.*

His consulibus (vt opinor) P. Scipio Africanus à Senatu legatus in Aegyptum, Siriam, Asiam, Græciamque ad regũ, ciuitatum, & gẽtium animos perspiciendos cum L. Metello & Spurio Mummio missus est. quam legationem ante censuram, Panætio præceptore comite, Africanum obiisse scribit Cicero in Lucullo, & libro de Republica. vi.

Hoc ipsum conatur confirmare in Scholiis in Fragmenta Ciceronis pag. 92. duabus rationibus, auctoritate Ciceronis, qui in Lucullo legationem ante censuram Africanũ obiisse dicit: & verisimili coniecturã, quòd L. Metellũ virũ consularem ei nõ adiunxissent, cũ moris esset, vni consulari legato duos non consulares adiungere: at si post censuram misissent, L. Metellum iam consularem non addidissent. & addit: Hoc aũt ideirco dico, nequis temere Valerio assentiatur, qui lib. iiii. cap. iii. Scipionem scribit, post duos consulatus, & duos triũphos hoc legationis officio esse functũ. Nam quod hoc in loco Cicero censurã legationi præferat, id orationis cõmoditas videtur vel defendere posse, vel excusare.

Primùm dicimus Sigonium sibi non constare, nam in cõmentario in Fastos dicit, Ciceronem in vi. de Rep. scribere Africanum obiisse eam legationem ante censuram. in Scholiis verò post censuram. Deinde ex rationibus, quibus nititur altera ridicula est, altera in constans. nam quis eum sine risu audire potest, qui dicat Ciceronem orationis commoditate ordinem historiæ perturbasse? quòd altera sit inconstans, ex eo apparet, quod is mos adiungendorum duorum non consularium vni legato consulari, non est seruatus, vt ex multis Liuii locis colligitur, quos proferam, si opus fuerit. Ad hæc, quis non putet, iis potius esse credendũ, atque assentiendũ, quæ Cicero scripsit adhuc animo, ac memoria vigens, quàm iis, quæ iam grãdis natu, ætate affecta, & viribus, & animi, & corporis infirmis? Adde etiam tempora Reipublicæ turbulentissima, adde domesticas molestias. Nam libros de Republica, vt colligitur, ex epistola xiii. lib. i. & ex v. lib. iii. ad Q. Fratrem,

&

& ex xiii. lib. iiii. ad Atticum, scribere instituit in Cumano an. V. C. 699. ætatis suæ 53. & eodem anno, vt arbitror, edidit. Lucullum verò an. V. C. 708. Republica iam occupata. Cum enim dominatu vnius Cæsaris omnia tenerentur, nihilque aliud, vt ipse multis in locis testatur, agere posset, ad philosophiam se retulit: & præter cætera Lucullum scripsit. vt omninò verisimilius sit eum iis de caussis quas attuli, memoriæ vitio lapsum, quam tum, cum de Republica scripsit. Quare & si in vita hanc legationem reiecimus in an. 618. V. C. hic tamen fatemur, nihil certi de anno statui posse. quòd autem post censuram legationem obicerit, hoc audacter affirmamus ex Valerio, Floro, Iustino, Strabone, Plutarcho, Gellio, Athenæo. Verba Sigonii supra hæc sunt: Nam quòd hoc in loco Cicero censuram legationi præferat. Genus dicendi mihi prorsus inauditum. paulo etiam ante loquens de Scipionis accessu ad Massanissam. Qui inquit, eundem Scipionem paucis antè mensibus in iisdem tectis recepisset. dicendum fuit; iisdem tectis, aut in eadem tecta. Quoties autem Scipio ad Massanissam iuerit, disputabimus, si ita Sigonio videbitur. Ego enim ter illuc Africanú accessisse in vita scripsi Sigonius bis in Scholiis in Frag.

Sigonius. Magnam prætereà seruorum manum armauit, amicis quoque quingentis quos secum educeret, ex omni nobilitate delectis. hæc Sigonius ex libro de rebus in Hispania gestis à Romanis cum Carthaginiensibus. *Appianus.*

Et clientes Roma, & amicos quingentos eduxit, quos in turmam conscriptos philonilem appellauit. id est amicorum turmam.

Non video cur Sigonius, magnam, addere debuerit: nec vnquam credidi, πελάτας hîc significare, seruos, & cur seruos potius, quàm liberos armaret? cuiusnam erant illi serui, vt eorum armandorum facultatem haberet? dicat ipse cur etiam addiderit, ex omni nobilitate, & an credibile sit (nihil enim eiusmodi est in Appiano) Scipionem habuisse omnem nobilitatem ita amicam, vt ex ea quingentos iuuenes deligere posset.

His

Sigonius. His autem, ac reliquis necessariis rebus apparatis, partem exercitus ad quatuor millia hominum Fabio fratri tradidit, ipse ante eum cum reliquis copiis in Hispaniam ire contendit.

Appianus. Omnes, qui erant ad quatuor millia, ducendos fratri Buteoni tradidit, ipse cum paucis in Hispaniam ad exercitum contendit.

πάντας. Sigonius vertit, partem exercitus. ὀλίγοις. Reliquis copiis. Ego vero intelligo, Scipionem ire contendisse in Hispaniam tantum cum paucorum, vt fieri solet, comitatu & quatuor millia fuisse, quos Romæ scripserat.

Sigonius. Eò verò cum venisset, non protinus in hostes se intulit, vt eos tanquã imparatos circumueniret; quod exploratum haberet, nunquam id genus hominum adeò ocio, luxuriaque diffluere, quin ipsa naturæ suæ ferocitate apparatus aliorum facilè superaret.

Hæc omnia sunt Sigonii, & omnino superuacanea, & particula, Quin, pro, *vt*, aduerbio apostatico, & pro non, nusquam me legisse memini: si per apparatus intelligit hostium copias, non propriè est locutus, nam hostes, vel hostium copiæ superantur.

Sigonius. Quod genus belli, ac Numantinorum vires, quantæ essent non ignotas haberet, verum interea frumenta eorum incenderet, & agros ipsos perpetuis populationibus infestos faceret. cum autem vastatis agris castra sibi propius vrbem putaret esse admouẽda, duo esse itinera, quibus eò perueniri posset, inueniebat; vnum angustum, atq; difficile, alterum quanquam multo superiore longius, tamẽ & facilius, & expeditius.

Appianus. Adhuc considerans ipsorum genus belli, opportunitatem ipsius, & impetum Numantinorum, quò conuerterent, quæ verò post exercitum erant ea omnia, vastabat, frumentum adhuc viride metebat, vbi vero hæc demessa fuerant, & vlterius progredi oportebat, via, quæ Numãtiam per planitiem ferebat, breuis erat,

Illa verba ἐς πρόσθεν ἰέναι βαδίζειν reddidit. cum autem vastatis agris castra sibi propius vrbem putaret esse admouenda. cũ sententia Appiani videatur esse, quòd Scipio, vastatis agris post se cogebatur, vlterius progredi. quòd ĩ agris vastatis, non satis commode potuisset exercitum alere. Ego non video, cur duo esse itinera dixerit, & addiderit, angustum, difficile, facilius, expedi ius. cũ nihil eiusmodi habeat App. *Sigonius.* Quod timendum sibi esse diceret, ne si angustiore via exercitum duceret, repentinam in se hostes eruptionem facerent, iumentis plaustris, & impedimentis reliquis implicatum, neque ea de causa satis vel ad pugnandum, vel ad pedem referendum paratum. quod si illi fecissent, se, nec si vicisset, magnum quæstum facturum, nec, si victus esset, nisi cladem incredibilem accepturum. *Appianus.* Ille dicebat, se reditum timere, quòd tum hostes essent expediti, & erumperent ex vrbe, & in vrbem redirent, nostri vero onusti redeunt, vt à frumentatione, defessi, & iumenta, & plaustra agunt, & sarcinas ferunt difficileque prorsus, & dispar esset certamen. Victi enim magno in periculo versaremur, vincentes rem neque egregiam, neque quæstuosam faceremus.

Hic etiam dicit, angustiore via. non erat illa via angustior, sed minus tuta propter causas, quas cõmemorat. & prætérquam quòd inuertit ordinem Appiani, dicat Sigonius, quare ductus scripserit, cladem incredibilem accepturum. non ne Scipio vinci potuisset sine incredibili clade? si igitur tam multa de suo addit, cur tertio quoque verbo se ex Appiano sumpsisse dicit? *Sigonius.* Rutilium Rufum cum delecta equitũ manu, qui eorũ incursiones contineret, immittit. *Appia.* Scipio vero Rutilium Rufum, iussit quatuor equitũ turmas capere & hostes infestantes reprimere. Quæro primum ex Sigonio, cur non posuit numerum equitum, vt Appianus. Deinde cur addidit, delecta. postremò eam molestiam, quam hostes Romanis exhibebant, nõ puto appellari potuisse, incursionem. Nam incursio pertinet potius ad eos, qui vastandi, ac depopulandi causa faciunt incursiones, quàm ad eos, qui alienas populationes vellent impedire.

Sigonius. Duci autem prudenti in primis eiusmodi habēdā rationem esse, vt nullo vnquàm tempore; nisi aut monēte occasione, aut necessitate vrgente certaret. neque .n. turpius, quicquam in re militari posse cōtingere, quam si quid Imperator eiusmodi cōmisisset, vt sibi dicendū esset nō putarā.

Appianus. Stultum esse periclitari ob res paruas. & eum Imperatorem esse negligētem, qui ante occasionem pugnat eū vero esse bonū, qui sola vrgēte necessitate periculū subit Hoc est proprium Sigonii in hoc suo cōmentario; vt quod pluribus eget, id ipse paucissimis explicet: quod paucissimis, pluribus, & vt necessaria omittat, superuacanea, & non necessaria scribat.

Sigonius. Cumque ad locum venisset equitatum in duas partes distribuit, eumque ab vtraque parte signa inferre in hostes iubet, iactisque iaculis, gradum sensim, quo ad se cum reliquis copiis coniungerent referre.

Appianus. Et vbi insidias inuenit in duas partes equites diuisit, & vtrique ipsorum parti imperauit: vt vicissim irruerent in hostes, iactisque simul telis ab omnibus, statim retrocederent, non in eundem locum, sed semper pedetentim aliis à tergo se applicarent, pedemque referrent.

Imperauit Scipio vtrique equitatus parti, vt modo hæc, modo illa impetum faceret in hostes. non memini me legisse inferre signa, de equitatu. dicit ab vtraque parte, quæro, à dextro an à sinistro latere? à tergo, an à fronte?

Sigonius. Moturo interim ex Vacceis castra, Scipioni nūciatur flumen ad traiiciendum difficile in medio situm esse.

Appianus. Scipioni vero castra mouenti, indeq; discedēti fluuius erat in medio transitu difficilis, atque limosus.

Situm de flumine semper labenti, puto dixisse cōtra vsum linguæ latinæ. Deinde, non reddidit ἰλυῶδης, quo causa cōtinetur, quare flumen esset transitu difficilis

Sigonius. Ibi aquarum inopia multos effodere puteos coactus est, in quibus plerunque cum aqua amarior inueniretur, pars iumentorum siti enecta est.

Appianus. Noctu iter faciens propter sitim, & puteos effodiens; quorum plerique amari inueniebantur.

Omisit illa verba, νυκτὸς πτούλινον δὲ τὸ ἄλφιτ. & sine causa. illa verò ὡς τὰ πλεῖστα, Plerumque, reddidit. quod ad tempus refertur, vt auctore Sigonio, Appiani sententia sit, in puteis, vt plurimum, non semper, aqua amarior inueniebatur, cum tamen sit, in maiori parte puteorum aqua inueniebatur amara, non in omnibus. Amarior etiam pro amara dixit sine causa.

Sigonius. Inde traiicens per fines Cauceorum. Appian. καὶ Καυκαίους παρώδευσεν. Per fines Cauceorum iter faciens. traiicere propriè est, transportare, transuehere, transmittere, & ad maria, flumina, & eiusmodi pertinet, non ad iter terrestre.

Sigonius. Equites autem pauci agros incursionibus prædarentur.

Appianus. Οἱ δὲ περιίππευον οὐ πολλοί. Pauci verò equites pagum circumequitabant.

Sigonius. Eo tempore accidit, vt Numantinis, sese ex vrbe proripientibus, sæpè pugna lacesseretur. Item infra, ex qua parte signum datum fuisset se proriperent.

Appianus. Numantinos autem frequenter exeuntes ex vrbe, & ipsum ad pugnam prouocantes contemnebat.

Proripientibus, vsus est sine auctore, & præter verbi significationem.

Sigonius. Cumque idcirco à nonnullis nimiæ quasi tarditatis argueretur, id potissimum respondebat, se à matre sua Imperatorem genitum esse, non bellatorem.

Hæc non sunt in Appiano, & tamen infra dicit. hæc App.

Sigonius. Ea causa fecit, vt literas per omnes prouincias & socias ciuitates dimitteret: à quibus auxilia peteret. quæ cum ad diem conuenissent.

Appianus. Numantinos cum statuisset obsidione circundare, literas ad socios misit, quibus descripsit, quos mittere eos oportebat. qui ubi venerunt, eos, diuisit in plures partes.

Dicit Sigonius Scipionem dimisisse literas per omnes prouincias, & socias ciuitates. Ergo per omnes prouincias Asiæ Africæ, & Europæ. Deinde negamus latinè dici dimittere literas

literas per prouincias, & per ciuitates negamus in verbis Appiani esse vllum tempus veniendi constitutum.

Sigonius. Quod si ab erumpentibus hostibus operæ forte prohiberentur, se interdiu purpureo velo, noctu ignibus fieri certiorem iussit.

Appianus. Atque præmonuit, vt si hostes essent molesti, signum efferrent, interdiu purpureũ quidem velum in hasta longa: noctu verò ignẽ. Fatebor me à Sigonio aliquid didicisse, atq; debebo: si me docuerit, latinè dici posse, fieri certiorem velo, & ignibus. ineptus Appianus, qui sine causa addidit ἐπὶ δόρατος ὑψηλοῦ: prudens Sigonius, qui ea contempsit.

Sigonius. Stagnum aggere valido circumdedit. ò miram hominis breuitatem.

Appianus. Et stagnum mœnibus conuinctum, cum muro circundare non posset, aggere muro, & crassitudine, & altitudine pari muniuit, vt esset hic etiam pro muro.

Hæc omnia quatuor illis verbis Sigonius complexus est, & longè paucioribus mehercule, quàm oportuit.

Sigonius. Hoc apparatu ita clausa omni ex parte à Scipione Numantia erat, vt nemo egredi, neque ingredi terra inuito illo posset. quæ de suo adiderit tu lector vides. cum ego nihil afferam ex Appiano.

Sigonius. Qui se vndis obruentes. sic reddidit κολυμβηταὶ vrinatores. obrui vndis apud Latinos est, vndis absumi. *Ouid.* Obrutus insanis esset adulter aquis.

Sigonius. Parique ratione viros in muris ex interuallo disposuit, qui omnium quæcunque generentur, clamore edito, eoque inde ab aliis deinceps excepto, & proximis tradito certiorem, se repente facerent, iis vero, qui in turribus erant edixit, vt siquid sciri opus esset, id signo dato denuntiarent, quæ verò certius ab se cognosci oporteret, ea vt per nuncios indicarent.

Appianus. Nuncios crebros constituit in tota munitione, qui & noctu; & interdiu alii ab aliis sermonem exciperent, & quæ fierent, ea se docerent. iis verò, qui erant in

turribus

turribus, imperauit, siquid fieret, ex prima turri laborante signum proferre, & id ipsum reliquas omnes erigere cum primam, id extulisse vidissent: vt hostium quidem motum quam primum ex signo cognosceret, & quod certum, & exploratum esset, ex nunciis.

Hæc omisit maximè necessaria Sigonius. πυκνοὺς, πᾶν, νυκτός τε καὶ ἡμέρας. ἐκ πρώτου τοῦ πονοῦντος. καὶ τὸ αὐτὸ πάντας ἐπαίρειν, ὅταν τὸν ἀρξάμενον ἴδωσι. Discerem ex eo libenter, cur viros potius scripsit, quàm nuncios, in muris potius, quam in muro, vel in munitione, cur ex interuallo, addidit, cur λόγον, est interpretatus, clamorem, & non sermonē. præterea non dicit Appianus Scipionem edixisse iis, qui in turribus erant, vt per nuncios indicarent: sed illa particula, ἵνα, ostendit causam finalem, quamobrem Scipio collocauerit, & nuncios in munitione, & iis, qui erant in turribus edixerit, vt, siquid mouerent hostes, id elato signo statim significarent. Nam τὸ ἀκριβὲς refertur ad illud ἀγγέλους ἐπιστεύετο δὲ κίνημα, ad κατὰ δὲ πύργον &c. Deinde, facere certiorem aliquem omnium clamore mihi est inauditum.

Sigonius. Rhetogenes quidam extitit inter Numantinos longe & audacia, & fortitudine princeps, qui periclitanti patriæ vltimis eius temporibus auxilium ferret, is comitibus quinque, quos in suam sententiam pertraxerat, totidēque famulis, atque equis assumptis noctis silentio spatium illud, quod inter vrbem, & munitiones erat cum traiecisset scalis secum allatis munitiones superat.

Appianus. Rhetogenes autem vir Numantinus cognomento Caraunius Numantinorum virtute præstantissimus cum amicis quinque totidemque, & seruis, & equis, nocte obscura, & nubilosa, præteriit non sentientibus hostibus id spatii, quod erat inter vrbem & munitiones scalam ferens cōpactilē, propere intra munitiones ꝓsiluit & ipse, & amici.

ἄριστος ἐς ἀρετήν. longè & audacia, & fortitudine princeps reddidit. Quî potuit eodē tempore in Rhetogene esse audaciam vitium, & fortitudinem virtutem? Hæc superua

canea

nea. Qui periclitanti patriæ vltimis eius temporibus auxilium ferret. λαθών. præteriit: ἐν νυκτὶ συνηφεῖ: noctis silentio vertit. pro nubilosa, & obscura. πηκτὴν, neglexit, sine quo genus scalæ, quam secum tulerit, intelligi non potest. de verbo, traiecisset, idem dicimus, quod supra, significare, transportare, transuehere, & esse nautarum.

Protinus singulas Areuacum vrbes adit, simulque eos docet, quanto res Numantinorum in periculo sit, videndũ eis diligentius esse, ne similis ad eos casus recideret. Hæc oratio nullius populi animos permouit, nisi Lucensis. quæ ciuitas à Numantia quinq; millia passuum distat. cuius cum iuuentus omnis subsidio Numantinorum esset intenta maiores natu veriti, nequid praui adolescentum consiliis detrimenti acciperet, confestim Scipionem certiorem faciũt, ea de causa Scipio hora noctis octaua magna manu sine impedimentis accurrit, & ante lucem vrbem exercitu circumsedit, simulque petiit, vt iuuentutis principes in potestatẽ sibi dederentur. Ciuibus eos euasisse dicentibus, se bello ciuitatem persecuturum esse demonstrat, qua de causa traditi sunt ei iuuenes ad quadringentos.

Appianus. Ad Areuacorum vrbes contenderunt cum infulis & supplicum velamentis orantes, vt Numantinis cõsanguineis ipsorum opem ferrent. Areuocorum quidam statim eos abire iusserunt, tantum abest, vt Numantinis morem gerere voluerint. Lucia vero ciuitas potens erat, quæ ab Numantia stadia trecenta distabat. Huius ciuitatis Iuuentus Numantinis fauebat, & ciuitatem ad societatem cum ipsis ineundam inducebat. sed Seniores Scipionem ea de re clam certiorem fecerunt. Atque Scipio octaua noctis hora re cognita cum expeditis militibus stantibus statim iter ingressus est: primaque luce, vrbe Lucia exercitu circundata petiit iuuentutis principes, & , quoniam dicebant eos ex oppido sese eiecisse, oppidanis per præconem denuntiauit, se vrbem direpturum nisi homines sibi traderent. qua re illi perterriti ad quadringentos iuuenes adduxerunt,

Omisit

Omisit Sigonius, ἱκετηρίας, quasi nullam vim haberent ad permouendos animos, addidit de suo illa. simulque eos docet, quanto res Numantinorum in periculo sit, videndũ eis diligentius esse, ne similis ad eos casus recideret. hæc neglexit. ἀλλ' εἰδὼς ἀπεπέμπον διδόντε. quibus causa continetur, qua non permouerit. τριακοσίους σταδίους. vertit, quinque millia passuum. καὶ τὴν πόλιν ἐς συμμαχίαν εἰσῆγον, non reddidit, quibus continetur altera causa, quamobrem maiores natu ea de re Scipionem admonuerint. Neque dicit Appianus, Scipionem octaua noctis hora eò accurrisse; sed octaua noctis hora rem cognouisse, certiorem factum fuisse. aliter dixit Cæsar, se bello persecuturum ciuitatem, ac Sigonius de Ciuitate iam exercitu circumsessam.

Sigonius. Quorũ Scipio cũ paucos ad triũphũ se posuisset. πεντήκοντα, habet Appianus, quinquaginta.

Habes, candide Lector, non omnia (permulta enim tum ad hunc nostrum Scipionem, tum ad res alias pertinentia mihi reseruaui, vt si sit opus, semper recens in arenam descendam) sed bonam partem eorum, in quibus à Sigonio dissentio: vel quæ potius ille contra veritatem Historiæ scripsit. tempus iam esse videtur: vt ostendam, quàm sint à veritate aliena, quæ de me scripsit in secundo Patauinarũ disputationum, ad hæc, quæ illi fuerant à Robortellio obiecta verissimè. Vis doctissimè literator, vt edam insulsam illam tuam versionem orationis Demosthenis in Philippum, quæ Mutinæ impressa est, & errata tam multa, quæ Bendinellius Lucensis vir eruditissimus, & optimus collegit & in Dialogi formã redegit multò sanè meliorem, quàm tu in illo tuo insulso libello præscripsisti: certè tibi mos à me gerendus est, transmittam ad impressores, vt quamprimum ab omnibus legi posѕint. Meministi insulse, vt te coegit Bendinellius, cum suum libellum edidisset, quo Scipionis vita continetur ex antiquis auctoribus collecta, turpiter tacere: & cum illius scripta suppillasses, vti soles semper, iudicio multorum damnatus, non erubuisti quidem, nam erubescere

nunquam

nunquam didicisti; sed ingemuisti, & frontem percussisti; quod tibi technà non profuisset, ulla. his ita Sigonius. Habeo, inquis, orationem à te de Græco conuersam. fieri potest. annos enim natus, opinor, viginti, memini, me nescio quid tale, sed sine nomine edidisse. Hæc à Bendinellio, inquis, reprehensa est, quid hoc reprehensionis sit, nescio. illud quidem scio Bendinellium hominem esse ingeniosum, & doctum, sed me tamen ab eo, cum me multum ætate antecederet, ante annos ferè xviii. diligenter esse auditum: quod non ad eius contumeliam dictũ velim, à quo me plurimi fieri; ex literis quibusdam eius ad Simonẽ Simonium, Lucensem missis animaduerti. Historiam de rebus Scipionis, inquis, à Bendinellio sumpsisti, non puto Bendinellium hoc esse dicturum, ne te quidem si meum cum Bendinelli Commentario edito, compararis. hoc quidem possum verè dicere, idque clarissimo iuuene, & omni virtutis laude cumulatissimo Bernardino Lauredano patritio Veneto teste, hanc vnam Historiam Petro Francisco Contareno viro eruditione, & iudicio singulari adeò quondam fuisse probatam: vt hoc vno nomine me dignum, qui in tui locũ Venetiis subrogarer, quamquam admodum iuuenem, iudicarit. Hæc Sigonius pro se aduersus Robortellium. quæ siquis paulò diligentius, & consideratius legat, facilè animaduertat, Sigonium non vera loqui, sed quoquo modo potest, suæ causæ inseruire, seque in me optimè de se meritum ingratissimum ostendere. quod quidem causa fuit: vt anno proximo superiori ad VI. Id. Ma. has ad eum literas nostra lingua scriptas dederim.

ECCELLENTE M. CARLO.

POICHE con nuoua, & segnalata ingiuria colla Stampa à perpetua memoria publicata hauete voluto rinouare la memoria dell'ingiurie, con lequali in Modona già violaste la nostra stretta amicitia, io mi sono in tutto risoluto, se questa non emendate di modo, che io ne resti sodisfatto, far conoscere al Mondo la verità del fatto; & che voi non foste giamai, ne hoggi siete atto ad insegnarmi, ma che fu si bene, & è il contrario. Hora il modo di correggerla, & emendarla pare a me, che questo esser possa. Che voi con publico, o priuato scritto di vostra mano testifichiate si, che io vi vdii quei pochi giorni, che voi sapete, non per bisogno, che io m'hauessi d'imparare da voi, a cui era stato Maestro amoreuole tutto quel tempo, che M. Lodouico Monti, vostro in quel tempo Maestro, dimorò in Roma, & a me lasciò la cura, & il gouerno della Scuola sua: ma si bene per fauorirui, per mantenerui la promessa, & insieme il beneficio mio, essendo stato, come sapete, con M. Lodouico Casteluetro, causa principale, che voi hauessi, & accettassi quel carico: & che non solo io per quelle cause vi vdii, ma che ancora, vedendoui abbandonato da ogn'altro, con buona quantità de gli scolari, & vditori miei ciò feci. I quali però non lasciai molto tempo perseuerare per i vostri mutati costumi, & attioni poco lodeuoli. Perche dicendomi voi, che desideraui per vostra essercitatione leggere in casa l'oratione in difesa di Archia Poeta, & pregandomi, che infine a sei, ouero otto ne lasciassi venire ad vdire; tutto da me per amarui troppo, & troppo fauorirui, cortesemente impetraste. Ma voi molto ben grato, & ricordeuole de' fauori, de benefici fattiui, & dell'amicitia nostra, fra pochi giorni con quelle arti, che ben sapete, quattro de' maggiori, & più prouetti me ne suiaste, & toglieste. Onde riuocati gli altri, non volsi, che più oltre alcuno de' miei scolari vi vdisse, ne fauorisse, ne in publico, ne in priuato.

Douete

Douete ancora ricordarui, quelche può far piena fede della dottrina vostra di quel tempo, che il primo giorno, che voi cominciaste a leggere, & interpretare la prima Oratione di Demostene, non hauendo detto cosa alcuna Retorica, ma solamente esposto il testo con la semplice tradutione di M. Francesco Porta, io di ciò marauigliandomi, ve ne dimandai la cagione, mi rispondeste, non hauer per anco letto Rettore alcuno: onde confortandoui a porre alcun hora del giorno in quello studio, & dicendomi voi, non hauer libri di tal facoltà, vi fui cortese di tutti i libri Retorici di Cicerone, di Hermogene, di Quintiliano, & del Trapezontio, Ma tutto questo, & il resto ancora dell'Historia si leggerà, se così vorrete, in stampa. Leggerassi la tradutione vostra con il Dialogo mio fattoli contro aumentato, & in miglior forma ridotto di quello, che il 1549. in Modona leggeste. Leggerannosi ancora tutte l'altre cose, lequali ho auertite, & notate in tutti gli scritti vostri. Confronteremo il Commentario vostro di Scipione con la vita da me scritta, & mostreroui ci ducento errori manifestissimi. Queste poche parole hò voluto scriuerui, per farui intendere la risolutione mia, per procedere con voi ciuilmente, & come ricercano gli studi nostri: & accioche, volendo voi, non mi conuenga far quello, che molti anni sono, se non hauesse in tutto ripugnato alla natura mia, hauerei fatto. Spetterò adunque risposta degna di questa mia cortesia, laquale, se da voi non sarà accettata, come debbe dentro a tempo conueneuole, non vi douerete ne marauigliare, ne dolere, se io quanto prima mi sforzerò mantenere, quanto di sopra hò promesso: & voglio, che crediate, & per certissimo teniate, che io non sia per metter fuori, se non cose fermissime, & tali di già riputate da huomini dottissimi. ilche, se vero è, o nò, se voi stesso desiderate vedere, cennatemelo, che cortesemente ve ne manderò vna parte in penna: che il Signor Iddio lungamente sano, & felice vi cõserui. Di Lucca il dì 10. di Maggio 1568.

Vostro Antonio Bendinelli.

ECCELLENTE M. ANTONIO S. MIO OSSERVANDISS.

HO Riceuuta vna vostra alli 31. Maggio, data alli 16. del medesimo, dalla quale ho conosciuto con molto mio dispiacere, come voi vi chiamate offeso da me, che in vna mia scrittura scriuessi già sono sette anni, che io vi hauessi insegnato, & dite che è il contrario, cio è, che voi hauete insegnato à me, quando io andaua alla Scuola di M. Lodouico Monti, essendo voi rimaso vna volta in luogo suo. & che se voi hauete vdito me in publico, non è stato, perche hauesse bisogno di me, ma per fauorirmi. & sopra ciò vi riscaldate tanto, che minacciate di scriuer contra i miei scritti, se io non confesso, che voi non hauete imparato da me, ma più tosto io da voi. Alle quali cose, percioche voi instantemente mi dimandate la risposta, & io desidero di sodisfarui, rispondo: prima, che se vi nominai quella volta, vi nominai prouocato, anzi sforzato dal Robortello, il qual haueua scritto fallamente, come potete vedere, che io haueua presa la vita di Scipione da voi, & mi veniua riferto, che egli lo confermaua col vostro testimonio medesimo. poi v'aggiungo, che ciò che scrißi, lo scrißi con manifesto protesto di farlo senza offesa dell'honor vostro. & che appresso vsai parole tanto honorate di voi, che assai manifestamente poteuate comprendere il mio buon'animo. vltimamente dico, che io non ho scritto d'hauerui insegnato, ma si bene, che io era stato ascoltato da voi. Or se voi m'habbiate ascoltato per imparare, o per fauorirmi, come dite, sia come si voglia. purche veramente io habbia potuto scriuere quelle parole, Me à te auditum. Quanto all'altra parte, che voi habbiate insegnato à me nella Scuola di M. Lodouico, tanto sono lontano da negarui, che essendo io di 14. anni in circa, & voi seruendo M. Lodouico, come dite, non vsaste alchuna volta l'vfficio di Maestro verso di me, che questo è il maggior vanto che io mi soglia dare, di hauer hauuto vn Maestro tale. Quanto à quello, che riferite, che se io non confesso le sopra

dette cose, che voi sete per scriuere contra de' miei scritti, vi dico, che per questo conto non douete prender questa fatica, ma se per altro rispetto volete scriuere, vi potete compiacere a vostro senno. D'vna cosa sola per le lettere, & per le Muse, vi prego, che voi non vi diate a credere, che io habbia voluto detrahere all'honor vostro. essendo che io non ho pur voluto porgere orecchie gli anni passati ad alcuni, i quali voleuano scriuere contra il vostro Scipione, & mi richiedeuano di consiglio, & d'aiuto, a' quali dissi, che di gratia si rimanessero, o facessero da se. & credo che le mie parole facessero profitto, poi che non è seguito altro. ma se pur volete scriuere dat egli altro colore, che questo. percioche, come ho detto, non scrissi quelle parole in quel sentimento, e le scrissi prouocato; e mi spiace, che ne restiate offeso; come fate. & se in alcuna cosa vi posso far seruitio, comandatemi, che conoscerete, che io vi son buon Amico, si come io desidero, che voi siate verso di me, & spero, che sarete. Vi bascio la mano. Di Bologna il di 2. di Giugno 1568.

Alli vostri seruitij

Carlo Sigonio.

ECCELLENTE M. CARLO.

PERCHE il disputare, se quelle vostre parole mi pungono & pregiudichino, o nò, sarebbe al giudicio d'huomo ancor in tutto rozzo, vn voler mostrare, se il Sole luce, & scalda, o nò; lasciato tutto questo da parte, ne verrò a quello, che veramente intendo, & è stato cagione di questo mio motiuo. Dico adunque, che io nella mia Lettera, se bene l'hauete letta, non ricerco da voi, che confessiate d'hauer imparato da me, ma si bene, che testifichiate, che io vi vdii quei pochi giorni, & lasciai venire ad vdirui buona quantità de' miei Scolari per farui piacere, per fauorirui, & per essserui amicissimo. Questo solo ricerco da voi: ilche, se voi, come douete, per essere dimanda giustissima, amoreuolmente farete: conoscerete manifestamente, il Bendinello non andar cercando, come si suol dire, & voi mostrate credere, il pelo nel vuouo, per venire ambitiosamente a contesa con voi. Perche confessando voi questa verità, mi terrò da voi sodisfatto in tutto, & restandoui per sempre quel buon'Amico, qual vi fui in quei primi tempi, mi quieterò, & ouunque mi si offerirà l'occasione, non mancherò giamai farui conoscere, che hauerò veramente deposto la memoria delle cose passate: & che le cose vostre non mi saranno meno a cuore, che le mie. Hauete quanto da voi giustissimamente ricerco: hor vedete voi quanto vi piace fare, che il Signor Iddio sano, & felice lungamente vi con[illegible].
Di Lucca il di 15 di Giugno 1568.

A tutti i piaceri vostri paratissimo

Antonio Bendinelli

ECCELLENTE S. MIO OSSERVANDISSIMO.

IO Reputo, che ogni ingiuria, per grande che sia, riceua conueniente satisfattione, qualunque volta, colui, che è imputato, nega d'hauer ciò fatto con animo di far ingiuria, o dice, che gli spiace, che sia accettata per tale. & così mi credena douesse parer a voi intorno alla querela vostra. ma poi che voi hauete altra opinione, & con tutto questo più ricordeuole dell'antica amicitia, che dell'ingiuria nuoua, mostrate buon'animo verso di me conforme al desiderio mio, & alla cortesia vostra, per laquale già sono ventitrè anni v'induceste ad honorare il mio auditorio insieme con i vostri scolari, tanto più mi vi sento obligato, quanto è maggior il segno dell'amoreuolezza. & per ciò si per l'antica amicitia, come per questo nuouo atto, vi dò piena libertà di comandarmi. non essendo per hauer cosa più cara, che l'esser atto a seruirui. Vi bascio la mano. Di Bologna il primo di Luglio 1568.

Alli seruitij vostri

Carlo Sigonio.

AL LETTORE.

LA CAGIONE, Lettor cortese, che io contro alla promessa fatta all'Eccellente M. Carlo Sigonio nella mia seconda Lettera, ho fatto stampare, quanto tu vedi, è stata, che hauendo io la state passata fatto di nuouo stampare questa Vita di Scipione per alcuni errori, che nello stampare vi si erano fatti, staua sospeso, se la doueua metter fuori così, o pure far di nuouo stampare alcuni fogli, ne' quali erano più errori, che ne gli altri. Hor mentre che stădo in questo pensiero la ritengo appresso di me, M. Carlo, ilquale tutto questo ben sapeua per quelle vie, che esso sa, & io ancora; messe mano, & subito fece stampare quella sua vita del medesimo Scipione: & incontinente, per amarmi di cuore, & sapere, che mi sarebbe cosa gratissima, me ne mandò vna per mezzo di M. Pompeo Arnolfini Giouane nobilissimo, & di molta dottrina, & singolari virtù dotato: con tutta quella dissimulatione, che altri si può imaginare, della qual Vita, accioche tu habbia piena cognitione del sapere, che questa è quella Vita, laquale ha ben venti anni, che volse stampare innanzi a me, ma restò ingannato in quel modo, che io ho mostrato nella Pistola posta nel principio di quest'Opra. questo è quello, che il Robortello gli rinfaccia, dicendo hauerlo tolto da me, questo è quel Commentario, che esso tanto celebra contro al Robortello, dicendo, che per quello fu giudicato degno di succederli in Vinegia. questa vita, non essendogli successo di stamparla innanzi a me, come ho detto, dipoi inserì tutta, o poco, poco meno, che tutta, & spiegò ne' suoi Fasti nell'anno 602. 604. 605. 606. 607. 610. 619. 620. & 621. & poco fa doppo la mia ha fatto stampare in Bologna con tutti quelli errori, & alcuni di più ancora, che fatti haueua ne' Fasti, onde l'ha tratta. come gli mostrerò, se mene darà occasione. Hor la cagione, perche ciò ha fatto doppo 20 anni, & di quel modo, che ho detto, con tutto che fosse per douer essere notissima a tutti quelli, che hauessero letto

questi

questi nostri, & suoi scritti, hauea non di meno terminato esporre io: ma ho pensato per alcuni rispetti, che meglio sia lasciarla dire a lui. ilche, se farà veramente, l'approuerò: perche sarà tutto in mio fauore: se ancora farà altramente, non si douerà dolere, se io ciò farò, in quel miglior modo, che potrò, & se farò cognoscere apertamente a chi lo desidera, quanto sforzatamente io sia venuto a ragionar di lui per scoprire la verità, & per difendere l'honor mio da lui in tanti modi offeso: & quanto si sia ingannato in stampare quella sua vita per quelle cause, che sa. Et perche buon tempo fa determinai, che non mi vincesse di cortesia, subito riceuuta, & letta la Vita mandatami, gli mandai per contra cambio vna delle mie con questa Lettera.

ECCELLENTE M. CARLO.

SAPENDO Io quanto sia graue il peccato della ingratitudine, & come questo nome d'ingratitudine, abbraccia tutti i maggior vitii, & peccati, che in huomo si possino ritrouare: non volsi giamai per lo poter mio, che alcuno mi vincesse di cortesia, però per sodisfare in parte all'obligo, vi mando il mio Scipione stampato ben quattro Mesi fa, ma per alcuni errori fatti per cagione delle stampe, stando in pensieri di farne ristampar alcuni fogli non ho voluto lasciarlo vedere. è vero, che lo vi mando senza si può dire capo, & coda. perche & quello, & questa sono stato forzato da questa vostra segnalata cortesia mutare, & di nuouo stampare per disdirmi d'alcune bugie, le quali di voi ragionando io diceua. In tanto, se hauerete tempo, potrete leggere questo, & prepararui al resto, che l'hauerete fra otto giorni, se altro non occorre. attendete a star sano, accioche posiate spesso fare cotai presenti a quelli, che se non in tutto, almeno in parte ve ne rendano la pariglia. Di Lucca il di 3. di Marzo 1569.

FINIS. V.

STIRPS, AC FAMILIA AEMILIORVM.

L. Aemilius Paulus bis cos. an.V.C. 534. & 537. qui in Canēsi ignominia periit secundo bello punico genuit.

- L. Aemilium Paulum Macedonicū bis cos. an.V.C.571.585 cēsor. an.V.C.589. Hic ex Papiria Papyrii Massonis viri consularis filia, genuit.
  - Q. Aemilium Paulum, qui adoptatus à Fabii cunctatoris, filio Q. Fabius Aemilianus est dictus.
  - P. Aemilium Paulum, qui adoptatus à filio superioris Africani. P. Cornelius Scipio Aemilianus, Africanus Minor Numantinus est dictus.
- Post cuius Papyriæ diuortium duos filios ex alia vxore genuit, qui ante, & post triūphū eius mortui sūt vt in vita diximus 14 34. & 56.18. duas item filias genuit.
  - Tertiam Aemiliam ex patre sororē Africani, & Fabii, quæ nupsit M. Porcio Catoni Liciniano.
  - Alteram Aemiliam sororem Africani, & Fabii ex patre quæ nupsit Q. Aelio Peto Tuberoni viro consulari. Ex quo peperit Q. Aelium Tuberonem Iurisconsultum stoicum hominem, cuius in vita meminimus 81. 11.
- Tertiam Aemiliā Africani Maioris vxorē.

STIRPS AC FAMILIA P. CORNELII SCIPIONIS.

P. Cornelius Scipio qui cos. fuit cū Ti. Sempronio longo secūdo bello Punico, an.V.C.535 ī Hispania cū Cn. Fratre periit, genuit.

- P. Cornelium Scipionem qui deuicto Annibale, & tributaria Pop. Ro. Carthagine facta Africanus est dictus cos. bis an.V. C. 548. & 559. ex tertia Aemilia filia. L. Aemilii Pauli qui apud cannas periit, genuit.
  - P. Corneliū Scipioni historiæ Græcæ scriptorem valetudinis deploratæ qui ex Paulo Macedonico adoptauit.
    - P. Aemiliū Paulū, qui P. Cornelius Scipio Aemilianus, Minorq; Africanus a deleta priore consulatu Carthagine, & Numantinus ab euersa secundo cōsulatu Numantia dictus. Hic duxit Semproniā sororem Gracchorum bis cos. fuit an.V. C. 606. & 619. & censor cū L. Mūmio Achaico, an.V.C. 611.
  - Corneliam Maiorem natu vxorem Scipionis corculi.
  - Corneliam minorem vxorē Ti. Sempronii Gracch. Matrē Gracchorū Ti. & C.
- L. Cornelium Scipionē Asiaticum Antiocho, & Asia deuictis dictū, qui cos fuit an.V.C.563. cū C. Lælio Africano. C. Lælii sapientis patre.